

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

GÜNEY AFRIKA'DA AÇILAN OSMANLI MEKTEPLERİ

MERVE KARAKOÇ

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

GÜNEY AFRIKA'DA AÇILAN OSMANLI MEKTEPLERİ

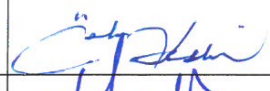
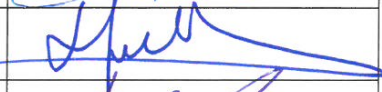
MERVE KARAKOÇ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AZİZ TEKDEMİR

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve KARAKOÇ tarafından hazırlanan **Güney Afrika'da Açılan Osmanlı Mektepleri** Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **13.06.2019 (Perşembe)** günü saat **13.30**'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * Kabul Edilmesine **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Özkan KESKİN	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Süheyla YENİDÜNYA GÜRGEN	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Aziz TEKDEMİR (Danışman)	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10268360
Yazar Adı / Soyadı	MERVE KARAKOÇ
T.C.Kimlik No	19735511248
Telefon	5436977045
E-Posta	ormengul@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Güney Afrika'da Osmanlı Mektepleri
Tezin Tercümesi	Ottoman Mekteps Established in South Africa
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Genel Türk Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	152
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ AZİZ TEKDEMİR DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜHEYLÂ YENİDÜNYA DOÇ. DR. ÖZKAN KESKİN
Dizin Terimleri	İngiltere=England ; Eğitim=Education ; Güney Afrika=South Africa
Önerilen Dizin Terimleri	Osmanlı Mektepleri=Ottoman Mekteps, Ebubekir Efendi=Ebubakr Effendi, Ataullah Efendi=Ataullah Effendi,

11.07.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Güney Afrika’da Açılan Osmanlı Mektepleri

Hazırlayan: Merve KARAKOÇ

ÖZET

18.yy’ın ikinci yarısında Güney Afrika Müslümanları, Osmanlı Devleti’nden dini ilim ve kaideleri öğretecek bir muallim yollaması talebinde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti donanımlı bir eğitimi olan Ebubekir Efendi adında bir İslam âliminin gönderilmesini uygun görmüştür.

Ebubekir Efendi bölgeye geldiği ilk andan itibaren eğitim vermeye başlamış ve mektep açmıştır. Zamanla bölgenin yerel dili olan Afrikancayı öğrenmiş, ihtiyaca binaen de Beyanü’-d-Din ve Merasidü’-d-Din adlı kitapları kaleme almıştır. Efendi sadece görevlendirildiği bölgeyle kalmamış kıtanın iç kısımlarına da giderek durum tatbiki ve tahlilini yapmıştır. Vefatı faaliyetlerin sonu olmamıştır. Çocukları, öğrencileri ve atanan muallimler eğitim faaliyetlerine devam ederek kıtada Osmanlı izlerini kalıcı hale getirmişlerdir. Osmanlı Devleti ilk olarak Cape Town’da bir mektep açmıştır. Benzer mekteplerin sayısı Johannesburg, Kimberli, Port Elizabeth şehirlerinde de açılarak artmıştır. Mekteplerin muallim ihtiyacı merkezden yapılan tayinlerin yanı sıra bölgedeki yetişmiş muallimlerden de karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti’nin bölgedeki başarılı politikasını engellemek için Hanefî ve Şafî mezhebinin kaideleri öne sürülerek toplumda karışıklık çıkartılmaya çalışılmıştır. Devlet durumu çok iyi tahlil ederek Şafî mezhebine mensup fakat Hanefî mezhebi eğitim sisteminde yetişmiş Ebubekir Efendi’yi atayarak itikadı olarak yaşanan sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Açılan mektepte yetiştirdiği öğrenciler, zamanla kendilerini geliştirerek ihtiyaç duyulan muallimlik görevlerini yerine getirmişlerdir. Osmanlı eğitim sisteminin Hanefî mezhebi üzerine yazılan fıkıh kitapları açılan mekteplerde okutulmakla kalmamış gerekli görülen durumlarda bazı öğrenciler Dersaadet’e gelerek eğitim almışlardır. Devlet son dönemlerde içte ve

dışta yaşadığı sıkıntılara rağmen eğitime olan desteğini çekmemiştir. Kıtaya atadığı ilk muallimden itibaren muallimlerin maaşlarını ödemeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mektepleri, İngiltere, Güney Afrika, Eğitim, Ebubekir Efendi, Ataullah Efendi

Thesis name: Ottoman Mekteps established in South Africa

Author: Merve KARAKOÇ

ABSTRACT

During the second half of the 18th century, South African Muslims requested a teacher of religious knowledge and principles from the Ottoman Empire. The Empire found it appropriate to send Ebubekir Efendi who was an educationally well-equipped Muslim Scholar.

Ebubekir Efendi opened a Mektep and began teaching immediately upon arrival. He learned the local Afrikaans language and based on needs, started writing the books Beyanü'd-Din and Merasidü'd-Din. Aside from his assigned area, Efendi moved inwards through the continent for implementation and analysis of the situation. Upon his death, his kids, students, and assigned teachers continued the educational activities, leaving permanent Ottoman marks in the continent. The Empire established the first Mektep in Cape Town. More Mekteps were later established in Johannesburg, Kimberly, and Port Elizabeth. These Mekteps were assigned teachers from the center and were supported by others educated in the region.

To obstruct the successful political reign of the Ottoman Empire in the region, many have tried to cause disorder in the society using the principles of the Hanafi and Shaafi sects. After thorough analysis, the Empire assigned Ebubekir Efendi, who belonged to the Shaafi sect, but had Hanafi educational background to resolve the creed issues, and his students in the Mektep developed themselves with time to fulfill their teaching obligations. Aside from the use of Hanafi Fiqh books in the Ottoman education system, some students traveled to Dersaadet for education when needed. The Ottoman Empire paid the salaries of all teachers, starting from the first teacher assigned in the continent.

Keywords: Ottoman Mekteps, Mekteps, England, Ebubekir Efendi, South Africa, Education

ÖNSÖZ

Toplumların ihtiyaçları olan dil, din, devlet, ekonomi gibi birçok ortak noktanın hepsini bir paydada toplayıp, temelini oluşturup, geliştirilmelerini sağlayan tek kurum eğitimidir. Toplumlar eğitim vasıtasıyla dillerini, kültürlerini, dinlerini kısaca var olma kurallarını nesillere aktarırlar. Türk toplumları var oldukları ilk andan itibaren resim yazısından başlayarak günümüze kadar eğitim alanının içerisinde girebilecek tüm verileri kaydetmiş ve nesiller boyu bilgi aktarımı sağlayarak var olmuşlardır. Osmanlı Devleti de tüm Türk devletlerinde olduğu gibi eğitime önem vermiş ve eğitimin gelişip ilerlemesi için tüm olanaklarını kullanmıştır. Osmanlı Devleti eğitime verdiği önemle sadece kendi gücünü ve varlığının var olmasını sağlamamış, farklı kıtalardaki din kardeşleriyle aynı paydada buluşmasına ışık tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yy.'lar da içte ve dışta yaşadığı sıkıntılara rağmen siyasi olarak hâkim olmasa da dini açıdan halifelik makamının gereği dolayısı ile Güney Afrika Müslümanlarının taleplerine cevap vermiştir. Güney Afrika'da Osmanlı Devleti'nin varlığının incelendiği çalışmalarda, açılan okulların bilgileri kısıtlı kalarak müfredatları hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika ve Devlet arşivlerinde elde edilecek bilgilerin karşılıklı tenkidi önem arz etmiştir. Lakin Güney Afrika'nın bulunduğu konum gereği bölgede yapılacak araştırmada konu hakkında bilgi veren Osmanlı belgeleri ya da farklı kaynakların aslına ulaşmak mümkün olmamıştır. Güney Afrika'da Osmanlı eğitimi hakkında bilgi veren belgelerin eksik kalan kısımları konu hakkında yapılan çalışmalardan ve araştırma inceleme ederlerden istifade edilerek tamamlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı arşiv belgeleri ve konu üzerine yazılan kaynaklardan elde edilen verilerden bölgeye atanan muallimler, açılan mektepler saptanmış ve eksik kalan bilgilerin tamamlanabilmesi için İngiliz sömürgesi olan bölgenin haberlerinin yayınlandığı Cape Argus gazetesine bakılmıştır. Fakat gazetesinin bazı sayıları elde edilmesine rağmen istenilen müfredat verilerine ulaşılamamıştır. Bu durumun üzerine yerel gazeteler olan Mecmua-i Fünun, Takvim-i Vekayi ve Tercümanı Ahval

gazeteleri taranarak okullarla ilgili bilgi aranmıştır. Gazetelerde Ebubekir Efendi'nin tayini, atanması ve bölge coğrafyası ve halkı hakkında bilgiler elde edilirken okullar hakkında detaylı bir bilgi bulunamamıştır.

Ömer Lütfi Efendi'nin seyahatnamesi sayesinde Ebubekir Efendi'nin mektepte nasıl bir eğitim verdiği açıkça öğrenilmesine rağmen maalesef mekteplerin dönemlerine denk gelen tarihlerde maarif dosyalarının tasnif edilmemiş olması konuyla alakalı belgelerin ulaşılamamasına sebep olmuştur. Yapılacak yeni düzenleme sonrasında konunun detaylı olarak incelenmesi ile mekteplerin müfredatları ve imtihan sistemleri ile alakalı bilgiler bulunacaktır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda içinde bulunduğu durum ve Güney Afrika'nın bulunduğu yerle mesafesinin hayli uzak olmasının neden olduğu dezavantaj ne yazık ki elde edilen bilgilerin tarihleri hakkında da yapılan araştırmalarda çelişkileri ortaya koymuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen elde edilen veriler ışığında baktığımızda Osmanlı Devlet arşivlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda bir yol güzergâhı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yolda devam ederken konu yerli yabancı makaleler ve kitaplarla desteklenmeye çalışılarak hazırlanmıştır.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte; Güney Afrika kıtasının konumu, bölgede Osmanlı öncesi İslamiyet'in varlığı ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyle temas kurması ve Osmanlı Devleti sonrasındaki durumlar ele alınarak yerli yabancı kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde ise Osmanlı'nın Güney Afrika'da verdiği eğitim faaliyetlerini anlayabilmemizi sağlaması açısından en temel gereksinim olan Osmanlı Eğitim sistemi hakkında incelemeler yaptık. İkinci bölümde ise Osmanlı Arşivlerini en temel kaynak olarak Güney Afrika Müslümanlarının muallim talebi, hangi bölgede hangi mektebin açıldığı ve elde edildiği kadarıyla öğrenci sayıları, atama yapıldığı saptanan muallimlerin atama yılları, vasıfları ve atandıkları mektepler, mekteplerde okutulan kitaplar, verilen eğitim, kayıt ve imtihanlar, maaşlar ve en son olarak mekteplerin açılmasından duyulan rahatsızlıklar ele alınmıştır. Osmanlı Arşiv belgeleri daha önce yapılan çalışmalarla, o dönem yazılan seyahatname, gazete belgeleri ve çalışmaya destek olacak diğer yerel kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır.

Netice itibariyle Osmanlı eğitim sisteminin içinde yer alan ve bugüne kadar bağımsız olarak çalışılmayan Güney Afrika’da Osmanlı eğitim sistemini ve açılan okullarını incelediğimiz çalışma Osmanlı Devlet arşivinde konu ile alakalı mevcut belgelerin elverdiği imkânlar ölçüsünde incelenmiştir. Çalışmamızın mahiyeti ulaşılabilen malzemeye göre sınırlandırılmıştır. Konunun çok geniş ve çok yönlü olması sebebiyle eksiklerin bulunması muhtemeldir. Konu üzerine araştırmalarımızı devam ettirip eksiklikleri tamamlamayı planlamaktayız.

Çalışmamın her aşamasında değerli görüş, teşvikleriyle beni yönlendiren ve özellikle arşiv çalışmalarında kelime kelime benimle birlikte inceleme yapan danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Aziz Tekdemir’e, tezimin tüm aşamalarında olumsuzlukları bertaraf etmeme yardımcı olan hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Süheyla Yenidünya Gürgen’e ve emeği geçen diğer hocalarım Prof. Dr. İbrahim Sezgin’e ve Güldane Çolak’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Merve KARAKOÇ
Edirne 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMA LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	13
OSMANLI'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	13
1.1. Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim.....	13
1.1.1. Sıbyan (Sübyan) Mektepleri	14
1.1.2. Medreseler	19
1.1.3. Enderun.....	29
1.1.4. İbtidaiye Mektepleri.....	43
1.1.5. Rüştîye Mektepleri.....	47
1.1.6. İdadi Okulları.....	51
1.1.7. Sultaniler.....	54
1.1.8. Eğitimciler	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	66
GÜNEY AFRİKA'DA OSMANLI EĞİTİMİ	66
2.1. Güney Afrikalı Müslümanların Muallim Talebi.....	66
2.2. Güney Afrika'da Açılan Okullar ve Öğrenci Sayıları	69
2.2.1. Osmanlı Mektebi.....	69
2.2.2. Nur-u Burhan Mektebi.....	74
2.2.3. İlk Kız Mektebi.....	75
2.2.4. Kimberli Osmanlı Mektebi	76
2.2.5. Paarl Mektebi.....	79
2.2.6. Johannesburg Mektebi	81
2.2.6.1. Johannesburg Şehrinde Yeni Bir Mektep mi Açılıyor?	82
2.2.7. Port Elizabeth Mektebi	84

2.2.8. Port Natal’de Eğitim	85
2.3. Muallimler.....	86
2.3.1. Ebubekir Efendi	86
2.3.2. Ahmet AtaullahEfendi	88
2.3.3. Hişam Nimetullah Efendi	91
2.3.4. Ömer Celâlettin Efendi	92
2.3.5 Hafız Mustafa Efendi.....	92
2.3.6. Muhammed Alaeddin Efendi.....	93
2.3.7. Seyyid Abdürrezzak İlmi Efendi	93
2.3.8. Hacı Mahmut Fakih Bin Hasan Efendi.....	94
2.3.9. Muhammed Derviş Efendi.....	95
2.3.10. Seyyid Ahmet Tahir Efendi	96
2.4. Mekteplerde Okutulan Kitaplar	97
2.5. Eğitim.....	101
2.6. Kayıt ve İmtihanlar	105
2.7. Maaş.....	106
2.8. Osmanlı Mekteplerinin Açılmasından Duyulan Rahatsızlıklar	112
SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	128
EKLER.....	134
Ek 1- Johannesburg Müslümanları Tarafından 13 Nisan 1908 Yılında Türkiye Konsolosluğuna Dilekçeyi Yollayan Kişilerin İsimleri	134
Ek 2-DH.EUM.KADL 1328.Z.28-5	143
EK 3- Ebu Bekir Efendi ve Aile Fotoğrafları	145

KISALTMA LİSTESİ

BEO	Babıali Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
DH. MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
HR. SFR	Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri
HR. TO	Hariciye Tercüme Odası
İ. DH	İrade-i Dahiliye
İ. HUS	İrade Hususi
İ. MF	İrade Maarif
İ. ML	İrade Maliye
İ. MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ. TAL.	İrade Taltifat
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV	Meclis-i Vükela Mazbatası
nr	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S	Sayı
s	Sayfa
Y.A. HUS	Yıldız Arşivi Hususi Maruzat
Y. PRK. MF	Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

Afrika Kıtasında İslamiyet ve Osmanlı Devleti'nin Afrika Kıtası İle Teması

Afrika, eski dünya karalar topluluğunun güneybatı kısmını oluşturmaktadır. Doğusunda Kızıldeniz ve Asya, kuzeyinde Akdeniz ve Avrupa, batısında ise Atlas Okyanusu ve Güney Amerika kıtası yer almaktadır. 30.328.000 km yüzölçümüne sahip olan kıtanın 550 milyon civarında nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Afrika kıtasının büyüklüğü birçok farklı toplum gruplarının da yaşamasına imkân sağlamaktadır. Bu durumun sonucunda kıtada farklı dillerin ve farklı kültürlerin doğmasına neden olmuştur. Kuzey Afrika ve Sahra'da Arapça dili hâkim olurken, Batı Afrika ve Orta Afrika'daki Fransız sömürgelerinde Fransızca, Batı Afrika ve Doğu Afrika'da İngilizce, Güney Afrika'da ise İngilizce ve Afrikanca gibi diller karmaşık bir yapıya sahiptir.¹

Afrika kıtasında farklı toplumlar, diller, kültürler yanı sıra farklı inançlar da mevcuttur. Özellikle İslam dininin kıta üzerindeki hâkimiyetini birçok grubu tarihsel süreçte etkilemiş ve etkilemektedir. Afrika kıtasının İslamiyet ile tanışma süreci, yaşanan olumlu, olumsuz durumların tenkidi ve kıtanın İslamiyet vasıtasıyla Osmanlı Devleti'yle münasebetinin anlaşılması açısından bilinmesi önem arz etmektedir.

Afrika Kıtasında İslamiyet

İslamiyet, Afrika kıtasına 1. ve 2. Habeşistan hicreti (615-616) ile girmiştir. Hz. Ömer döneminde Mısır fethedilmiştir. Mısır'ın fethiyle kıta toprakları Müslümanlara açılmıştır. Hz. Osman devrinde ise Kuzey Afrika fethedilerek Mısır vilayetine bağlanmıştır. Kuzey Afrika kıtasında bulunan Berberiler'in güçlü bir topluluk olması, kıta üzerindeki diğer toplulukları da etkisi altına almasına sebep olmuştur. Berberiler,² Muaviye devrinde Kuzey Afrika'ya yapılan yeni seferler

¹ Cevat Rüştü Gürsoy, "Afrika", *DİA*, C. 1. , İstanbul 1988, s. 413-418.

²Şehbenderzade Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslam Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2006, C. 1, s. 391.

neticesinde Müslüman olmaya başlamıştır.³ Berberiler, İslamiyet'e girdikten sonra da batıl mezheplere inanmaya devam etmiştir. Özellikle hariciliğe daha fazla eğilmişlerdir. Nerivan bozgunundan sonra her yere yayılmışlar ve hariciliğin, Afrika kıtasında yayılmasında etkili olmuşlardır.⁴ Emevi halifesi Abdülmelik devrinde yapılan fetihlerle, tüm Kuzey Afrika Bizans hâkimiyetinden çıkmıştır. Bölge, İslamiyet'in hâkimiyeti altına girmiştir. Hilafetin Abbasi Devleti'ne geçmesi ile merkezi idareden uzak bölgelerde, bağımsız devletler kurulmaya başlamıştır. Tunus'ta Ağlebiler, Fas'ta İdrisliler, Mısır'da; Tolunoğulları, İhşidîler ve Fatimiler var olmaya başlamıştır. Ağabiler'in yerini alan Fatimiler, Şii oldukları halde Sünni halkı yönetmişlerdir. 19. yy. ortalarına kadar Kahire'ye yerleşmişlerdir. Daha sonra Mısır'ın güneyini, Arap yarımadasını, Filistin'i ve Suriye'yi almışlardır.⁵

Batı Afrika'da Berberilerin etkisi ile Gana'da Soninke, Mali'de Mandingo ve Senegal'de Songay devletleri kurulmuştur.

Orta Afrika'da Sahralılar Kanem ve Hevsa devletlerini kurmuştur. Mısır'da Fatimiler'in yerini Eyyübi Devleti almıştır. Kuzey Afrika'da ortaya Murabıtlar devleti çıkmıştır. Daha sonraları bu devletin yerini Fas, Cezayir, Tunus, Libya'ya hâkim olan Muvahhidler almıştır. Murabıtlar ve Muvahhiler Sünni inanışa bağlı yaşamıştır ve her iki yönetimde sünni şehir olan Marekeş'i başkent yapmıştır. 1230 yılında, Batı Afrika'da Mali İmparatorluğu kurulmuştur. Muvahhidler'in yerini Cezayir'de Abdülvadiler, Tunus'ta Hafsiler, Fas'ta Meriniler, Mısır'da da Eyyübiler'in yerini Memlûklüler almıştır.⁶ Afrika kıtasının büyüklüğü ve barındırdığı nüfus düşünüldüğünde, Müslüman nüfus oranının büyük bir kısmını bünyesinde barındırdığı kaçınılmaz bir gerçektir. Kıtanın kuzeyini ve Mısır'ı dâhil etmezsek Afrika, Müslümanlığı Sufizm ve El-Ezher gibi eğitim kurumları vasıtasıyla İslamiyet'i yavaş yavaş benimsemiştir. Zorlama olmadan yavaş yavaş benimsenen

³ Davut Dursun, "Afrika", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 418-426.

⁴ Şehbenderzade Ahmed Hilmi-Ziya Nur Aksun, a. g. e., s. 391.

⁵ Davut Dursun, a. g. m., s. 418-419.

⁶ Davut Dursun, a. g. m., s. 431.

Müslümanlık, İslamiyet öncesi gelenek ve inanç sistemlerini de içerisinde barındırmaktadır.⁷

Güney Afrika'ya bakıldığında; 1652 yılından itibaren Hollandalılar, Malezya ve Endonezya'dan, gemilere insanları doldurup koloni olarak imar ettikleri Cape şehrine getirmiştir. “*Malayi*” adı verilen bu topluluk, ilk sürgün edilen Müslümanlar olarak tarihe geçmiştir. Bu Müslümanlar köle ve siyasi sürgün olarak getirilmiştir. “*Maredika*” Müslümanları ise Endonezya'dan gelen ilk hür Müslümanlar olma özelliğini taşımıştır. Sürgünlerle gelen Müslümanlar arasında zenginler ve yöneticiler de görülmüştür. Koloni şehirlerine sürgün edilen Müslümanlar, burada Müslümanlığı yaymıştır. Bu durumun üzerine Doğu Hindistan'daki şirketler,⁸ Hristiyan olmaları şartıyla, yerli çiftçilerin ürünlerini alacağını bildirmiştir. Koşulan şartın amacı Müslümanları zor durumda bırakarak bölgenin Hristiyanlaşmasını sağlamaktır.⁹ 7 Aralık 1643'te Müslüman olanların sünnet olması, din okullarının kapatılması kararları alınmış ve uygulanmıştır. Devam eden süreçte Müslüman halkın açık ve gizli toplantılarının yasaklanmasıyla namaz, oruç, zekât ve 1716'da hacca gitmek gibi temel ibadetlere yasaklar getirilmiştir.¹⁰

1694'te Cava adalarından biri olan Makasa'dan, Prens olan Yusuf adında bir kişi, önce Seylan'a oradan da 72 müridi ile birlikte Güney Afrika'ya sürgün edilmiştir. Prens Yusuf daha önce buraya sürgün edilmiş olan Müslümanlarla irtibat kurmuş ve bir İslami Cemaatin oluşmasına vesile olmuştur. Böylelikle Müslümanlar arasında siyasi ve dini hürriyet duygularının gelişmesini sağlamıştır. Prens Yusuf elde ettiği güç ile Sömürgelere karşı savaşmış fakat yenilmiştir.¹¹

⁷ Abdurrahman Ali; (Çev. Ömer Turan), “Değişim Açısından Afrika'da İslam”, *Değişim sürecinde İslam*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

⁸ İdris Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, TTK, Ankara 2017, s. 85.

⁹ Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK, Ankara 2015, s. 11.

¹⁰ Ahmet Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, 2. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 49-52.

¹¹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 56-58; İsmail, Collier, (Çev. Bekir Demirkol), “Güney Afrika'da İslam'ın Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Tezkire*, S. 13, Ankara 1998, s. 144.

- Şeyh Yusuf, kıtaya; Prens, Sufi ve Siyasi lider olarak gelmiştir. Afrikalılara;
- 1)Halk okumayı bilmediği için, “*İkra*” ayetindeki emir ile okumayı,
 - 2)Kalemi getirip yazma eylemini öğretmeyi,
 - 3)Mücadele ve direniş yöntemlerini fark ettirmeyi, amaçlayarak gelmiştir.¹²

Afrika’ya Müslüman cemaat olarak getirilen diğer büyük bir grup da yüzyıl sonra Kuzey Hindistan’dan gelmiştir. Büyük bir çoğunluğu anlaşmalı tacirler ve işçilerdi. Bu grup “*Asyalı*” olarak adlandırılmıştır. Bugün bu grup Natal ve Transvalya’da yaşamaktadır. “*Afrikalı*” veya “*Siyah*” olarak anılan yerel 3. grup, daha sonra Müslüman olan ya da sonradan Müslüman olanların soylarındandır. Güney Afrika Müslümanlarının %49’unun “*Renkli*”, %47’sinin “*Asyalı*”, Beyazların %1’in altında ve kesinliği belirsiz olmakla birlikte Afrikalıların %4’ten az olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanlar, genel nüfusun %2’sini oluşturmalarına rağmen bölgedeki etkileri küçümsenmeyecek boyuttadır.¹³ Siyasi sürgünle adaya gelen Tambora Prensi Abdulbasi 1697’de Güney Afrika’da ilk yazma Kur’an-ı Kerim mealini hazırlamıştır. Güney Afrika’nın ilk imamı da Yemen kökenli olan Hz. Hüseyin’in soyundan gelen ve Tuan Said adıyla bilinen Şerif Said el-Alevidir.¹⁴

Afrika’da; Arap harfleri ile yazılmış olan el yazmaları, günümüze ulaşan en eski eserlerdir. Bu eserler Hollanda lehçesini kullanan kölelerin yazmalarıdır. Tamara Sonn, makalesinde Güney Afrikalı Tarihçi Ahmet Davids’in dilde, hem söz dağarcığı hem de gramer bakımından Cape Müslümanlarının üzerinde önemli tesirinin olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Prens Yusuf gibi bölgede etkili olan diğer bir kişi de “*Tuan Guru*”dur. Hz. Muhammed’in, Fas sultanları soyuna dayanan Tuan Guru, mahkûmiyeti sırasında ezberlerini kuvvetlendirmiştir. Kolonide değil Kur’an okumak, bulundurmak bile yasaktır. Fakat Guru hafızlığının yardımıyla yazma bir Kur’an-ı Kerim nüshası hazırlamıştır. Bunun yanında fıkıh ağırlıklı, Malayi ve Arapça yazılı bir kitap düzenlemiştir. “*Marifetü’l- İslami ve İmanı*” adlı bu kitap

¹² İsmail Collier, *a. g. m.*, s. 145.

¹³ Tamara Sonn, (Çev: Süleyman Gündüz), “Güney Afrika’da İslami Çalışmalar”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3, 1994, s. 123-124.

¹⁴ Ahmet Uçar, *a. g. e.*, s. 62, 67, 69.

¹⁵ Tamara Sonn, *a. g. m.*, s. 124.

Güney Afrika’da yazılmış ilk el yazması eserdir. Bu kitap yüzyıllar boyunca Müslümanların ilk referans kitabı olmuştur.¹⁶ Kölelerden oluşan ilk Müslüman cemaate dini özgürlüğün tanınmaması üzerine, topluluk kendi yerel Güney Asya sufi geleneklerinden taşıdıkları tecrübelerle yeni bir cemaat kurmuştur ve ilk mescit açılana kadar eğitimlerini evde gerçekleştirmişlerdir.¹⁷

Cava adalarında doğup büyüyen Tuan Guru’da diğer Müslüman âlimlere yapıldığı gibi *Hollanda Doğu Hint* şirketi tarafından Güney Afrika’ya sürgün edilmiştir. Tuan Guru ve birçok alim 1780 yılında sürgün edilerek Robben Adasına hapsedilmiştir.¹⁸ Tuan Guru’nun ilerleyen tarihlerde hapisten çıkmasıyla Bengal’den gelen Bengalli Ahmet, yakın arkadaşı ve talebesi olmuştur. Bengalli Ahmet, kayınpederinden rica ederek evin deposunu almış ve medreseye çevrilmesi için Tuan Guru’ya vermiştir. Depoda, *Kur’an-ı Kerim* ve Ahkâm dersinin, Arapça’dan Afrika diline tercüme edilerek verilmesine ve böylelikle eğitime başlanmasına vesile olmuştur. Bu gelişmelerle Afrika’nın ilk medresesi de açılmıştır. 1795’te koloniyi alan İngilizler, yumuşak bir politika uygulamıştır. Bu politika doğrultusunda Müslümanlara mescit açma sözü verilmiştir. Söz üzerine Tuan Guru mescit açma faaliyetine başlamıştır. Medrese olarak kullanılan depo, “*Evvel Mescidi*” adıyla Güney Afrikalı Müslümanların ilk mescidi olma özelliği kazanmıştır. Müslümanlar ilk mescit açılmadan önce cuma namazlarını Cape Town’da kullanılmayan bir taş ocağında, açık havada, Tuan Guru imamlığında kılarken ilk mescit açıldıktan sonra namaz için burayı rahatlıkla kullanabilmiştir. Evvel mescidinin, Müslümanların, ibadetlerini yapmalarının yanı sıra eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanılması mescidi önemli bir merkez haline getirmiştir. Bu mescit aynı zamanda Afrika’daki ilk grup imamını da yetiştirmiştir.¹⁹

İngilizlerin Hollandalılara göre ılımlı politikaları sonucunda Müslümanlar; ilk mescitlerini açma, evlerinde ibadetlerini serbest bir şekilde yerine getirebilme ve 1804’te yetkililerden izin almaksızın dini vecibelerini eda etme haklarını geri

¹⁶ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 70-71.

¹⁷ Tamara Sonn, a. g. m., s. 127.

¹⁸ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 70.

¹⁹ Tamara Sonn, a. g. m., s. 127.

almıştır. 1804 yılında, bu sonuçlar neticesinde ilk resmi izinli okulda açılmıştır. İngilizler, 1793-1850 yılları arasında Müslümanlara 4 mescit daha açma hakkı tanımıştır. 1838 yılında yapılan araştırmada, Cape Town şehir nüfusunun üçte biri Müslüman olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, İslamiyet'in getirdiği “*İslami kardeşlik ve eşitlik, ahlak*” gibi düsturların Güney Afrika’da birçok kişinin Müslüman olmasını sağladığının kanıtı olmalıdır. “*Saint Elizabeth*”, İngilizlerin sömürü merkezi olarak kurdukları şehirdir. 1849’da, Şehrin limanında Müslümanlar ilk camilerini inşa etmiştir. 6 yıl aradan sonra farklı bir caddede inşa edilen caminin tamamlanmasında Osmanlı padişahı Abdülaziz’in yardımları da bulunmaktadır. Üçüncü mescit olan “*Nuru’l İslam*”ı, Tuan Guru’nun ve Bengalli Ahmet’in evlatları birleşip, Müslüman Şafii cemaatini oluşturarak inşa etmişlerdir. Böylece mescit Cape medresesinde eğitim alan öğrencilerin aralarındaki arkadaşlık bağıyla kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde açılan mescitler içerisinde Cape Town’daki “*Jamia*” ya da “*Kraliçe Victoria*” adlarıyla bilinen mescit, açılmasına izin verilen ilk büyük mescit olmuştur.

1881’de, Cape Town’da, Hanefi Müslümanlar tarafından ilk Hanefi mescidi açılmıştır.²⁰ 1885 yılına gelindiğinde Hintli Müslümanlar tarafından Durban’da Cuma Mescidi adında bir mescit açılmıştır. 1900’lü yıllarda, mescidin yanına Cuma Mescidi Vakfı tarafından bir kız okulu açılmıştır. Ayrıca Natal şehrinde, 1904 yılında 40 Hint okulunun 10’unu Müslümanlar kullanmıştır. Güney Afrika’da ilk kadiri mutasavvıfı olarak kabul edilen sofi Sahib, 1896’da, Durban’da, Habibe Sofi Sahib Külliyesini kurmuştur. Durban Riverside’deki külliye de medrese, mescit, dergâh ve mezarlık bulunmaktadır. 1901’de Cape Town, Athlone’de bir mescit, medrese, mezarlık ve imam lojmanı; 1905’de Durban, Liwerport, Ghenearn yolunda, bir mescit, bir medrese ve imam için bir lojman; 1906’da Durban, Sea Cow Lake’de bir medrese yaptırmıştır. 1907-1910 yılları arasında Tongaat, Pietermaritzburg, Colenso, Ladysmith, Verulam ve Butha Buthe (Lesotho’da) bölgelerinde bir mescit, bir medrese ve bir lojman yaptırmıştır.

²⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 74-78, 85, 92-96.

Hindistan'dan Güney Afrika'ya göç eden Şah Muhammed, mescit ve eğitim için düşündüğü fikirleri uygulamaya koyabilmek için ilk olarak bir vakıf kurmuştur. Daha sonra 29 Haziran 1911'de Claremont'taki ilk Müslüman yüksekokulunu yapabilmek için ilk taşı koymuştur. Fakat Şah Muhammed'in, mescit düşüncesinin gerçekleşmesine karşın üniversite projesi tamamlanamamıştır. Bölgede bulunan Müslümanlar temel hakları olan dini eğitimlerini yapabilmek için tüm imkânlarını kullandıkları tarihsel süreçte görülmektedir. Bu atılımlardan biri de Cape Müslümanlarının sosyal ve eğitimsel gelişimleri için 1909'da kurdukları *Güney Afrika Malay Cemiyet*'idir. Cemiyet kurulduğu gibi faaliyete başlamış ve eğitim alanında bir beyanat yayınlamıştır.

Malay cemaati beyanatında:

1)Malayalılar kendi okullarını idare etmeyi ve devletin sadece finansal destek sağlamasını uygun bulmuştur.

2)Dini okullarda Arapça ve İngilizce ile eğitim verilmesinin yanında, “çocuklarımıza Afrikanca ile de eğitim verilmesini halkımız arzu etmektedir.” Eğitim komisyonuna 1910'da yapılan başvuru 1913 yılında olumlu sonuç almıştır. Komisyonun Müslümanlara ait okulları Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika'da 1863-1908 dönemi sonrası yeniden resmen tanıması, Müslüman çocukların eğitimi için 1913 yılında, Cape eyalet idaresinin Müslümanlara, Rahmaniye İslam Enstitüsü'nü ve B sınıf okulunu açma izni vermesi ile gerçekleşmiştir. Müfredatta İngilizce ve Afrikanca yanında Arapça okutulmaya başlanması yanında devlet yardımı için Hristiyan Misyoner Okulları ile müfredat ve eğitim kalitesi yönünden benzer olma şartı getirilmiştir.²¹

20. yy. başlarında camilerden bağımsız okullar açılmıştır. İlk medrese 1912'de kurulmuştur. 1959'a gelindiğinde Cape ve Natal bölgelerinde, İslami dersler ve diğer okullarla aynı tedrisatı işleyen on dokuz okul olmuştur. Bu okullar Hristiyan okulları ile aynı statüyü paylaşmıştır ve büyük bir çoğunluğunun öğretmen maaşlarını devlet karşılamıştır. 1948'deki ırk ayrımı politikası, 1950'deki semtleri gruplama yasalarının çıkması, eğitime büyük bir darbe vurmuştur. 1950'de çıkan

²¹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 98-101, 110, 116.

yasada, beyaz olmayanların kendi renk tasnifine göre belli bir bölgede zorunlu yerleşime tabii tutulması, yeni açılan medreseler de dâhil olmak üzere çoğunun terkedilmesine sebep olmuştur. 1960’lar da ise yeni medrese inşaları başlamıştır. “*Hintliler*” ve “*Renkliler*” daireleri İslami ve Arapça dersler konması için eğitim kurumlarını ikna etmişlerdir. 1970’lerde de bazı özel liseler zengin ailelerin himayesinde açılmıştır.²² Arapça ve Latince olmak üzere iki alfabeyle yazılan Afrika alfabesi daha çok kıtanın güneyine sarmıştır. Fakat Arap harfleriyle yazılan Afrika dilindeki tercümeler, kısmi olmuştur.²³

İslami araştırmalar ve Arapça’daki gelişmelerin en büyüğü üniversite çapında olmuştur. Güney Afrika’da; Port Elizabeth, Cape Town, Natal gibi eski İngiliz şehirlerinde ve Afrikanner üniversitelerinde bu programlar geliştirilmiştir. Üzerinde çalışılan konular ise; Arapça, Afrikanca-Arapça/Malayca, Kur’an Tetkikleri, İslami Araştırmalar, Biyografiler, İslam Siyaseti, İslam Felsefesi, İslam Tarihi, İslam Hukuku, İslami Tebliğ, İslami Müesseseler ve Kuruluşlar, İslam Ekonomisi, İslam Sanat ve Mimarisi, İslami Müzik, Orta Doğu Müslüman topluluklar üzerinde Sosyal Bilimler çalışmaları, olmuştur.²⁴ Kur’an-ı Kerim’in hepsinin Afrikanca dilinde yayınlanmış tek tercümesi, Güney Afrika’da Simons Town’dan İmam M. Ahmet Bekir adında biri tarafından yapılmıştır.²⁵

Osmanlı Devleti’nin Afrika Kıtası ile Teması

Türklerin 9. yüzyılda, Kuzeydoğu Afrika’da, Mısır merkezli varlıkları bilinmektedir. Türkler, Tolunoğulları (868-905) ve İhşidler (935-969) ile ilişki kurarak Mısır’da etkili olup Libya üzerinden Mağrib’e doğru ilerlemiştir. Kızıldeniz’de, Babülmendep Boğazı etrafında ve Yemen’de iz bırakmıştır. Fatımiler (909-1171) ve Eyyübiler ile (1171-1250) Fas’a kadar ulaşmıştır. Endülüs’e karşı Muvahhid ordularında yer almaları güç kazanmalarına vesile olmuştur. Memlûklüler

²² Tamara Sonn, *a. g. m.*, s. 127-128.

²³ “Kur’an-ı Kerim’in Afrika Dillerindeki Tercümeleri”, Çeviren H. R. *İslam Düşüncesi*, 1969, C. II, S. 8, s. 491.

²⁴ Tamara Sonn, *a. g. m.*, s. 128-129.

²⁵ “Kur’an-ı Kerim’in Afrika Dillerindeki Tercümeleri”, *a. g. m.*, s. 491.

ile beraber Afrika'da geniş kitleler tarafından tanınmışlardır.²⁶ Osmanlı Devleti, 1517'de Mısır'ı hâkimiyet altına almıştır ve Memlûk Devleti'ne son vermiştir. Osmanlı'nın Mısır'ı almasıyla, Afrika kıtası ile ilk siyasi temas kurulmuştur. Batı Afrika ve Kuzey Afrika'nın içinde bulunduğu Mekke ve Medine'nin de sınırlar içerisine alınmasıyla Osmanlı Devleti, İslam dünyasının lideri olma hakkını elde etmiştir.²⁷ Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelmekteki amacının siyasi yönü olduğu kadar dini yönü de bulunmaktadır. Akdeniz'de, İspanyolların güney sahilindeki istilaları ve Endülüs Müslümanlarının bulunduğu durum Osmanlı'nın bölgeye yönelik ilgisine ortam hazırlamıştır.²⁸

İdari olarak bölge dağınık bir yapıya sahiptir. Fas'ta Beni Meriniler, Cezayir'in batısında Ebu Zeyyan Hanedanlığı ve Tunus'ta Hafsiler bulunmaktadır. Cezayir'in Mersa'l Kebir, Beca, Vehran limanları ve Tunus, İspanyolların işgali altındadır. Barbaros ve İshak kardeşlerin 1516 yılında Cezayir'i, 1534'te Tunus'u ve 1551'de Trablusgarp'ı İspanyollardan alarak Osmanlı'nın topraklarına katmasıyla, Kuzey Afrika kıtasında Osmanlı hâkimiyeti hüküm sürmeye başlamıştır. Avrupalı devletlerin Ümit Burnu'nu geçerek Hint Okyanusu'ndan Hindistan'a uzanmalarının Osmanlı Devleti açısından tehdit oluşturması karşısında; Osmanlı Devleti hem karada hem denizde çeşitli mücadeleler vermiştir. 1554-1560 yıllarında Habeşistan fethedilmiş ve eyalet yapılmıştır. Habeşistan'ın alınmasıyla birlikte Hint seferi hazırlıklarına başlanmıştır. Osmanlı Donanması, Süveyş kanalından Sevakin'e çıkarma yapmıştır. Burada, ileri düzeyde bir üs kurulmuştur. Tam kontrol sağlamak amacı ile Zeyla'da da bir üs kurulmuştur. Fakat devletin yaşadığı bazı sıkıntılar bu alanda yapılan atılımların ilerlemesine engel olmuştur.²⁹

Osmanlı Devleti Sonrası Afrika Kıtasında İslamiyet

Kuzey Afrika'da hızla yayılıp gelişen İslamiyet, en parlak dönemlerin yaşanmasıyla bu bölgeyi medeniyet merkezi haline getirmiştir. 12. yy. dan itibaren

²⁶ Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 518; Ahmet Kavas, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, S. 20, Isparta 2017.

²⁷ Süleyman Kızıltoprak, "Osmanlı Afrika'da Ne Yaptı" <http://www.tarafsizhaber.com/makale/Prof-Dr-Suleyman-Kiziltoprak-osmanli-afrika-da-ne-yapti-12536> (01.12.2014).

²⁸ Ahmet Kavas, a. g. e., s. 109-110.

²⁹ Davut Dursun, a. g. m., s. 419.

Müslüman toplumlar arasında çekişmeler yaşanmaya başlamıştır. Taht kavgaları, mezhep çekişmeleri ve en önemlisi Haçlı ordularının Müslüman topraklarını zayıflatması olmuştur. Yaşanan bölünmeyi siyasi bütünlükle çözecek tek devlet Osmanlı Devleti olmuştur.³⁰ Osmanlı Devleti, Endülüs Devletine yapılan kültürel ve dini kıyımın devamının Afrika kıtasında olmasına engel olabilmek için harekete geçmiştir. Amaç Afrika'daki İslam halkını ve medeniyetini korumaktır. Özellikle kutsal kentler olan Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'nin güvenliğini sağlamaktır. Bir diğer sebep ise kültürel, sosyal ve mimari İslam değerlerinin zenginleştiği Timbuktu, Kayrevan ve Kahire şehirlerini korumaktır.³¹ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Afrika ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Türk denizcileri sayesinde, Afrika'nın kuzeyi İspanyollardan; Kızıldeniz havzası, Hint Okyanus'u adaları ve sahilleri Portekizlilerin istilalarından korunmuştur.

Sahra Altı Afrika denilen Etiyopya sınırında Harar Sultanlığı Portekizlilerle işbirliği yapan Hristiyan krallığa karşı, Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiştir. Özellikle ateşli silahlar konusundaki destekle Harar Sultanlığı, bölgenin güçlü haneden devleti haline gelmiştir. Afrika içindeki putperest devletlere karşıda Müslüman devletler desteklenip bölgede İslamiyet'in hâkim güç olarak kalması sağlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin müdahale edemediği kıtanın batı ve güneybatı kısımları Avrupalı sömürgeci devletlerin müdahalesine maruz kalmıştır. Afrika kıtasındaki, Mozambik'ten Somali kıyılarına kadar yaklaşık 40 İslam devleti bu müdahalelerden zarar görmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin korumacı politikası sayesinde, Endülüs Müslümanları gibi esir düşmekten kurtulmuşlardır.³² İslam dünyasında yaşanan siyasi sıkıntılar dini akımları da etkilemiştir. Merkezden uzaklaşan Sünnilik, yerini Kuzey Afrika'da Haricilere, İbazilere ve Şiiilere bırakmıştır. Fakat zamanla bu siyasi-dini akımlar Sünnilik içerisinde etkilerini kaybetmiştir. Kuzey Afrika'nın Osmanlı yönetimi altına girmesinden sonra Hanefilik

³⁰ Ahmet Kavas, a. g. e., s. 110.

³¹ Süleyman Kızıltoprak, a. g. m.

³² Ahmet Kavas, a. g. e., s. 89-90.

etkili olmuştur. Fransa'nın Kuzey Afrika'yı işgali sonrası Hristiyanlığı yayma çabası başarısız olmuştur.³³

Osmanlı'nın, Ekvator kuşağının güneyinde kalan kısım ile münasebetleri siyasi olmamıştır. Daha ziyade Müslümanların halifeye olan bağlılıklarını çeşitli vesilelerle bildirmesiyle iletişim kurulmuştur. Kenya, Uganda, Tanzanya, Ruanda, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Malavi ve Mozambik' e kadar olan sınırlarda Zengibar Sultanlığı kurulmuştur. Sultanlık 19. yy. da Fransız, İngiliz ve Alman sömürgeciliğine karşı Osmanlı Devleti'yle dostluk ve uluslararası diplomatik yardımlaşma için münasebetlerde bulunmuştur. Hicaz demiryolu çalışmaları devam ederken Mozambikli Müslümanlar, aralarında topladıkları yardımları İstanbul'a göndermişlerdir. Hint Okyanus'u adaları içerisindeki Madagaskar ve Moritus adalarında yaşayan Müslüman topluluklarla da iletişim kurulmuştur. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı yıllarında aralarında topladıkları yardımları merkeze ulaştırmışlardır. Aynı zamanda Moritus'lu Müslümanlar imam tayinlerini adadaki Osmanlı Devleti fahri konsolosuna iletmışlerdir. Hatta topluluk, İngiliz bayramında Osmanlı kıyafetlerini giyme talebinde bulunmuştur ve kendilerine merkezden kıyafetler gönderilmiştir. Batı Afrika'daki İngiliz ve Fransız sömürgecilik zamanında da Senegal ve Nijer'le ilişkiler devam etmiştir.³⁴

Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Müslümanların yaşadığı sıkıntılarda Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilmiştir. Güney Afrika Müslümanları zaman içerisinde halifeden eğitimci talep etmişlerdir. Halife bu arzuya karşılık vererek, Ebubekir adındaki bir eğitimciyi görevlendirmiş ve ülkeye yollamıştır. Osmanlı, Müslümanların eğitimci taleplerine cevap vermekle kalmamıştır. Eğitimlerin devam etmesi için mektep açmış ve İstanbul'dan eğitimciler görevlendirmeye devam etmiştir. Aynı zamanda Johannesburg şehrinde konsolosluk da açmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Güney Afrika'da başlayan faaliyetleri, bazı grupları rahatsız etmiştir ve bu rahatsızlık sıkıntılarının yaşanmasına sebep olmuştur. Yerel halkta Şafi mezhebine bağlı olanların olduğu bilinmektedir. İlk görevli

³³ Davut Dursun, *a. g. m.*, s. 431.

³⁴ Ahmet Kavas, *a. g. e.*, s. 531-533 .

Eğitimci Ebubekir Efendi'nin kendisi, Şafi mezhebine tabiidir. Fakat Ebubekir Efendinin verdiği eğitim ve toplumda yaşanan sıkıntıları çözerken Hanefi mezhebi usullerini uygulaması, tartışmaların temelini oluşturmuştur. Oysa Osmanlı eğitim sistemi Hanefi mezhebi üzerinden verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Cape Town şehrinde başlattığı eğitim faaliyeti zamanla farklı şehirlerdeki Müslüman toplulukları tarafından da talep edilmiştir. Böylelikle Güney Afrika'da Osmanlı eğitimi yayılmaya başlamıştır. Yeni hoca atamaları yapılmıştır, eğitimciler yetiştirilmiştir ve kıtada yaşanan sıkıntılara eğitim yoluyla çözüm aranmıştır.

Osmanlı Devleti'nin devamlılığının ve neslinin üretimini sağlayan Eğitim ve Öğretim, Hanefi mezhebinden en çok etkilenen kurumlardan olmuştur. Eğitim ve öğretim kurumlarının kuralları ve ihtiyaçları, müfredatlar, okutulan kitaplar, yetişen öğretmenler, öğrenciler, basılan kitaplar vb. tüm ihtiyaçlar Hanefi fıkı üzerine bir sistem oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti bu sistemle kendi çok uluslu yapısını eğitip yönetmekle kalmamış aynı zamanda ulaşabildiği her coğrafyaya cihat anlayışı ile taşımıştır.

Kurduğu sistemle güçlenen Devlet hâkimiyeti altında olmayan farklı coğrafyalardaki Müslümanlara da umut olmuştur. Bu umut olduğu coğrafyalardan biri de Afrika kıtasının en uç noktasında bulunan Güney Afrika'dır. Osmanlı Devleti kendisinden beklenen yardım çılgınlıklarına ses vererek el uzatmış ve bölgede Hanefi mezhebinin yayılmasına ve günümüze kadar varlığının sürmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin, Güney Afrika bölgesindeki faaliyetlerinin neler olduğu, nasıl yapıldığı ve ne gibi sonuçlar elde edildiğinin anlaşılabilmesi için ilk önce Osmanlı Eğitim ve Öğretiminin nasıl bir tarihsel süreçten geçtiğini bilmek gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

1.1. Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim

Eğitim; bireyin, kişiliğini geliştirerek toplum içindeki yerini alabilmesi için bilgi ve beceri kazandırmak amacı ile okul içinde ve dışında, doğrudan veya dolaylı yoldan yardım ve terbiye etmektir.

Öğretim; belli bir amaç doğrultusunda talim, tedris, talimat ve bilgi vermektir.³⁵

Türk toplum tarihine bakıldığında Türklerin hayatlarında eğitim ve öğretim her zaman var olmuştur. Müslüman olmadan önce yaşayan Türk devletlerinde eğitim ve öğretim, yaşam koşullarına ve toplumun tarzına göre şekil almıştır. Eğitim, çocuklara temelde cesaret ve bilgelik olarak mesleki öğreti desteği ile töre çerçevesinde verilmiştir. Uygur toplumunun kentsel yaşama geçmesi ile 14 harfli Uygur alfabesi meydana getirilmiştir. Basım tekniğinin bulunması ile de eserler çoğaltılarak kütüphaneler oluşturulmuştur. Böylece Türk eğitim ve öğretim faaliyetlerini destekleyecek önemli çalışmaların ilk adımları atılmıştır. Yerleşik yaşama geçen Türklerde Karahanlı Devleti'nin Müslüman olmasıyla eğitim alanında yeni gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Devlet adamlarının eğitim-öğretim ve bilimin gelişmesine verdiği önemden dolayı ülkenin her bölgesine medreseler inşa edilmiştir. Böylelikle Türk toplumunda ilk kez planlı ve düzenli eğitim – öğretim kurumları ortaya çıkmıştır. Medreselerde Farabi, Biruni, İbn-i Sina gibi dünya eğitim ve bilim tarihine ışık tutan önemli şahsiyetler yetişmiştir.³⁶

³⁵ tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ba3a506d35436.39802025

³⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2016*, Pegem Akademi, Ankara 2016, s. 3, 14, 19, 21.

Tarihsel süreç içerisinde Türkler, farklı devletler kurmaya devam etmiştir. Kurulan bu güçlü devletlerle birlikte eğitim kurumları yaygınlaştırılmıştır ve geliştirilmiştir. Selçuklu Devleti dönemine bakıldığında zaman devlet adamlarının eğitime ağırlık vermesi ile medreseler geliştirilmiştir ve ülkenin her yerine yayılarak çoğalmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde *Ahilik* ve *Atabeglik* (Atabeylik) eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Selçuklu Devleti'nde Ahilik haricinde de yaygın eğitim kurumları oluşturulmuştur. Cami, mescit, kütüphane, bilginlerin evleri, saraylar gibi pek çok yerde ve alanda eğitim verilmiştir. Selçuklu dönemindeki eğitim kurumlarının faaliyetleri ve sistemleri genel olarak Osmanlı Devleti'nin de eğitim kurumlarında devam etmiştir.³⁷

1.1.1. Sıbyan (Sübyan) Mektepleri

Sıbyan kelimesi Arapçadır. Sabinin çoğulu olan sıbyan kelimesi küçük erkek çocuğu anlamına gelmektedir. Uygur Türklerine kadar dayanan bu eğitim sistemi Anadolu Selçuklu Devleti vasıtası ile Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.³⁸ Sıbyan Mektepleri, Osmanlı toplumunda kent halkının eğitiminde başlangıç kademesi olmuştur.³⁹ Bu kurumlar, bir cami ya da mescit yanında açılan tek ve geniş bir odadan oluşmaktadır ve medrese eğitimi görmüş bir kişi burada hoca olarak eğitim vermektedir. Eğitimci genellikle caminin imamı, müezzini ya da *Suphei Sıbyan ve Tuhfei Vehbi* gibi risaleleri okuyabilen yaşlı bir kadın muallimedir. Mevcudu kalabalık olan mekteplerde, hocanın yetiştirdiği öğrencilerden seçilen kalfa (halife) da eğitime yardım etmiştir.⁴⁰ Kurumların devlet tarafından hazırlanmış herhangi bir

³⁷ Yahya Akyüz, a. g. E., s. 42.

³⁸ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri", *KKEFD*, Sayı 14, 2006, s. 334.

³⁹ Sevim Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 7-8.

⁴⁰ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1930, s. 28-29; Muallim Naci, "Ömer'in Mektep Günleri", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 68- 69.

müfredatı yoktur.⁴¹ Mekteplerin idaresi de Şeyhü'l-İslam ve müftülere bırakılmıştır.⁴²

Sistemleri ezbere dayanan kurumların kuruluş amacı dindir.⁴³ Kişisel eğitim verilen bu kurumlarda;

- 1.) *Elifba*
- 2.) *Kur'an*
- 3.) *İlm-i hal*
- 4.) *Tecvid*
- 5.) *Türkçe Ahlak Risaleleri*
- 6.) *Türkçe*
- 7.) *Hat (Yazı)*

dersleri verilmektedir. Kitap haricinde yazı tahtası gibi eğitim ve öğretim açısından önemli araç gereçler kullanılmamaktadır.

Bu mekteplerde Müslüman halkın kız ve erkek çocuklarına birlikte eğitim verilmektedir. 4-5 yaşlarındaki çocuklar “*Âmin*” alayı denilen bir törenle okula başlamaktadır ve okula kayıt işlemi gibi bir prosedür bulunmamaktadır.⁴⁴ Kurumlarda eğitim sabah erken saatlerde başlayıp ikindi vaktine kadar devam etmektedir. Öğrenciler sadece öğle vakti mola verip diğer saatlerde dersle meşgul olmaktadır. Öğrencilerin uyumsuzluk problemi ya da ahlaki hataları falaka gibi ağır yöntemlerle cezalandırılmıştır.⁴⁵

II. Mahmut döneminde, 1824 yılında “*Talim-i Sıbyan*” hakkında bir ferman yayınlanmıştır. Fermanda çocukların ergenlik çağına kadar okula gönderilmeleri irade buyurulmuş, dini ve hukuki kurallar konulmuştur. Fermanın sadece İstanbul

⁴¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991, s. 57.

⁴² Nafi Atuf, a. g. e., s. 30.

⁴³ Nafi Atuf, a. g. e., s. 57.

⁴⁴ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 57-58; Ahmet Rasim, “Mektep ve Falaka”, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 94-95, Halide Edip, “Benim Mekteplerim”, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 73; Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, “İstanbul Çocukları”, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 51-55.

⁴⁵ Nafi Atuf, a. g. e., s. 30; Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, a. g. m., s. 49; Halide Edip, a. g. m., s. 72.

için geçerli olması Sıbyan Mektepleri hakkında genel bir düzenleme olmasa da ıslahı için iyileştirici bir çalışma olmuştur.

1838 yılında *Meclis-i Umur-u Nafia*⁴⁶ (eğitim sistemi düzenleme organı) bir rapor hazırlamıştır. Raporda genel maarif sisteminin dünyevileştirilerek ıslah edilmesi gerektiği ve sıbyan okullarının eğitimdeki önemi ve ıslahı üzerinde durulmuştur. Devlet, eğitim ile ilgili konularda ilk defa hak istemiştir. Fakat sıbyan mektepleri üzerinde bu zamana kadar hak sahibi olan medrese, tanzimatçılarla karşı karşıya gelmiştir. Medresenin ağırlık koyması üzerine tanzimatçılar, sıbyan okullarından vazgeçerek kendi inisiyatifleri ile rüştiye okullarını açmışlardır. Açılan bu okullarda benimsedikleri anlayışa hâkim nesiller yetiştirmek istemişlerdir.⁴⁷

Tanzimat sürecinde, Abdülmecit tarafından Sıbyan Mektepleri'nin eğitim ve öğretim konusunda düzene koyulması ile ilgili ilk teşebbüs, Hatt-ı Hümayun⁴⁸ olmuştur. Hatt-ı Hümayun'a göre kamu terbiyesi ve cehaletin kaldırılması ile ilgili verilen emirler ve ikazlar Sıbyan Mektepleri ile ilgilidir ve çalışmalar bu doğrultuda devam etmiştir.

Meclis-i Muvakkat (eğitimde ıslahat kurumu) kurulmuş ve bir tasarı hazırlanarak Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'ye⁴⁹ (adli işler kurumu) verilmiştir ve bu tasarıda sıbyan okullarında görev yapan kişilerle ilgili kararlar belirlenmiştir. Bu kararlar:

- 1) *Islahata ilk önce mahalle mekteplerinden başlanması,*
- 2) *Mevcut okul hocalarına okutacakları derslerle ilgili birer talimat verilmesi,*
- 3) *Yetersiz kimselere hocalık yaptırılmaması, bu gibilerin başka işlerde görevlendirilmesi,*
- 4) *Sınıf ve imtihan usulünün getirilmesi,*

⁴⁶ Aziz Tekdemir, *Ticaret Nezareti (1839-1876)*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 90-92.

⁴⁷ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 58-60.

⁴⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümayun", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 485-488.

⁴⁹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 4, 8-10.

5) *Her şeyin nizam ve usulüne göre yürütülmesi şeklinde sıralanmıştır. Bu kuralların uygulanması için “Mekatib-i Umumiye Nezareti”*⁵⁰ kurulmuştur.

8 Nisan 1847’deki talimname ile hocalara rehber olunarak reformda yeni bir adım atılmıştır. Talimnameye göre:

1) *Öğretim süresi 4 yıl olarak sınırlandırılmıştır.*

2) *Sıbyan okullarının rüştîyelere temel olması ve bunlara öğrenci yetiştirmesinin kabul edilmesiyle öğretim dereceleri arasında bir uyum sağlanmıştır.*

3) *Türkçe derslerine önem verilerek eğitimde millileşmeye doğru bir adım atılmıştır.*

4) *İlköğretimde birlik ve beraberlik temini yoluna gidilmiştir.*

5) *Okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verilmiştir.*

6) *Okullarda teftiş usulü ve öğrencilerin devam mecburiyetinin sağlanması öngörülmüştür.*

7) *Okullara taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür.*⁵¹ Fakat maddi imkânsızlıklardan ve hoca yetersizliğinden dolayı uygulanamamıştır.

1857’de kurulan Maarif Nezareti’nde alınan kararlar ancak 1863’te uygulamaya konulabilmiştir. İstanbul’da, 36 okulda yeni usulün (Meclis-i Muvakkat’ta alınan kararlar) uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca devletin hocalara maaş vermesi, ilköğretimin parasız ve temel eğitim olması gibi kararlarda yeni usule eklenmiştir.

1864’te kurulan “Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu” tarafından 1868’de birçok eksiği giderecek olan nizamname hazırlanmıştır. Nizamnameye göre:

1) *Her mahalle ve köyde, icabına göre iki mahalle ve bir-iki köyde, en az birer sıbyan okulu bulunacaktır.*

2) *Sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masrafları hocaların maaşlarından ve mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktır.*

⁵⁰ Ali Akyıldız, “Maarif-i Umumiye Nezareti”, *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 273-274; Teyfur Erdoğan, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilat-ı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51. S. 01, Ankara 1996, s. 183-247.

⁵¹ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 60- 62.

3)Sıbyan okullarının tahsil müddeti dört yıldır.

4)Hocaların Osmanlı tebaasından ve Darü'lmuallimin mezunu olması şarttır.

5)Okulun nizamnamesine uymayan hocalar cezalandırılacaktır veya işten atılacaktır.

6)Devam mecburiyeti erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaş aralığındadır.

7)Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir.

8)Usulü cedide veçhile Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlaka Müteallik Resail, İlm-i Hal, Yazı Talimi, Fenni Hesap, Tarihi Osmani derslerine, Coğrafya, Malumat-ı Nafia, İmla ve Aritmetik dersleri eklenmiştir.

9)Derslerde değişiklik ancak nezaretin müsaadesiyle olacaktır.

10)İmtihanlar, köy ve mahalle ihtiyar meclisi huzurunda yapılacaktır.⁵²

27 Nisan 1870 tarihinde yayınlanan Takvim-i Vakayi'de İmparatorluğun genelindeki sıbyan mektepleri hedef alınarak okutulacak kitapların öğrenciyi isteklendirecek şekilde açık ve sade olması ile ilgili bilgi aktarılmıştır. Elifba kitaplarının içine resim konularak heceleme usulüyle altı ayda okumayı söktürmek hedeflenmiştir ve şart koşulmuştur. Malumat-ı Nafia, Dil, Tarih, Coğrafya ve Din kitaplarının nasıl hazırlanması gerektiği hakkında bilgi verilmiştir fakat bu kitaplar, ilerleyen zamanlarda iptidai okulları için hazırlanmış ve sıbyan mektepleri eskisi gibi devam etmiştir. Belirlenen bu usuller, 1872'de İstanbul'daki Nuri Osmaniye camii içerisinde açılan ibtidai okulunda uygulanmıştır. Ayrıca bu okul ibtidai okulları içerisinde ilk açılan okuldur.

1869 nizamnamesi ilk olarak Rumeli'de uygulanmaya başlamıştır. Nizamnameye göre mahalle ve köylerde uygun bina ve yerlere mektep yapılması emredilmiş, uygun bir yer yok ise halkın zorlanarak ya da ikna edilerek mektebin inşa edilmesi istenmiştir. Mekteplerde hocalık yapanlara da 800–1.200 kuruş arasında maaş verileceği belirtilmiştir. Böylelikle Rumeli' de pek çok okul açılmıştır.

⁵² Bayram Kodaman, a. g. e., s. 62-64.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde 1876 yılında Kanun-ı Esasi ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Böylelikle kız ve erkek çocukların eşit haklara sahip olarak eğitim alabilecekleri düzenleme sağlanmıştır. Devlet ilköğretim meselesini ciddiye alarak, 1879'da Maarif Teşkilatı'nda yapılan düzenlemeyle Maarif Teşkilatı yapısı altında “*Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi*”ni kurmuştur. 1869 nizamnamesinin öngördüğü gibi ilkokulların ıslahatının yürütülmesi bu birime bırakılmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda ilköğretim yapısı içerisinde gelişmenin görülmesi için öncelikle sınıflandırılma yapılması gerekmiştir ve bu sınıflandırma şu şekilde yapılmıştır:

1)*Mekatibi-i Sıbyani*'ye

2)*Mekatib-i İptidai*'ye'dir.

İlköğretimde çıkan bu ikilik ciddi sıkıntılara sebep olmuştur ve 1882 yılına dek bu sıkıntılar devam etmiştir. 1882 yılına gelindiğinde Maarif Nezaretinin, ağırlığı iptidaiye okullarına vermesi, ilerleyen süreçte iptidai okullara verilen önemin artmasını sağlamıştır. Böylelikle sıbyan okullarının yenileşmeye karşı verdikleri direnç azalmıştır ve 1909'a kadar birçok okul yeni usul öğretim programını benimsemiştir.⁵³

1.1.2. Medreseler

9.yy.'ın ilk çeyreğinde araştırma ve çeviri kurumu olarak tanımlanan “*Beyt-el Hikme*⁵⁴” (çeviri kurumu), Bağdat'ta Abbasi halifesi Memun tarafından kurulmuştur. İslam dünyasına Mutezile akımının temel fikrini kazandırmak amacı ile Yunanların ve Helenlerin Felsefe, Fizik, Astronomi gibi alanlarda verdikleri eserler, Beyt-el Hikme kurumunca Arapçaya çevrilmiştir ve bu gelişme 9. ve 11. yy. içinde bilim konusunda dünya ülkelerine önderlik eden İslam ülkelerinde, üniversitenin kurulmasına ve bu yeni oluşumun benimsenmesine vesile olmuştur.

⁵³ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 64-69.

⁵⁴ Mahmut Kaya, “Beytülhikme”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 88-90.

Bunun devamında Fatımiler, Şii düşünce inancını yaygınlaştırmak için 1004'te, Kahire' de "*Dar-el Hikme*"⁵⁵, "*El-Ezher*" camii ve yanında bir okul; ayrıca Kahire'de zengin bir Fatımi kütüphanesi kurmuşlardır.

Fatımi ve Abbasiler dönemlerinde öğretmen loncalarının olduğu bilinmektedir. Bunun benzeri bir sistem Avrupa üniversitelerinde görülmüştür. Avrupa'daki sistem içerisinde kurumların bir bölümü papanın, bir bölümü ise kralın izni ile kurulmakta idi. Fakat bir kısmı tamamen sistemin sağladığı serbestlikle, bir yere bağlı olmadan var olmaktaydı.

Medreseler⁵⁶, vakıflar vasıtasıyla kurulduğundan idaresi de vakıf senedindeki gibi yapıyordu. Vakıflar, genellikle askeri sınıf tarafından kurulmaktaydı. Bu sebeple medrese yönetimindeki idarede, genelde bu alandan kişiler seçilmekteydi. Müderris atamalarında ellilere dek medreselere kadar kazaskerlerin; ellilerden yüksek medreselerde ise Şeyhü'l-İslam'ın arzı ve sadrazamın onayı gerekmektedir. Bu sistem, yönetimde serbest olmalarını engelleyerek denetim mekanizmasını devreye sokmaktaydı. Yönetim, görevden uzaklaştırılabildiği gibi nadir de olsa idam edebiliyordu.⁵⁷

El Esari ve Gazali'nin Sünni inanç üzerine düşünceleri İslam dünyasında etkisini göstermekteydi. Medreselerin kurulması ile devlet bu düşüncelerin üretilmesini destekliyordu.

El Kindi, Farabi ve İbn-i Sina gibi düşünürler Aristo'nun Felsefi İlahiyat düşüncesini İslam düşüncesine yaklaştırarak, "*Yeni-Platoncu*" adıyla aklın ve imanın uzlaşmasını sağlayan yeni bir akım geliştirmişlerdi.

⁵⁵ Mahmut Kaya, "Darülhikme", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 537-538.

⁵⁶ Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 323- 327; Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 327- 333; Abdülhamit Birişik, "Medrese", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 333-338.

⁵⁷ Sevim Tekeli- Selin İlkin, a. g. e., s.18.

Gazalının yolunda devam eden medreseler, konu olarak Kur'an'ın ve naslarının anlamlarıyla ilgileniyordu. Zaman ilerledikçe bu alanda uzmanlaşan medreseler ortaya çıkmaya başladı. Bunlar:

- 1) *Darü' l-Hadisler; Hadislerin eğitim ve incelemesinde uzmanlaşan,*
- 2) *Darü' l-Kurra; Kur'an'ın kıratında uzmanlaşan,*
- 3) *Darü'l-Huffaz'lar veya Darü't-Tıblar; tıp eğitimi ve tedavisinin birlikte yürütüldüğü alanlar, şeklinde sıralanmaktaydı.*

Hastaneler, medreselerle birlikte anılsa da hastanelerin ayrı bir kurum olarak geliştiğini düşünmek gerekir. 8.yy.'da, Harun Reşit zamanında, Bağdat'ta ilk hastane açılmıştır. 10.yy.'da Rey'de ve Bağdat'ta hastaneler eğitim görevini de yerine getirmiştir. İbn-i Sina gibi birçok felsefi düşünür aynı zamanda hekimlik yapmıştır. Devamında, 12.yy.'da medreseler akli bilimlere bakış açısını belirlemiştir. Ayrıca bu süreçte tarikatlar da gelişmiştir. Moğol istilasası sırasında bazı medreseler tahrip olmuştur. Medreselerin tahribinin oluşturduğu işlevsel boşluğu tekkeler doldurmaya çalışmıştır.

Türklerde ilk medreseler, 11.yy.'ın ilk yarısında *Gazneli Mahmut tarafından Gazne'de; kardeşi Sebüktekin tarafından Nişabur'da ve Karahanlı hükümdarı Tağgaç Han tarafından Merv'de* kurmuştur. 11.yy.'ın ikinci yarısında Selçuklu veziri Nizam-ül Mülk 11 büyük kentte "Nizamiye" medreselerini⁵⁸ kurmuştur. İslam toplumlarının temel kurumları haline gelen bu yapılar sistemli bir devlet politikası oluşmasını sağlamıştır. Eğitimin parasız olduğu, öğrencinin temel ihtiyaçlarının karşılandığı bu kurumların amacı yeni nesli sünni olarak yetiştirmektir.

12.yy.'ın ikinci yarısında Kayseri, Konya ve Sivas'ta Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük medreseleri açılmıştır. Hanefi mezhebini benimseyen devlet, bu alanda eğitim alan müderrislerin ders vermesini istemiştir.⁵⁹

⁵⁸ Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012, s. 215- 249.

⁵⁹ Sevim Tekeli- Selin İlkin, a. g. e., s.11-13.

Kayı boyuna mensup Türkler, Selçuklu Devleti'nin dağılması üzerine Bursa civarında Osmanlı Devleti'ni kurmuşlardır. Dini hükümler dairesinde hak ve adalet dağıtma vazifesi ile ilk medreseyi İznik'te, ikinci medreseyi ise Bursa'da açmışlardır. Böylelikle din ve devlet tek elde toplanmıştır.⁶⁰ Çelebi Mehmet'in Bursa'da kurduğu Sultaniye medresesi; 14.yy.'ın sonuna doğru Yıldırım Beyazıd'ın Bursa'da kurduğu Darü's-Şifa, Osmanlıların ilk hastanesi ve tıp medresesi olmuştur ve ayrı birer medrese kademesi oluşturulmuştur.

Sonrasında II. Murat'ın Edirne'de Saatli Medrese'yi ve Darü'l-Hadis'i⁶¹ (hadis medresesi) kurması, medresede yeni bir üst kademe oluşturmuştur. Derecelendirme ise müderrisin yevmiyesi ile olmaktadır.⁶²

Bu sürecin devamında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fetheder etmez, Bizans patriğinin ikamet ettiği yer olan Havariyyun Kilisesinin harabelerinin üzerine bir camii yaptırmıştır. Caminin iki tarafına yüksek ilimlere mahsus Sekiz Medrese'nin (Sahn-ı Seman)⁶³ de eklenmesiyle bir külliye yapısı vücuda gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar bu medreseler müderrisliğin en üst kademesine çıktığı alanlar olarak varlıklarını korumuşlardır.⁶⁴

Fatih Sultan Mehmet döneminde eğitime üst düzey önem verilerek bilim insanları İstanbul'a davet edilmiştir. Bilim insanlarının davete icabet etmeleri, İstanbul'u bilimsel merkez haline getirmiş ve bu olay önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fatih, kimseye verilmeyen 200 akçe yevmiyeyi vererek Ali Kuşçu'yu getirtmiştir. Ali Kuşçu'nun gelmesiyle zamanın en büyük medresesi olan Fatih medresesinin kurulmasına başlanmıştır. Medrese; külliye, camii, Tetimme Medreseleri, Semaniye Medreseleri kütüphanesi, darüşşifası, hamamları ve imarethaneleri ile en gelişmiş sisteme sahiptir. Sahn-ı Semanda, camii ve her

⁶⁰ Nafi Atuf, a. g. e., s. 7.

⁶¹ Nebi Bozkurt, "Darülhadis", *DİA*, C. 8, İstanbul 2006, s. 527- 529; Ali Yıldırım, "Darülhadis", *DİA*, C. 8, İstanbul 2006, s. 529- 532; M. Baha Tanman, "Darülhadis", *DİA*, C. 8, İstanbul 2006, s. 533.

⁶² Sevim Tekeli- Selin İlkin, a. g. e., s. 14-15.

⁶³ Fahri Unan, "Sahn-ı Seman", *DİA*, C. 35, İstanbul 2006, s. 532- 534.

⁶⁴ Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 463.

medresenin kendine özel kütüphanesi mevcuttur.⁶⁵ Bu medreselerde hadis, tefsir, fıkıh usulü, kelam, mantık, riyaziyat ve felsefe dersleri verilmiştir.⁶⁶

Fatih medreselerinin kurulması, medreselerin içerisindeki kademelenmeyi daha net ortaya çıkartmıştır. Temel hazırlık ve ilmi eserleri okuyabilecek derecede Arapça öğreten “*Hariç Medreseleri*” ve üst düzey ilim eğitimi veren “*Dâhili Medreseler*” olmak üzere medreseler 2’ye ayrılmıştır. Ayrıca Fatih döneminde 7 kademeli eğitim sistemi kurulmuştur. Müderrislerin gündeliklerine göre sıralanan medreselerin 4’ü harici 3’ü dâhilidir. Bu medreseler:

- 1)*Haşiyeye-i Tecrid Medreseleri, (yirmili medreseler)*
- 2)*Miftah Medreseleri, (otuzlu medreseler)*
- 3)*Kırkklı Medreseler,*
- 4)*Hariç medreseleri,*
- 5)*Dâhil Medreseleri,*
- 6)*Sahn-ı Seman Medreseleri*
- 7)*Altmışlı Medrese*’dir.⁶⁷

Osmanlı’da medreseler eğitimin kaynağı olduğu için buralarda çeşitli ilimler okutulmuştur.⁶⁸ Fatih, medreselerinin eğitim programını, Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev tarafından hazırlanan bir kanunla düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile kendisinin de ilgi alanı olan aritmetik, hendese, heyet gibi pozitif bilim derslerine daha çok yer verilmiştir.⁶⁹

Medreseler; ilmiye sınıfının, din görevlisi, yargı organı ve medrese hocası olarak yükleneceği işlevler için gerekli bilgiyi, değeri ve normları aktaran bir seçkinler eğitimi niteliğinde olmuştur. Medreselerin bu niteliği dolayısıyla ilmiye sınıfı medreselerde yetişmiştir. Medrese eğitimi kademe kademe olup en üst

⁶⁵ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 15.

⁶⁶ Nafi Atuf, a. g. e., s. 17.

⁶⁷ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 15-16.

⁶⁸ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 463-464.

⁶⁹ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 16.

kademede olan medrese hocaları ilmiye sınıfının da en üst kademesinde görev almıştır. Medresede az sayıda ve uzun eğitim sonucunda yetiştirilen kaliteli sınıf, ilmiye sınıfının da denetlenmesi görevini yerine getirmiştir.

16. yy.'da eğitim toplumun her kesime açık olmasına rağmen ilmiye sınıfının üst kademeleri genellikle burada görev yapanların çocuklarına kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethi üzerine, gayrimüslim toplumun öğretimi, toplumun diğer kesimi ve devşirme sistemindeki eğitim gibi verilmiştir fakat ruhban sınıfı eğitimini tekrar almıştır.

Rum-Ortodoks toplumunda, Osmanlıdan önce:

- 1)Doğrudan Patrikhane ile ilişkisi olmayan Üniversite,
- 2)Üniversite ile ilişkisi olan Patrikhane Mektebi,
- 3)Dini eğitimi örgütleyen Manastır Mektebi,

olmak üzere 3 yükseköğrenim sistemi bulunmaktadır. İlk ve temel eğitim kilise yanında açılan okullarda verilmektedir. Üniversite kurumları fetihle birlikte kaldırılmış, bu kurumlar patrikhane içerisinde eriyip yok olmuştur.⁷⁰ Ermeni toplumunda ise temel eğitim kilise içerisindeki okullarda verilmiştir.

Diğer gayrimüslim toplumları gibi Yahudiler de dini kökenli oluşturdukları okullar bünyesinde eğitim vermiştir. Bu eğitim kurumları şu şekildedir:

1)Kehalim: Coğrafi kökenlere göre ayrılırlardı. Merkezi Havraydı (İspanyolca okul anlamındadır). Eğitim işlevi de görürlerdi.

2)Maestras: Okul öncesi eğitim veriliyordu. 3-6 yaş arasındaki erkek çocukları gitmekteydi.

3)Meldar veya Talmud Tora: 7 yaşındaki erkek çocukları gitmekteydi. Bu eğitim kurumlarına ait sınıflarda bazen 50-60 kişi bulunabiliyordu.

⁷⁰ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 9.

Bu kurumların üstünde eğitim veren kurumlarda bulunmaktadır. Örneğin Selanik'teki Yeshivoth din ve yüksekokulunda eğitim alanlar, İstanbul'da da bir din koleji, üst kademe eğitim kurumu oluşturabilmiştir.

1482'de Avrupa'da İspanyol Yahudiler matbaayı kurmuşlardır. 1494'te II. Beyazıt'ın izniyle Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler, matbaayı İstanbul'a da taşımışlardır. 1567'de Ermeniler, 1627'de Rumlar ilk matbaalarını açmışlardır. Eğitim kurumlarının açılması, yaygınlaşması ve gelişmesi, kütüphanelerin ve matbaaların ihtiyacını ortaya çıkarmıştır ve bu alanlarda gelişmelerin olmasını sağlamıştır.⁷¹

16. yy. da Kanuni Sultan Süleyman'ın kurduğu Süleymaniye Medresesi ile Fatih döneminde kurulan medrese sistemine yeni medreseler eklenmiştir. Bu medreseler:

1) *İkinci Altmışlı*

2) *Musile-yi Süleymaniye*

3) *Süleymaniye*'dir; eğitim 12 yıl sürmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman devrine gelindiğinde, orduların, istihdam edilmesi için hekim ve cerrahlara ihtiyaç duyması üzerine Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan külliyele ek olarak tıp medresesi, askerlik, matematik ve geometri gibi ilimlerin tahsili için binalar inşa ettirilmiştir. III. Selim devrine gelindiğinde ise medrese ve mekteplerin ayrıldığı görülmüştür.⁷²

Süleymaniye Külliyesi; Tıp-göz Hekimliği, Matematik, Doğa Bilimleri ve Darü'l-Hadis uzmanlık medreselerinden oluşmaktadır. İlk atanan hekim olan Ahmet Çelebi'ye günlük 60 akçe, bunun yanında müderrise 20, başhekime 30 akçe verilmiştir.⁷³

⁷¹ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s.10.

⁷² Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 466.

⁷³ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s.16.

Kanuni döneminden Tanzimat'a kadar devam eden süreçte medreseler kendi hallerine bırakılmıştır. Tanzimat'tan sonra devam eden süreçte ise Dar'ül-fünun yaptırılması, medreselerden ümidin kesilerek yeni bir oluşum arayışı içinde olunduğunun gözlemlenmesini sağlamıştır.⁷⁴

Avrupa üniversitelerinde ilahiyat alanı dışında oluşturulan Trivium (gramer, retorik, mantık ve diyalektik) ile Quadrivium (aritmetik, geometri, astronomi, musiki) gibi ders topluluklarının da medresede karşılığı bulunmaktadır. Fatih medrese programında Quadrivium dersleri de yer almaktadır. Tek farkı musiki derslerinin medrese içerisinde verilmemesidir. Sebebi pozitif bilimlerin ve felsefenin ilahiyatı desteklemek amacıyla kullanılmamasıdır.

Avrupa'daki üniversitelerde eğitim bitiminde diploma, medreselerde ise icazet verilmektedir. İcazet alanlar Anadolu'ya, Rumeli Kazaskerinin "*matlab*" (deftere)'a yazılarak bekleme süresi olan "*mülazemet*"e girmişlerdir. Hem üniversiteler hem medreseler gelecekteki eğitim - öğretim kadrolarını kendi içlerinde yetiştirirlerdi. Alt ve orta kademede öğrencilere "*suhte*" veya "*sofa*", üst kademe öğrencilere "*danişment*" denilmiştir. Medreseler "*müderris*" ve onun yardımcısı "*muid*"ler tarafından yönetilmiştir. Muidler, icazet alan başarılı öğrencilerden oluşturulmuştur. Müderrisin yanında deneyim kazandıktan sonra, kadrosu boş olan bir medreseye atanmışlardır. Dersi anlamayan öğrencilere ders tekrarı yaptırılarak deneyim kazandırılmıştır.⁷⁵

Müderrisler, ayaklarına asumani çizmeler giymişlerdir, kavuk ile giysileri de özel olarak seçilmiştir. Ayırt edici özellik olarak giysileri onları fark edilir kılmıştır.

1592 tarihine doğru medreseler kaliteli eğitimi kaybetmeye başlamıştır. Bu sarsıntı müderrisleri de etkilemiştir. Müderrislik, sıradan bir meslek haline gelmeye başlayınca bazı müderrisler yanmış veya harap olmuş medreselere atanmışlardır.

⁷⁴ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 466.

⁷⁵ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 16-17.

Zadegân denilen okuma yazma bilmeyen Mollazadelere rüüs (tayin belirleyen resmi yazı) verilmeye başlanmıştır. Bu kişilerin kadılıklara atanmasıyla idari yönetimlerde de sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Fakat İstanbul, Edirne gibi önemli şehir merkezlerine gönderilmemişlerdir. Okuma-yazma bilmeyen kişilerin atanması üzerine imtihan sistemi de sadece öğrenci kademesinde kalmıştır.⁷⁶

Sözlükte “yaşlı kimse, reis, bilge” anlamlarındaki şeyh ile İslam kelimesinden oluşan Şeyh’ül-İslam tabiri, İslam dünyasında önde gelen ulema ve Sufilere verilen bir şeref unvanı olarak 10. yy’ın ikinci yarısında ortaya çıkmış, daha sonra “âlimlerin en kıdemlisi, reisi” manasını kazanarak bir unvan halinde kullanılmıştır.

Horasan’da Şafilere başındaki âlimlere ve Memlûklüler’de fetvaları ile şöhret bulan Fıkıh âlimlerine verilen şeref unvanı, 1300’lü yıllarda da tanınmış müftülere verilen Şeyhü’l-İslam’lık rütbesi, Osmanlılar döneminde dini bir kurum haline gelmiştir.

Orta Asya’daki ve Çin’deki Şeyhü’l-İslamlar önemli şehir merkezlerinde kadıya yardım eden, okutulacak dersleri belirleyen, icazet veren ve medreseleri denetleme yetkisi olan kişiler olarak tarihte yer almaktadır. Safeviler döneminde de Sadr-ı Sudur tarafından tayin edilen ve dini mahkemenin reisine verilen bir unvan olmuştur.

Şeyhü’l-İslamlık makamının, 1425 yılında Bursa’da kadılık yapan Molla Fenari’nin müftülüğe tayin edilmesi ile başladığı düşünülmektedir. Bu makam aslında İstanbul Müftülüğü’nü ifade etmek için kullanılmıştır. 16. yy. başında siyasi ve bürokratik bir değişim geçirmesiyle makamın önemi artmıştır. 17. yy. da nüfusu artan makam, zaman içerisinde kurum hüviyetini kazanmıştır. İlerleyen süreçlerde de gelişerek devam edip 19. yy. da ki idari düzenlemelerle kabine üyesi olmuştur.

⁷⁶ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 465-466.

Bu dönemde Şeyh'ül-İslamlar başlarına beyaz örfi kavuk takmıştır fakat seyit olanlar üzerine bir de yeşil tülbent sarmıştır. Yine “*Ferve-i Beyza*” denilen bir cübbe giymiştir.

Göreve yeni getirilenler öncelikle saraya çağırılıp tayin edildiği yerin tebligatı verilmiştir ve törenle Ferve-i Beyza giydirilmiştir. Şeyh'ül-İslamlar daha sonra kendi konaklarında tebrikleri kabul etmişlerdir.

Şeyh'ül-İslamlar, fıkha ve özellikle Hanefi fikhının kaideleri göz önünde tutularak dini, siyasi ve idari konularda gelen sorulara fetva vermişlerdir.

16. yy. da belli bir tahsil ve kariyeri olan ulemalardan birinin ataması, padişahın tasdiki ve sadrazamın arzı ile yapılmıştır. Şeyh'ül-İslamlar temel olarak müderrislikten, kadılıktan ve kazaskerlikten gelebilmiştir. Gelirleri bakımından devletin ileri gelen yöneticileri arasında bulunmuşlardır. 16. yy.'a kadar maaş alan Şeyh'ül-İslamların kesin maaşları hakkında bir kayıt bulunamamıştır. Fakat Ebussuud Efendi'nin 200 akçe alırken yaptığı tefsiri Kanuni Sultan Süleyman'a takdim ettikten sonra maaşının 600 akçeye yükseltilmesi, bu makama gelenlerin kesin maaş sınırının olmadığını göstermektedir. 16. yy.'ın sonlarında maaşlarına arpalık tahsisi usulü getirilmiştir.

Şeyh'ül-İslamlar evlerinin selamlık kısmını resmi daire şeklinde kullanmışlardır. Şeyhülislamın erken tarihlerde; Çuhadar, Telhisçi, Mübeyyiz, Mühürdar gibi fıkhi bilgilere sahip ve şer-i meselelere vakıf fetva eminleri, yardımcılarını bulunmuştur.

Şeyh'ül-İslamların fıkıh dalında verdikleri eserlerin yanında tarihçi, sanatkâr, kütüphaneci, şairlik gibi özellikleri de bulunduğu Osmanlı kültürünün önemli bir kesimini meydana getirmişlerdir.⁷⁷

⁷⁷ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *DİA*, C. 3, İstanbul 2010, s. 91-96.

1.1.3. Enderun

Klasik Osmanlı eğitim sisteminde medreseden sonra en önemli resmi bir kurumdur. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatına, mülki ve askeri idareci yetiştirmekle yükümlü bir organdır.⁷⁸ Enderun mektebi, bir yönüyle de saray okulu olarak kabul edilmektedir. Saray okulları Emeviler ve Fatımiler döneminde de görülmektedir. Saray okulları Osmanlı döneminde sistemleştirilmiştir. İlk Enderun Mektebi, II. Murad zamanına denk gelen 1365-1368 yıllarında, eski sarayda kurulmuştur. Saray “*Birun*” (dış hizmetler) ve “*Enderun*” (iç hizmetler) olmak üzere iki yapı örgütlenmesi ile idare edilmiştir. Enderun da öncesinde belirtildiği gibi iç hizmetlerden sorumlu tutulmuştur.

Acemi Oğlanlar kışlalarından seçilen gençler sırasıyla; Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayına gönderilmiştir. Bu mekânlarda dikkati çeken gençler belli kademelerden geçirilerek eğitim için Saray-ı Hümayun'a alınmıştır. Geride kalan gençler sırasıyla eğitimlerini tamamladıktan sonra sipahi ocağı, yeniçeri ocağı gibi yeni görev mekânlarına gönderilmiştir. Hazırlık ve Enderun saraylarında bulunan gençler hem eğitim alıp hem bulundukları mekânın hizmet işlerini yapmıştır. Padişah cülusu ya da kadro boşalması durumunda ise odalardaki en kıdemli kişiler alınıp kalanlara kademe atlatılmış, boşalan yerlere de bir alt kademedeki kişiler yerleştirilmiştir. Eğitim süreci biten kişiye padişahın tuğrasının bulunduğu bir diploma verilerek eğitimini tamamladığı resmileştirilmiştir.

Medreselerle aynı ders programına sahip olan Enderun medreseleri 4 bölüme ayrılmıştır:

- 1) *Türkçe ve Edebiyat konusunda verilen dersler.*
- 2) *Bir asker ya da yöneticinin bilmesi gereken konular. (Coğrafya, Harita Bilimi, Tarih, Siyaset, Muharebe sanatı...)*
- 3) *Hattatlık, Cildi Tezhip, Oymacılık, Minyatür yapımı, Mimarlık ve benzeri sanatsal etkinlikler.*

⁷⁸ Mehmet İpşirli, “Enderun”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 185-187

4) *Musiki eğitiminin Musikişinaslar, Hanendeler, musiki aletlerini çalan sanatkârlar.*

Zorunlu eğitim 7-8 yıl kadar sürmüştür. Uzmanlık alanlarına ayrılan dallarda devam eden bir kişinin eğitimiye 12-14 yılı bulmuştur. Uygulanan sistemde esnekliklerin bulunması yapı içerisinde farklı dalların oluşmasına sebep olmuştur. Arapça, Türkçe okuma-yazma, Kur'an ve din dersleri tüm öğrencilere verilmiştir. Öğrenciler vücutlarını geliştirmek adına sarayda kendilerine ayrılan bahçelerde kılıç kullanma, top ve tüfek atabilme, ata binme, cirit oynama gibi çeşitli spor dallarına ait talimler yapabilmıştır.

Enderun mekteplerinde her odanın bir kütüphane memuru, kâtibi, hazinecisi, imamı, üç müezzini ve yöneten “*kethüda*” ya da “*odabaşı*”sı bulunmaktadır. “Kalfa” ya da “halife” denen öğrenciler, başarılı öğrencilerden seçilmiştir. Bir kalfa 12 öğrenciye derslerinde yardımcı olmak için atanmıştır. Bir bölümü saray içinde ve bir bölümü saray dışında olmak üzere iki tip hoca Enderun Mekteplerinde ders vermiştir. Özellikle meslek derslerine saray hocaları girmiştir. Enderun mekteplerinin Osmanlı ve İslam toplumundaki pozitif ve dini ilimler arasındaki ayrımı sağlamış olması sebebiyle olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir. İmparatorluk Arapça, Farsça dilbilgisinin yanında coğrafya ve tarih bilgisi ihtiyacının ortaya çıktığını fark etmiştir ve ortaya çıkan bu ihtiyaçları sentezleyerek yeni bir yazım dili olan Osmanlıca'yı üretmiştir. 16. yy. da Enderun Mekteplerinde Osmanlıca geliştirilmeye çalışılırken, medreseler Arapçanın etkisinde kalmıştır. Bu sırada Avrupa'da ulusal diller, bilim dili olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. 1644'te Avusturya ile yapılan St. Gothard Savaşında Osmanlı, ilk kez Avrupa'nın tabya sistemi ile karşılaşmıştır.⁷⁹ 1683'te İkinci Viyana Kuşatması'nın yenilgi ile sonuçlanması tüm dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Bu sonuçla Avrupa'nın Osmanlı'ya bakış açısı değişmiştir.⁸⁰

⁷⁹ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 18-21, 28-29; İpşirli, a. g. m., s. 185-187.

⁸⁰ Nafi Atuf, a. g. e., s. 37.

17. yy. da Avrupa, derebeylik mücadelesinden yeni çıkmıştır ve halkı da kilise baskısı altındadır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki medreselerin idaresi ve askeri teşkilatlanması, Avrupa'da yaşanan karışıklıkla kıyaslandığında eğitime engel olmamanın yanında gelişmesine de imkân tanımıştır. Avrupa da Rönesans'ın doğmasıyla başlayan fikir akımları sanayi, matbaa ve dini alanlarda etkisini göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeler, beraberinde Avrupa'nın, gelişen teknoloji ile güçlenmesine ve ilmi alanlarda ilerlemesine sebep olmuştur. Montaigne, Rousseau gibi düşünürler eğitimde yeni metotlar ve ahlaki esaslar ortaya çıkarmışlardır. Bu yeni esaslar Osmanlı eğitim sisteminin kendini belli bir süreden sonra geliştiremediğini ve Avrupa eğitimiyle arasındaki uzaklığın çoğaldığını kanıtlamıştır. Avrupa mekteplerinde hesap, coğrafya, fizik ve tabiat ilimleri ana dille verilerek desteklenmiştir. Mekteplerde biyoloji, fizik ve kimya laboratuvarları, kütüphaneleri ile yeni pedagoji esaslarına göre eğitim verilmiştir. Avrupa' da yaşanan bu gelişmeler üç asır sonra fark edilmiştir. Avrupa'da yaşanan yenilenmenin Osmanlı toplumunda uygulanmasına vaziyet uygun olmamıştır.

İbrahim Müteferrika, Hoca İshak Efendi gibi bilgili kişilerin verdiği eserler ve medreselerde yapmaya çalıştıkları düzenlemeler yeterli olmamıştır fakat bazı ıslahatlar yavaş yavaş uygulanmaya başlanmıştır. İlk olarak İstanbul'da matbaa kurulmuştur. Ardından, yurtdışından getirilen uzmanlar ile askeri alanda ıslahat çalışmaları takip edilmeye çalışılmıştır. Yapılmaya çalışılan düzenlemeler yüzeysel kalsa da şer-i hukukun yanında nizami mahkemeler açılmış ve Avrupa kanunlarının bazı bölümleri alınabilmıştır. Medreselerin yanında tam bağımsız olamasa da Avrupa mekteplerine benzer mektepler açılmıştır.⁸¹ 1718 Pasarofça Antlaşması'nın ardından Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet, Paris'e sefiri olarak gönderilmiştir. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in yanında, oğlu Sait Efendi de gitmiştir. Sait Efendi, oradaki gözlemleri sonucunda matbaanın önemini fark etmiştir. İstanbul'a döner dönmez İbrahim Müteferrika ile *Şeyhülislamdan* fetva alarak 1727'de ilk matbaayı açmışlardır.⁸² Türkler ilk kez matbaayı kullanmaya başlasalar da 1742'ye kadar 17 kitap, 1784-1830 arası 29 kitap basmaları, matbaayı aktif olarak işletemediklerine kanıt olmuştur.

⁸¹ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s.442- 445.

⁸² Nafi Atuf, a. g. e., s. 40-42; Kemal Beydilli, "Matbaa", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 105-110.

Fakat 1796'da açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un matbaasının da açılmasıyla, matbaa alanı daha aktif kullanılmaya başlamıştır.⁸³

Okulların sistemlerini yenileştirme çabaları, matbaanın aktif olarak kullanılmaya başlanması, biriken bilgi materyallerinin varlığı gibi nedenler, bu üretimin başka kişilere aktarılmasını sağlayan kütüphanelerin ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Lale devrinde, Üsküdar'da İbrahim Müteferrikanın "*Fenn-i Muharebe ve Talim-i Asker*" isimli yayınladığı eser üzerine, 300 kadar asker talimli bulundurulmuştur. Sistem uygulamaya konulsa da Patrona Halil İsyanı ile kalkmıştır. Sonrasında III. Ahmet'in tahttan indirilmesi ile I. Mahmut tahta çıkmıştır. 1706'da Avusturya ordusunda mareşal olan "*Aleksandre Kont De Bonval*" Avusturya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınmıştır. O sırada zamanın sadrazamı Topal Osman Paşa, Osmanlı ordusunu ıslah etmeyi düşünmektedir. Bu maksatla Bonval, Müslüman olarak Ahmet ismini almış ve Gümölcine'den İstanbul'a davet edilmiştir. İlk olarak tımar ve zeamet sahibi olan kumbaracıların yanında ulufeli kumbaracı sınıfı kurulmuştur. Ardından 1734'te, Üsküdar'da matematik ve topçuluk ilminin öğretildiği Hendesehane açılmıştır ve Mehmet Said Efendi Hoca olarak tayin edilmiştir. Said Efendi Fransa'dan dönerken yanında 22 Fransız topçusu getirmiş ve okulda görevlendirmiştir fakat yeniçerilerin baskısı üzerine kurum dağıtılmak zorunda kalmıştır.⁸⁴

Koca Ragıp Paşa da İbrahim Paşa gibi Osmanlı ordusu ile Avrupa ordusu arasındaki farkı görerek savaşlara girilmesine engel olmaya, barış süreçlerinde de orduyu iyileştirmeye çalışmıştır. I. Mahmut devrinde açılan Hendesehane, eksikliklere sahiptir ve bunun farkında olan Ragıp Paşa, 1761'de Fransız zabıtlardan olan *Baron De Tod*'un gözetiminde riyaziyat, bahriye, istihkâm ve topçu dersleri gibi dersleri de ekleterek yeni mektepler açtırmıştır.⁸⁵ Rusların, Çeşme'de Osmanlı

⁸³ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 31; Kemal Beydilli, a. g. m., s. 105-110.

⁸⁴ Nafi Atuf, a. g. e., s. 43-44; Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 28-29.

⁸⁵ Nafi Atuf, a. g. e., s. 45.

donanmasına ağır zayıf vermesinin akabinde 1773'te, Haliç'te tersanenin yanına Hendesehane açılmıştır. Hendesehanede amaç coğrafya ve Hendesehane işletimli, yeni zamanın koşullarına uygun teçhizat geliştirmektir. Okul, I. Abdülhamid döneminde, 1784'te "*Mühendishane-i Bahr-i Hümayun*" ismini almıştır.⁸⁶ Okulda matematik, geometri, fizik ve Fransızca öğretilmiştir.⁸⁷ Bu kurum 18. yy. da yüksekokul seviyesindeki son okul olmuştur. III. Selim başa geldiğinde "*Mühendishane-i Sultani*" adıyla bir okul kurmuştur. Bu okulda Enderun ağaları ve eski okulların yetiştirdiği başarılı öğrencileri toplamıştır. Okulun Hasköy tarafındaki boş araziye, 1795'te "*Mühendishane-i Berri-i Hümayun*" açılmıştır.⁸⁸ Bu kurum, teknik eğitim almış subayları Nizam-ı Cedit birlikleri için yetiştirmek için eğitim vermiştir.⁸⁹ Devamında iki yeni okul ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun Haliç'te toplanarak tek idare altına alınmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı tarihinde ikinci yüksekokul kurulmuştur.⁹⁰

II. Mahmut tahta çıkınca, ülke genelinde ıslahatlara, 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak başlamıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yeni ordu hazırlıklarının yanında maarif alanında da yenilikler yapılmıştır. II. Mahmut döneminde 1827'de Mektebi Tıbbiye, 1834'te Mektebi Harbiye, son senelerinde de Mektebi Maarifi Adliye açılmıştır.⁹¹

17. ve 18. yy. da üreticinin aleyhine olan ekonomik gelişmeler, tüccar ve sanatkârların lehine işlemiştir. Bu gelişmeler Osmanlı topraklarında bulunan anonim nüfusun her kesimini farklı etkilemiştir. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar tüm

⁸⁶ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 28-29.

⁸⁷ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 687-688.

⁸⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 2, İstanbul 1977, s. 315-333; Nafi Atuf, a. g. e., s. 50-52; Bayram Kodaman, a. g. e., s. 2; Yahya Akyüz, a. g. e., s. 143-145; Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001, s. 31; Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., 29-31; Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 444 (441-462); Kadir Yıldırım- Levent Şahin, "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", *Çalışma ve Toplum*, 2015/1, s. 85 (79-114); Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 514-516; Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Berri-i Hümayun", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 517-518.

⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, a. g. e., s. 688.

⁹⁰ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 30.

⁹¹ Nafi Atuf, a. g. e., s. 55.

Akdeniz'in sermayesini ellerinde bulundurmuştur. Osmanlı kuralları, hammaddeyi araçlar ile üreticiden alınacak biçimde planlanmıştır. Araçlar Rum ve Ermenilerden oluşmaktadır. Bu sınıflar ruhban sınıfına göre güç sağlamışlardır. Avrupa'nın bu gruba sağladığı koruma ve statü, banker olanların da verdiği borçlarla bu grubun saraya yaklaşması, güçlerinin etkisini kanıtladığı gibi daha da güçlendirmiştir. 17. ve 18. yy.'lar da yabancı okullar Katolik kilisesine bağlı haldedir. 19. yy.'a gelindiğinde Protestanların okulları da gelişme göstermiş ve Katolik kilisesi Latin çocukların eğitimi için İstanbul'a ilk defa Cizvitler'ini göndermiştir. Böylelikle örgütlenen topluluk "*Saint Benoit*" okullarını, Osmanlı topraklarında açmıştır. Okulun öğrencilerini Latinler, Rumlar ve Yahudiler oluşturmuş ve Latince, Matematik ve Rumca gramer eğitimi almıştır. 17. yy. da Fransızca ve Türkçe dersleri de verilmeye başlamıştır. 19. yy. da Protestanlar, Amerikalıların yardımıyla örgütlenmeye başlayarak 1824'te, Beyrut'ta, İlk Amerikan Misyoner okullarını açmışlardır.⁹²

18. yy.'ın ilk yarısında Osmanlı'nın bilim hayatı üzerine hazırlanan Kevakib-i Seba'da "*akaid, fıkıh, Arap dil ve edebiyatı, mantık, matematik, astronomi, tıp; ne faydası ne zararı olan bilimler, şiir, edebiyat; zararlı bilimler felsefe, sihir*" olarak kategorize edilmiştir.⁹³

Osmanlı Devleti hem sınırları içerisinde bulunan halkını korumak hem de dış devletlerin içişlerine müdahale ve istila etmelerini önlemek için 3 Kasım 1839'da "*Tanzimat Fermanı*"nı ilan etmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayun'u her sınıfın eşitliğini kabul eden, Avrupa devletleri görüşünde bir ferman olarak önemli bir inkılabın adımı olmuştur.⁹⁴ Gülhane Hattı Hümayun'da vergi, can, mal, ırz, idarede ıslahat gibi birçok konu hakkında yapılan reformlara rağmen ne yazık ki o dönemin devlet adamlarının zihniyetinden dolayı eğitim alanında ciddi adımlar atılamamıştır.⁹⁵

⁹² Gülbadi Alan, a. g. e., s. 5, 76.

⁹³ Sevim Tekeli- Selim İlkin, a. g. e., s. 26-27, 37-40.

⁹⁴ Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 49.

⁹⁵ Selçuk Akşin Somel, a. g. m., s. 689.

1845'te “*Muvakkat Meclisi Maarif*” açılmıştır. Sıbyan ve Rüştîye Mekteplerinin ıslahı ve Darü'l-fünun' un tesisi hakkında bu meclis tarafından tasarı hazırlanmıştır. İlerleyen süreç içerisinde “*Daimi Meclisi Maarif*”, “*Mekatibi Umumiye Nezareti*” kurulmuştur.⁹⁶ Mahalle mekteplerinden mezun olan gençlerden bazıları askeri okullara ve rüştiyelere kayıt yaptırmışlardır. Fakat mezun olduklarında okuma yazma bile bilmemeleri, askeri okulların ve Rüştiyelerin seviyesini düşürmüştür. Bu sıkıntıyı gidermek için yeni kararlar alınsa da ne yazık ki Meclis Maarifi ve Mekatibi Umumiye nezaretini yönetenlerin görüşlerinin zıt olması, reformlar için alınan kararların uygulanmasına engel olmuştur.⁹⁷ 1849'da “*Valide Mektebi*” Darülfünun talebeleri seviyesinde talebe yetiştirmek amacı ile kurulmuştur. Bu kurum rüştiye mekteplerinin üstünde ilk idadiye mektebi sayılmaktadır. Bezmialem Valide Mektebi aynı yıl Darü'lmaarif' in kurulmasını ve açılmasını sağlamıştır. Tanzimat sürecindeki en büyük sıkıntı yönetimin ihtiyaç duyduğu aydın memurlar olmuştur. Bu mektep aydın memurların yetiştirilmesi için kurulmuştur. Ali Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın da içinde bulunduğu bir “*Encümeni Daniş*” kurulu kurulmuştur. Bu kurul 1850 senesinde açılacak darülfünuna kadar okunacak kitapları hazırlamıştır. Sadaret müsteşarı Fuat ve Cevdet paşaların hazırladığı “*Kavaid-i Türkiye*” bu kurulda kabul edilen ilk kitap olmuştur.⁹⁸

Kırım savaşının sonuna doğru Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın baskıları üzerine, 28 Şubat 1856 tarihinde “*Islahat Fermanı*” yayımlanmıştır. Ferman genellikle imparatorluk içerisindeki gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili maddeleri içermiş ve özellikle Müslüman ve gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin eşitlik vurgulanmıştır. Böylelikle, eğitim düzeni cemaat düzeninde kalmamıştır. Islahat Fermanı ve Tanzimat'ın ilanı ile halkın yasalar önünde eşit kabul edilmesi, nüfusun geneli için ortak bir eğitim sisteminin gerekliliğini ortaya koymuştur. Devlet bürokrasisine herkesin girebilme hakkı devlet okullarını meslek okulu karakterinden çıkartarak genel eğitim kurumları haline dönüştürmüştür. Böylelikle Müslüman

⁹⁶ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 446-447.

⁹⁷ Selçuk Akşin Somel, a. g. m., s. 690.

⁹⁸ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 446-449.

memur yetiştiren rüştiyeler işlevini değiştirmeye başlamıştır.⁹⁹ İmparatorluğun hedeflediği asıl amaç ise bu kurumlar vasıtasıyla gayrimüslim toplumun Osmanlılık fikrini benimsemesi ve milliyetçilik akımının etkisiyle İmparatorluğun parçalanmasını önlemek olmuştur. Verilen bu imtiyazlarda gözden kaçan nokta gayrimüslimlerin aleyhine görünen bu durumun aslında lehlerine olmuş olmasıdır.¹⁰⁰

II. Abdülhamid dönemine kadar yabancı okullar serbest bir şekilde hareket ettiler. 1886 yılında merkezi teşkilata yeni daireler eklenmiştir. Bu okulların zararlı faaliyetlerini denetlemek için “*Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye*” adıyla yeni bir müfettişlik dairesi daha açılmıştır.¹⁰¹ 1858’de Mülkiye memurları yetiştirilmek amacıyla, İdadiye ve Rüştiye arasında olan “*Mektebi Mülkiye*” okulu kurulmuştur. 1868’de Avrupa’da olduğu gibi tam bir ortaokul eğitimi veren “*Galatasaray Sultanisi*” açılmıştır. 1869 yılında yapılan ıslahatlar hızlanarak teşkilatlanmıştır. Devletin bu yıla kadar Avrupa’da eğitim alması için gönderdiği hoca efendiler dönmüş ve maarif nezareti alanında da ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Saffet Paşa Avrupa’da eğitim alan bir hocadır ve Arapça, Farsça, Latince, Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Devletin ciddi konumlarında görev almıştır. Saffet Paşa ilk Maarif nazırlığı sırasında eğitimde ciddi adımların atılmasını sağlamıştır. Bu adımlar:

1868;

-*Mektebi Sultani kurulmuştur.*

-*Bir beyanname hazırlanarak ilk tahsil zorunlu tutulmuştur.*

-*Darüşşafaka’nın inşası başlamıştır.*

-*İptidai Dar’ülmuallim’i açılmıştır.*

-*Darü’lmuallim de bazı ıslahatlar olmuştur.*

-*Taşradaki Sıbyan Mektepleri muallimlerine tedris usulleri öğretilmesi amacıyla seyyar ve muvakkat muallimler gönderilmiştir.*

1869;

⁹⁹ Selçuk Akşin Somel, a. g. m., s. 692-694, 706-707.

¹⁰⁰ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 446-447.

¹⁰¹ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 33-34.

- Muhtelif vilayetlere 31 Rüştîye Mektebi açılmıştır.
- İstanbul' un münasip mevkilerine yedi kız mektebi kurulmuştur.
- Sıbyan Mekteplerinden Rüştîyeye geçecekler imtihan edilmiştir.
- Mektebi Mülkiye' ye Sabah Mektebi şubesi ilave edilmiştir.
- Darü'l-fünun açılmış, idari ve ilmi olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- Maarif Umumiye Nizamnamesi yayımlanmıştır.

1870;

-Kitapların çoğaltılması ve zamana uygun tercüme yapılabilmesi için 35 maddelik telif ve tercüme nizamnamesi oluşturulmuştur.

-Maarif Umumiye kitabı çıkarılması kararlaştırılmıştır.

-Ayasofya civarında Darü'l muallimat kurulmuştur.

-Vilayetlerde Maarif Umumiye Nizamnamesine uyulması için dokuz maddelik talimatname hazırlanmıştır.

1871;

-Darü'l-fünun da dersiam (serbest dersler) açılmış ve Takvimi Vekayi-i ile yayımlanmıştır.

-Memleketin ihtiyacı olan ilim ve fenin kazandırılması için Şurayı Devlet'çe yapılan görüşmeler sonucunda Maarif-i Umumiye'ye ait geniş bir nizamname hazırlanmıştır.

Bu nizamnameye göre:

- 1)Öğrenimin zorunlu olması,
- 2)Genel olarak mekteplerin derecelere ve kısımlara ayrılması,
- 3)Öğrenim kurallarının iyileştirilmesi,
- 4)Öğrenim kurallarının, itibar ve refahlarını temin etmek için tedbirler alınması,
- 5)Maarif idaresinin merkezinin düzenlenmesi ve vilayetlerde maarif idarelerinin kurulması,
- 6)İlmi kurumların çoğaltılması,
- 7)Talebelerin katılımı için sınav sisteminin getirilmesi ve mekteplerden mezuniyet usullerinin belirlenmesi
- 8)Umumi Maarif müesseseleri için halktan yardım alınması,

9)Yapılan tespit sonucunda kariye ve mahallelerde sıbyan mektepleri,500 hane barındıran kasabalarda rüştiye mektepleri,1000 hane olan kasabalarda da idadi mekteplerinin açılması, vilayetlerde sultani mektepleri ve İstanbul’ da kız, erkek mektepleri ve Darü’l-fünun, lazım gelen yerlere de kızlara mahsus rüştiye mekteplerinin açılması,

10)Alınan kararların ve tespit edilen mekteplerin temelden yapılabilmesi için başka bir yol olmadığı hususu,

11)Sultani Mekteplerindeki derslerin birçoğunu öğretmek ve farklı halk gruplarının çocuklarının bağlılıklarını kuvvetlendirmek için idadi mekteplerinin açılmasının mecburi oluşu,

12)Kabul edilen kurallarla; sıbyan mekteplerinin yeniden yapılanmasıyla tesis ve idari masraflarının eskiden olduğu gibi halktan alınması, vilayetlerdeki Rüştiye ve İdadi Mekteplerinin ve Maarif memurlarının giderlerinin karşılığının dörtte biri devlet hazinesinden geri kalanın halktan toplanacak olması,

13)Devletin Maarif masrafları için ayrılan miktara yapılan zammı, hazinece ödeyecek durumu olmadığından bu masrafların halktan toplanması sırasında daha önceden alınmadığından doğabilecek sıkıntıların çıkmaması için yapılacak hizmetin yararları anlatılarak halkın ikna edilmesinin tavsiye edilmesi,

14)Mektep binalarının yapımı, okutulacak kitapların Osmanlı lisanına çevrilmesi, mekteplerde eğitim verecek muallimlerin yetiştirilmesi, farklı halk gruplarının kendi ana dillerinde kitap tedarik edilmesinin mali açıdan da zorluklar oluşturduğu,

15)Tespit edilen eksikliklerin maddi ve manevi zorluklar taşısa da yerine getirilmesi halinde;

-Uygulanmasında devletçe zorluk olmayacağı,

-Halka yapılan ıslahatların gerekçesi ve sonuçları anlatıldığında halkın yardımlarını isteyerek ve kolaylıkla olacağı,

-Açılacak muallim mekteplerinde ihtiyaç duyulan muallimler yetişmesine ve ayrıca gerekli olan kitapların tercüme edilerek hazırlanmasının sağlanması,

16)İlk adımın merkezden başlaması; İstanbul’da var olan Sıbyan ve Rüştiye Mekteplerine muallim yetiştirilmesi için muallim mektepleri açılarak Sultani mektebinin kurulması ve kız, erkek mekteplerinin açılması kararının alınması,

Darü'l-fünun'un açılmasının kararlaştırılması, Darü'l muallim ıslah edilinceye kadar yabancı ilim ve fen adamlarından yararlanılması,

17)İstanbul'da yapılan ıslahatların neticelerine göre diğer yerlerde yapılacak ıslahatların tecrübe doğrultusunda belirlenecek olması,

18) Gayrimüslim çocukların ilk eğitimlerini kendilerine ait olan okullarda alabilecek olması ve rüştiye mekteplerinin dahi karışık olmayacak olması, ilim ve fen eğitiminin her zaman Maarif'e ait olması, dini derslerini ruhani reisleri tarafından alabilecek olmaları,

19) Kitap ve risalelerin tercümelerini yapanlara Hazine-i Celiyle' den senede 2000 kese akçe ayrılmış olması.¹⁰² Maddeleri yer almaktadır.

Bu nizamnameye göre mektepler iki kısma bölünmüştür. İlk kısma dâhil olan umumi mekteplerin nezareti ve idaresi devlete aittir. İkinci kısma dâhil olanların ise sadece nezareti devlete aittir. Tesisi ve idaresi birey ve cemaatlara bırakılmıştır.

Umumi Mektepler; Sıbyan ve Rüştiye, İdadiye ve Sultaniler, Ali Mektepleri olmak üzere üç kısmı kapsamaktadır. Ali Mektepleri de Darü'l muallimat, Darü'l muallimin, Darü'l-fünun ve sanayi muhtelif mekteplerini içerisinde barındırmaktadır. Mekatibi Umumiye'ye muallim yetiştirilmek için İstanbul'da geniş çaplı bir Darü'l muallim açılmıştır. Darü'l muallim;

1)Rüştiye bölümünde Müslüman ve Gayri Müslim çocuklar için iki ayrı dairede muallim yetiştirmiştir.

2)İdadiye, lise derecesinde eğitim vermek için kurulmuştur.

3)Sultani Mekteplerine muallim yetiştirmek üzere 3 şubeye ayrılmıştır. Her şube de içerisinde Uluma ve Edebiyata diye iki sınıfa bölünmüştür.

Darü'l-fünun ilerleyen zamanla “*Darü'l-fünun-u Osmani*” ismini almıştır.

-Hikmet ve Edebiyat

-Ulumu Tabiiye ve Riyaziye

-İlmi Hukuk şeklinde kısımlara ayrılmıştır.

¹⁰² Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 448-454.

Bu kurumlar için belirlenen dönem durumları incelendiğinde şu hususlar yer almaktadır:

-Darü'l-fünun'u Osmani Mektebinde, dersler Türkçe verilmiştir fakat Türkçe derslerin yanında Fransızca' da öğrenilmiştir.

-Özel mekteplerin masrafları ve tahsisatları ya bağlı bulundukları vakıflar ya da kurucuları tarafından karşılanacaktır.

-Özel okul muallimlerinin çalışabilmesi için ya Maarif Nezareti tarafından onay alınması ya da mahalli maarif idaresinden verilen şahadetnamenin olması şart koşulmuştur. Materyal olarak ise Maarif Nezareti ya da Maarif idaresinin onay verdiği ders cetvelleri ve kitapları okutulacaktır.

-Medreseler ve sıbyan mektepleri ders vekâletince, rüştiyeler ise Bab-ı Meşihata bağlı Mekatibi Rüştiye nazırlığı tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

-Maarif işlerinin geneli, öncelikle Meclis-i Umuru Nafia'da konuşulup devamında Divan-ı Ahkâmı Adliye ve Darı Şurayı Babıali'de incelenmiştir.

-Alınan kararlar ile dini baskılar altında kilitli kalan maarif sistemi Avrupa sistemindeki gibi kendi idare esaslarını benimsemeye başlamıştır.

-İstanbul'da Maarif başkanlığı altında Meclis-i Maarif Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat maarif işlerini merkezi bir yerden yürütmek amacı ile oluşturulmuştur. Maarif Teşkilatı, Daireyi İlmiye ve Daire-i İdare olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

-Maarif Meclisi Umumi Heyeti; Şurayı Devlet, Divanı Ahkâmı Adliye üyeleri, ilmi ve askeri alandan ikişer kişi ile muhtelif cemaatlerin ruhani reislerinden oluşmaktadır ve senede iki defa Maarif Nazırının başkanlığında toplantı yapmışlardır.

-Daire-i İlmiyenin Devlet-i Aliye tebaasından dâhili ve harici azaları bulunmuştur.

-Daire-i İlmiye, Umumi Mekteplerin risalelerini, çeşitli kitapların tercüme ve telif edilecek olanlarını seçmek, seçilen kitapları telif ettirmek ve maddi olarak karşılıklarını belirlemekle, Avrupa Darü'l-fünun'uyla iletişim kurmakla; rüüs, mezuniyet imtihanlarını yapmakla yükümlü tutulmuştur.

Dâhili azalar Arapça, Yunanca ve Latince yahut farklı milletlerin dillerinden birini bilen; Fen Bilimleri, Türkçe inşası ya da kitabeti olan, telif ve tercüme yapabilecek kişilerden seçilmiştir.

Harici azalar ise daire ile iletişime geçerek, incelemelerde bulunup öğrendikleriyle yeni icatlar yapmış, dairenin üç ayda bir yapılan toplantılarında hazır bulunmuşlardır.

Dairenin görevleri şunlardır;

-Mekteplere, müzelere, maarif meclislerine ve matbaalara nezaret etmek.

-Memur ve muallimleri tayin etmek, sorgulamak ve yargılamak.

-İstanbul ve diğer kurumların maarif bütçesini, düzenlerini, maarif tasarılarını düzenleyip Heyeti Umumiye' ye sunmak.

-Maarif müdürü unvanıyla bir kişinin idaresinde olan her vilayetin merkezinde Meclis Maarif Teşkilatı, Meclis Kebir-i Maarif'inin bir şubesi olacaktır.¹⁰³ Bu merkez teşkilatında Müslüman ve gayrimüslim, iki muavin ve iki müfettiş olacaktır. Bu şubeler; Maarif Nezaretinin vereceği emirleri uygulamak, hazine den gelen paranın idaresine ve muhafazasına bakmak, vilayetteki mektepleri, kütüphaneleri ve matbaaları gözetmek, mekteplerin kontrol ve düzenlenmesini sağlamak, genel olarak durumu ve yapılması gerekenleri her sene maarif nezaretine bildirmek ile yükümlü tutulmuştur.

1877'de Osmanlı Parlamentosu'nun kapanması, maarif ve idare alanlarında yapılmaya çalışılan gelişmelere sekte vurmuştur. 40 yıl devam eden durağanlıkta Avrupa ilmi ve müesseseleri taklit edilmeye çalışılsa da ilk dönemdeki hızını kaybetmiştir. Sonuç olarak Tanzimat sürecinin başında hedeflenen mektep sayısına ulaşamamış, talep edilen ihtiyaç karşılanamamıştır. Tanzimatçıların yaptıkları yenilikler yüzeysel kalmış, temele indirgenememiştir. İrtica yuvası olan medreselerin kaldırılmaması veya ıslah edilememesi ve sıbyan mekteplerinin, medreselerin hâkimiyetinden çıkartılamaması da bu durumun bir göstergesidir. Rüştîyelerin

¹⁰³ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, TTK, Ankara 2008, s. 5-6

işleyebilmesi için sıbyan mekteplerinin ıslahı düşünülerek, muallim yetiştirmek amacıyla 1877’de açılan Darü’l muallim hocalarının genelinin medreseden olması, Darü’l muallimat ve Darü’l muallim’in ihtiyacı karşılayacak kadar muallim yetiştirememesi bir diğer kanıt olarak görülmüştür. Tanzimatçıların yaptığı çalışmaların ne modern bir sistem ne de milli bir kültür ve kimlik oluşturamadığı böylelikle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı topraklarında, medreselerin yetiştirdiği ve Tanzimat sürecinde açılan okullarda, yeni nesil denecek dinamik iki grup ortaya çıkmıştır. İki grup arasında çeşitli sebeplerle sürtüşmeler yaşanmış, bu çatışmalar 1908’e kadar devam etmiştir. Bu sürece kadar medreseler, baskın gelen taraf olmuştur. 1908 yılında dinamik iki grup arasında uzlaşma sağlanarak medreseler ıslah edilmiştir. Kökten çözüm ise Cumhuriyet sürecinde medreselerin kapatılması ile olmuştur. Tanzimat döneminde yapılan çalışmaların pozitif yönleri de bulunmaktadır. Olumlu çalışmalara bakarsak;

-Uygun mekânlarda yapılmayan sıbyan mekteplerine nazaran yeni açılan mektepler geniş ve aydınlık yerlerde tesis edilmiştir.

-Harita, yazı tahtası, muallim kürsüsü gibi eğitimde gerekli olan araç gereçler, tüm engellemelere rağmen sıbyan mektepleri haricindeki mekteplerden temin edilmeye çalışılmıştır.

-Ders programlarında değişiklikler olmuştur. Din dersleri merkezi müfredata uygun hale getirilmiş, hesap ve hendese dersleri yanında tarih, coğrafya, fizik, tabiye dersleri de müfredata girmeye başlamıştır.

-Derslerde ezber sisteminin yanında, programa eklenen derslerin gereği olarak fikir alışverişi ve gözlem gibi yöntemlere yer verilmiştir ve balmumu sistemini devam ettirmek yerine muallimin takdirine bırakılmıştır.

-Ana dil, öğretim dili olarak kullanılmıştır.

-Cevdet Paşa'nın 1850'de yazdığı *Kavaid-i Osmaniye* ve Dr. Mehmet Rüştî Bey'in 1852'de hazırladığı *Nuhbetü'l-fal Türkçe alfabe kitabı*, milli kültürün gelişmesinde önemli çalışmalar olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁴

1.1.4. İbtidaiye Mektepleri

Tanzimat döneminde, sıbyan mekteplerinin öğretiminin süresini ve niteliğini düzenlemek, özellikle yönetimi denetleyebilmek için birtakım düzenlemeler yapılmak istenmiştir. 19. yy.'a gelindiğinde sıbyan mektepleri, yeniliği reddeden kurumlar haline gelmiştir ve çoğunun mali açıdan vakıflara bağlı olması, özerk bir davranış sergilemelerine sebep olmuştur.¹⁰⁵ 1847 yılında, sıbyan mektepleri öğretmenleri için hazırlanan talimatta ilk kez *usul-ı cedit* denilen bazı fikirler ortaya atılmıştır. Ortaya çıkan fikirler Islah-ı Mekatib Komisyonu'nun çalışmalarıyla hız kazanmıştır. Komisyon üyelerinden olan Selim Sabit Efendi'nin *Rehnüma-yı Muallimin* adlı bir kitabı bulunmaktadır. Kitap *usul-ı ceditin* ne olduğunu açıkladığı gibi aynı zamanda sıbyan mektebi öğretmenleri için yazılmıştır. *Usul-i cedide*'ye göre okullara sınıf sistemi gelecektir. Yaşlarına ve seviyelerine göre ayrılan öğrenciler, sekizer kişiden dört sınıfa bölünerek şubeler oluşturulacaktır. Her sınıfta bir sınıf başı ve her şubede bir müzakereci olacaktır. Sınıf başları disiplini kurarken, müzakereciler öğrencilerin derslerine yardımcı olacaktır.¹⁰⁶

Muallimler, farklı sınıflara, yarım saat ve kırkbeş dakika arasında değişen ders süresince bizzat kendileri eğitim ve öğretim vermişlerdir. Sıra, masa, karatahta, harita ve yerküre gibi araç gereçleri kullanarak yeni bir öğretim uygulamaya başlamışlardır. Eski sistemdeki "*heceleme*" yöntemi yerine "*usul-i savtiye*" ve "*meddiye*" yöntemini kullanmışlardır. Yeni sisteme göre her harf ayrı ele alınarak harf üzerinden öğretim yapılacaktır. Harfler, bitişenleri ile öğrenildikten sonra kelimelerin okunuşlarına geçilecek ve bu sistem öğrencilerin bildikleri nesneler

¹⁰⁴ Sadrettin Celal Antel, a. g. e., s. 454- 461.

¹⁰⁵ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1 Elazığ 2007, s. 180-181.

¹⁰⁶ Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları 1869-1919*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010, s. 22.

üzerinden uygulanacaktır. Sadece okuma değil yazmaya da önem verilecektir. Öğrenciler, öncelikle taş levhalar üzerinde harflerin çizimini öğrenecek, sonra harflerin birleştirilmesini kağıt üzerinde kurşun kalemle uygulayıp, en son bir-iki heceli kelimeleri ezberle mürekkepli kalem kullanarak yazacaklardır. Ayrıca bu dönemde kız öğrencilere de yazı öğretilmesi ilkesi üzerinde durulmuştur. Kitaplar her öğrencinin yaşına uygun olarak verilmeye çalışılmıştır ve öğrencilerin sağlıklı bir ortamda yetişmesi için sağlığa uygun mekânlarda eğitim verilmiştir.¹⁰⁷

Dersler 1. Sınıf için; *Elifba, Kur'an, Ahlak, Hesab-ı Zihni, Yazı,*

2. Sınıf için; *Kur'an, İlm-i Hal, Malumat'ı İbtidaiye, Tadad ve Terkim, Hatt'ı Sülüs*

3. Sınıf için; *Kur'an, Tecvid, Tarih-i Enbiya, Amal-i Erbaa, Hatt-ı Nesih,*

4.Sınıf için; *Kur'an, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sarf'ı Türki ve Hatt-ı Rika* olarak belirlenmiştir.

Ayrıca okulun idaresi ve yönetimi, öğrenci ceza ve disiplini gibi birçok konuda da öneriler yer almıştır.¹⁰⁸

Belirlenen eğitim esasları üzerine, 1873 yılında, Cevdet Paşa tarafından İstanbul'da Nuri Osmaniye Camii içinde ilk İptidai Mektebi açılmıştır.¹⁰⁹ Mektep numune mektebi olarak hayata geçirilerek yeni sistemin başarısı ispatlanmak istenmiştir. Mektebin, aynı zamanda *Darü'l muallimin-i Sıbyan* öğrencileri içinde staj yeri olabileceği düşünülmüştür. Atılan adımların başarılı olması üzerine eğitim bakanlığı ve özel dernek veya kişiler tarafından yeni Numune-i İbtidai mektepleri açılmaya başlamıştır.¹¹⁰ 1880 yılında İstanbul'da 3'ü kızlara 16'sı erkeklere olmak üzere 19 okul devlet desteğiyle kurulurken, cemiyetler tarafından açılan özel okullar ise 2'si kızlara 6'sı erkeklere olmak üzere 8'i bulmuştur. Fakat en temel sıkıntı, yeni sistemi uygulamaya çalışırken, sıbyan mektepleri ile yeni sistem üzerine açılan ibtidai mekteplerinin aynı dönemde ilkokul seviyesine hitap etmesinden dolayı,

¹⁰⁷ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'n de Sıbyan Mekteplerinin İbtidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", *OTAM*, Sayı 20, 2009, s. 155; Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 23.

¹⁰⁸ Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 23.

¹⁰⁹ Ertan Gökmen, *a. g. m.*, s. 155.

¹¹⁰ Ertan Gökmen, *a. g. m.*, s. 155; Zülfü Demirtaş, *a. g. m.*, s. 180-181; Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 24.

eğitim de ikiliğin ortaya çıkmış olmasıdır. 1882 yılında Maarif Umumiye Nizamnamesi doğrultusunda sıbyan mekteplerinin artık iptidai mektepleri olarak Maarif Nezareti'ne bağlanmasına ve yeni iptidai mekteplerinin açılmasına devam edilme kararı alınmıştır. Eğitimdeki ikiliğin kalkması üzerine taşrada ve merkezlerde yeni eğitim kurumlarının açılmasına devam edilmiştir.¹¹¹

İbtidai Mekteplerinin ilk ders programı Rehnüma-yı Muallim-i Sıbyan'da geçen programdır. İkinci bir program 1892 yılında 41 maddelik talimattır. Talimatnamenin 2. maddesine göre şehir ve kasabalardaki okullarda üç sınıf öngörülürken köy okullarının dört sınıf olmasına karar kılınmıştır. Köy okullarının daha çok okuma-yazma ve az miktarda hesap dersi vermesi uygun görülmüştür. 1902 yılında yapılan yeni düzenlemede ise köy okullarındaki hesap ve hat derslerinin saatleri azaltılarak *Kur'an* ve *Tecvid* derslerinin saatleri çoğaltılmıştır. Aynı zamanda köy okulu programlarına ahlak ve ziraat dersleri eklenirken şehir ve kasaba okullarının programlarına ticaret, sanat ya da ziraat dersleri eklenmiştir.¹¹² Eğitimde düzenleme yapılmasının birkaç temel sebebi bulunmaktadır. Bu nedenler şöyle sıralanmaktadır:

1) Misyonerlik faaliyetlerine karşı; padişaha bağlı, Osmanlıcılık fikrini benimseyen dindar bir nesil yetiştirmek.

2) Resmi eğitim politikalarının devlet tarafından uygulandığı mekteplere halkın çocuklarını göndermeye ikna edebilmek.

6 Ekim 1913 tarihine gelindiğinde *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati* adında bir kanunname yürürlüğe girmiştir. Kanunnameye göre İptidai mektepleri rüştiye mekteplerini de kapsam suretiyle eğitim süresi 3 kademeli olarak 6 yıla çıkarılmıştır. En önemlisi ise müfredata birinci sınıf hariç Fransızca dersinin konulmasıdır.¹¹³

¹¹¹ Erdoğan Solak, "Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 15, İstanbul 2003, s. 115; Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 24-25.

¹¹² Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 27-29.

¹¹³ Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 30-32.

Usul-ı cedid birlikte, planlanan tüm yeniliklerin olabilmesi için en önemli olan konu gelir kaynaklarının belirlenmesi olmuştur. Sıbyan mekteplerinin gelir kaynağını vakıflar ve halkın yaptığı yardımlar oluşturmuştur. Devlet, okulu olamayan köy ve kasabalarda yeni okul açabilmek için ziraat ürünlerinden alınan aşar vergisine %10 oranında zam yapmıştır. Açılan okul sayısının artmasıyla birlikte giderlerin çoğalması, daha fazla paraya ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. İhtiyaçla birlikte, aşar vergileriyle alınıp farklı yerlere ve işlere aktarılan giderler üzerine devlet, ilerleyen süreçte tedbir almıştır.¹¹⁴ Sıbyan mekteplerinin iptidaiye döndürülmesiyle birlikte vakıflardan elde ettikleri gelirlerde ibtidai mekteplerine geçmiştir. Sıbyan mektepleri genellikle ikinci katta bulundurulmuştur. Lakin tek dershaneli olan bu kurumlar toz içerisinde, fazla ışık almayan havasız mekânlar olmuştur. Usul-ı cedide göre önemli şartlardan biri de insan sağlığı açısından uygun mekânların yapılmasıdır. Bu doğrultuda büyük yerleşimlerde duvarlarla çevrili, çok dershaneli, avlusu ve diğer hizmet mekânları olan binalar inşa edilmiştir.

Temel eğitimin yaygınlaştırılabilmesi için birçok okula ihtiyaç duyulmuştur. Aynı zamanda bu durum gelir kaynaklarının artmasını da gerektirmiştir. Bu imkânlara sahip olamayan yöneticiler kira yoluyla konaklarda, evlerde ve boş devlet binalarında uygun olmayan şartlarda eğitim vermeye başlamışlardır. Bazen de iki katlı olan binalarda gelir sağlamak amacıyla, alt katların dükkân olarak verilmesi söz konusu olmuştur. II. Meşrutiyet ile sağlıklı İptidai Mekteplerinin inşası için *Mekatib'i İptidaiye'ye Mahsus Talimatname* yayınlanmıştır. Talimatnameye göre binalar kalabalık yerlerden uzakta, havadar bölgelerde ve her öğrenciye 12 m² alan düşecek şekilde inşa edilecektir. Ayrıca okulda kullanılacak tüm malzeme ve teçhizata dair ayrıntılı bilgi verilmiştir. 1871 ve 1872 yıllarında kaydedilecek öğrencilerin *aşı şهادetnamesi* getirmesi istenmiştir. Sıhhi bir ortam sağlanması için ilerleyen zamanda velilerden doktor onaylı yazıda talep edilmiştir. Ayrıca bulaşıcı bir hastalık geçirenlerin okula devam ettirilmemelerine ve doktora götürülerek tedavi ettirilmelerine dikkat edilmektedir. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için 1872 talimatnamesinde mekânın ve öğrencilerin temizliği ve yiyecek hususundaki tüm

¹¹⁴ Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 38-39.

konular ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Böylece sağlıklı bir eğitim verebilmenin çareleri aranmıştır.¹¹⁵

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildiği zaman, geleneksel okullar olan sıbyan mekteplerinin varlığının yanında, batılı tarzda açılan ibtidai kurumlar da varlığını sürdürmekteydi. Eğitimdeki parçalanmışlığı gidermek için 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Atılan bu adımdan sonra eski usul eğitim veren sıbyan mektepleri ve medreseler kapatılarak eğitimdeki ikilik kaldırılmıştır.¹¹⁶

1.1.5. Rüştîye Mektepleri

II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin yetersizliğinin anlaşılması üzerine “*Sınıf-ı Sani*” okulları açılmıştır. Bu okulların adları daha sonra “*Rüştiye*” olarak değiştirilmiştir ve “*Mekatib-i Rüşdiye Nezareti*”¹¹⁷ kurulmuştur.

1838’de ilk rüştiye mektebi olan “*Mekteb-i Maarif-i Adliye*” aktif hale getirilmiştir. Okul hem donanımlı memur yetiştirme hem de mevcut memurların bilgilerini arttıran meslek okulu olma niteliği taşımaktadır. Bu okul kovuşturularak 1839’da aynı vasıflara sahip “*Ulumu Edebiye*” okulu açılmıştır. 1845’te Muvakkat Maarif-i meclisi, bu okullara, Darü’l-fünun’a öğrenci yetiştiren ortaokul kimliğini vermiştir.¹¹⁸ Eğitim sisteminde yerleri belli olan kurumlar, 1846’da Mekatib-i Umumiye Nezareti’nin de kurulmasıyla çoğalmaya başlamıştır. 1848’de Darü’l muallim’in ilk mezunlarını vermesiyle açılan rüştiyelerin sayısında artış olmuştur. 1852’de İstanbul’da 10 rüştiye mektebi hizmet vermektedir. 1869 yılına gelindiğinde farklı vilayetlerde 87; İstanbul’ da ise 12-13 rüştiye mektebi bulunmaktadır.

¹¹⁵ Kerim Sarıçelik, *a. g. m.*, s. 49-51.

¹¹⁶ Zülfü Demirtaş, *a. g. m.*, s. 181.

¹¹⁷ Teyfur Erdoğan, *a. g. m.*, s. 200-202.

¹¹⁸ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 1; Bayram Kodaman, *a. g. e.*, s. 91-95.

Rüştiyeler ilk açıldıklarında eğitim 4 yıllıktır fakat kurumların eğitimi Darü'lmaarif açıldıktan sonra 6 yıla yükseltilmiş ve 1863'te 5 yıla indirilmiştir. 1846 talimatnamesine göre okutulan dersler; Kur'an, akaid, Arapça, hesap, yazı olarak belirlenmiştir. Bu ders programına 1848'de Farsça, coğrafya ve hendese dersleri de eklenmiştir. 1867 yılına kadar kurumlara sadece Müslüman ailelerin çocukları alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta bulunduğu durumlar eğitime de yansımıştır. Bu tarihlerde rüştiyelere, Hristiyan çocuklar Türkçe imtihana girip başarılı olmak koşuluyla kabul edilmeye başlamıştır. 1869'daki nizamnamede Rüştiye Okulları ile ilgili alınan kararlar:

- 1) *Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüştiye açılacağı*
- 2) *Rüştiyelerin her türlü masraflarının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacağı*
- 3) *Rüştiye binalarının Meclisi Kebir-i Maarif tarafından planlara göre yapılacağı*
- 4) *Her rüştiyeye, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmen ve bir de hademe tayin olunacağı*
- 5) *Muallim-i evvelin (başöğretmen) 800, ikincisinin 500, gözetmenin 250 ve hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edileceği*
- 6) *Rüştiyelerde öğretim süresinin 4 yıl olacağı*
- 7) *Bütün rüştiyelerin 1-23 Ağustos arasında tatile gireceği*
- 8) *Rüştiyeleri bitirenlerin imtihanla idadiye kabul edileceği*
- 9) *Mebadi-i Ulüm-u Diniye (din ilimlerine giriş), Lisan-ı Osmani Kavaid, İmla ve İnşa, Tertib-İcedid üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudut, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmani, Coğrafya, Jimnastik, bulundukları bölgeye göre ikinci dil, ticaret merkezlerinde isteyen talebeye dördüncü dil gibi derslerin de verileceği belirtilmiştir.*

Kurumlar, 1870 yılında hızla açılmaya başlamıştır. 1875-78 tarih aralığında 400'e yakın rüştiye açılmıştır. 1876-77 yıllarında İstanbul'da 2.099, Rumeli'de 7.878 Arap topraklarında 1.340, Anadolu'da 7.033 Rüştiye Okulu açılmıştı. Bu okullara

devam eden öğrenci toplamı da 19.330 olarak hesaplanmıştır.¹¹⁹ Tanzimat sürecinde 423 rüştiye ve 20.000'e yakın öğrenci ciddi ve verimli bir sonuçtur. Fakat bu yapıların bulundukları mekânların durumları iç açıcı değildir. İstatiksel olarak yaklaşılarak her mekânın okul yapılması, bu kurumların nitelik yönünden eksik kalmasına sebep olmuştur. Bu tarihlerde devam eden Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Bosna-Hersek, Sofya gibi vilayetlerin elden çıkmasıyla rüştiyelerin miktarı azalmıştır. Genel durum, öğrenimde de kesintilere neden olmuştur. 440 civarında olan rüştiye okulu sayısı 316'ya düşmüştür. Berlin antlaşmasından sonra 39 rüştiye okulu daha elden çıkarak toplam sayı 277'ye düşmüştür. 1879 yılında Maarif Nezareti düzenlenerek dairelere ayrılmıştır. Bu daireler içerisinde "*Mekatib-i Rüştiye Dairesi*" de vardır. Mekatib-i Rüştiye Dairesi'nin kurulmasıyla kurumların açılması, tekrar hız kazanmıştır.

İstanbul'da, 1871 yılında 21 olan rüştiye sayısı, eğitimin kesintiye uğramasıyla 14'e düşmüştür fakat 1908 yılında tekrar 20'ye yükseldiği görülmektedir. Maddi imkânların yetersizliğinden dolayı daha fazla okul açamayan devlet, eksikliği gidermek için İstanbul'un farklı bölgelerinde açılan özel okulları desteklemiştir. Böylece 1903 yılına gelindiğinde rüştiyelerin sayısı İstanbul'da 28'e yükselmiştir ve talebe sayısı 3.500 olmuştur. Bu okullara 12 adet de kız Rüştiye Mektebi ilave edilmiştir. II. Abdülhamid'in son dönemlerine gelindiğinde, İstanbul'da, 1909 yılında 39 özel, 33 resmi olmak üzere 72 Rüştiye Okulu bulunmaktadır. Askeri Rüştiye Okullarını da eklediğimiz de sayının 76'ya çıktığı görülmektedir.

Taşradaki rüştiye okullarına bakıldığında sayının 400 civarında olduğu saptanmıştır. Fakat 1877 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması neticelerinde, sayıları 277'ye inmiştir. 1878'den sonra okulların açılması hızlanmışsa da 1880'lerde idadilerin önem kazanmasıyla ilgiyi kaybetmeye başlamışlardır. 1889 yılındaki bir iradede, idadi ile aynı yerde bulunan rüştiyelerin kapatılmasına karar çıkmıştır. Böylelikle aynı yıl gerçekleşmesi için harekete geçilen işlemlerde, bu okullar

¹¹⁹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-303; Bayram Kodaman, a. g. e., s. 91-95.

kapatılmaya başlamıştır. Kurumların öğretmen, görevli ve binaları, iptidai ve idadi okullarına verilmiştir. Dönemin sonunda, İmparatorlukta 619 Rüştîye Okulu ve 40.000 civarında öğrencinin bulunduğu hesaplanmıştır. Dönemi için birçok açıdan yetersiz olan kurumların, Tanzimat sürecine göre başarılı oldukları bir gerçektir.

1888 yılındaki Maarif komisyonunun rüştiyelerle ilgili kararları;

1) *Rüştiye tahsilinin iki yıla indirilmesi,*

2) *İdadi bulunan ve mümkün olan mahallelerde rüştiyelerin, idadilerle birleştirilmesi,*

3) *Talebesi az olan kaza ve kasaba rüştiye binalarının, iptidai okuluna çevrilmesi,*

4) *Bundan sonra yapılacak iptidaiye binaların, rüştiye sınıflarını da ihtiva etmesi,* şeklinde sıralanmaktadır. Kararlar, rüştiyelerin eskisi kadar itibar görmediklerinin bir kanıtıdır.

Rüştiyelerin eğitim süresi, 1869 Nizamnamesinde dört yıl olarak belirlenmiştir fakat 1892’de 3 yıla düşürülmüştür. Bazı taşra rüştiyeleri, idadi içerisine alınmıştır. Tüm rüştiyeler Maarif Nezaretine bağlı kalmıştır.¹²⁰ Öğrencilerin, devlet memurluklarında çağdaş bilgileri edinebilmeleri, ticaret, ziraat ve sanat gibi alanlarda da aktif olabilmeleri amacıyla dönemin sadrazamı Said Paşa, 1879 yılında Fransızca’yı, rüştiye ders programlarına eklemiştir. Aynı yıl İstanbul Rüştiyelerinin bazılarında; İzmir, Edirne, Beyrut gibi merkezlerde 500 kuruşla 14 öğretmen ataması görülmüştür.

1892 yılına kadar kaza ve kasabalarda iki öğretmenli rüştiyelerde; *din dersi, Arapça, dört işlem, yazı, Farsça, imla ve inşa, ilmihal, ahlak, tarih* dersleri verilmektedir. 1982’de rüştiyeler, idadilerle birleştirilmiş ve ders programlarında değişiklik yapılmıştır. Rüştiyeler üç yıla indirilmiştir. Programlarda birlik ve beraberlik sağlanması amacıyla idadilerin rüştiye sınıflarında görülen dersler, tüm rüştiyelerde geçerli olmuştur. Fransızca sadece müstakil rüştiye okullarından kaldırılarak yerine Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye dersleri getirilmiştir. Yapılan

¹²⁰ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 96-98, 101, 105, 107-108; Uğur Ünal, a. g. e., s. 17-21, 89-90.

program değişikliğindeki en önemli nokta ise Türkçe dersi saatinin daha fazla olmasıdır. Ahlak dersi 1903 senesinde Kur'an ve Ulum-u Diniye dersiyle beraber verilirken, 1904'te ayrı bir ders olarak verilme kararı alınmıştır. Rüştîye mekteplerine, 2500-5000 civarında kitap bastırılıp yollanmıştır. Kitapların zengin çocuklarına parayla, fakir çocuklarına ücretsiz dağıtılması talimatı, nezareten vilayet müdürlüklerine verilmiştir. Rüştîye mekteplerine farklı okullardan mezun kişilerde öğretmen olarak alınmıştır. Fakat en çok Darü'l muallim mezunu kişiler öğretmen olarak alınmıştır.¹²¹

1.1.6. İdadi Okulları

Hazırlama yeri manasına gelen idadi kelimesi, Arapça kökenlidir. 1869'dan önce pek çok sınıfın hazırlama bölümü için kullanılmış bir kelimedir. 1869 nizamnamesinde ortaöğretimlerin hazırlık sınıfını ifade ederek yeni bir anlam kazanmıştır. İstanbul'da ve vilayetlerde rüştiye mektepleri dışında yüksekokula öğrenci yetiştiren herhangi bir kurum bulunmamaktadır. Sadece 1868'de, İstanbul'da, Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Fakat bu kurumdan, vilayetlerdeki öğrenciler yararlanamamaktadır. 1869 nizamnamesinde idadilerin açılmasının gerekli olduğu ileri sürülmüştür ve açılacak idadilerle ilgili şu kararlar alınmıştır:

1)İdadi Okulları, rüştiyelerden mezun olan Müslüman ve gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yer olacaktır.

2)1000 haneden fazla olan ve bulundukların yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okulu yapılacaktır.

3)İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet Maarif İdaresi sandığından karşılanacaktır.

4)Her idadinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.

5)Her idadinin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.

¹²¹ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 110-114.

6)İdadilerin öğretim süresi 3 yıl olup şu dersler okutulacaktır: *Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, mantık, İlm-i Servet-i Milet, coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, cebir, hesap ve defter tutma, hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiyye, kimya ve resim.*

Nizamnameye göre hemen açılmaları gereken idadiler, maddi imkânsızlıklar ve öğretmen kadrosu yetersizliğinden dolayı açılamamıştır. 1873 yılında Darü'lmaarif'in, idadiye çevrilmesi ile ilk mülki idadiler açılmıştır. Açılan bu kurumdan sonra İstanbul'da üç-dört adet daha idadi okulu eğitim vermeye başlamıştır. 1875'de Mora Yenişehir'inde açılan idadide vilayetlerde açılan ilk idadi olma özelliğini taşımaktadır. İdadi mekteplerinde şu dersler verilmiştir: -*Kavaid-i Osmaniye, Arabi, Farisi, Kıraat ve Kitabet-i Türki, Tarih-i Umumiye-i Osmani, Mükemmel Hesap, Cebir-i Ali, Cografya-yı Umumiye-i Osmani, jimnastik (Bazı yerlerde), mükemmel hendese, müsellesat, resim ve tarama, Fransızca, Almanca, İngilizce (Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, jimnastik ve müsellat dersleri; mantık, İlm-i Mevalid, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabiyye ve kimya derslerinin yerine konulmuştur)*

1876 yılında taşrada bir, İstanbul'da dört veya beş idadi açılmıştır. 1877 yılına gelindiğinde İstanbul'da altı idadi okulu eğitim vermektedir. İdadilerin çoğunun kiralık binalarda açılması, öğretmen ve öğrenci yetersizliği, programlarının yeterli düzeyde olmaması gibi sebepler, ilerlemelerine engel olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla da daha çok ihmal edilmiştir. Sadrazam Said Paşa maddi imkânsızlıklardan kaynaklanan sıkıntıyı kaldırabilmek için yeni bir sistem getirmiştir. *İlköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırmış, bunun yerine 1300 mali yılından itibaren aşarın seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alınarak müsakkafat vergisinin de %6'sının Maarife ayrılmasını temin etmiştir.* Bu sistemden elde edilen gelirle 1885 yılında Edirne, Bursa, Üsküp, Selanik, Sivas gibi yerlerde idadi okulları açılmasına karar verilerek işlemlere başlanmıştır. İlerleyen süreçte Manastır ve İzmir gibi büyük merkezlerdeki idadilerin yatılı okula döndürüldüğü görülmüştür. Vilayetlerdeki idadiler Paris'ten gelen resim ve planların

gönderilmesiyle Fransız okulları tarzında inşa ettirilmişlerdir.¹²² 1887'deki bir maarif komisyonunda, idadilerin yenilerinin açılmaması, mevcut bulunanların varlıklarının korunması kararı alınmıştır. Ayrıca idadilerin eğitimleri üç yıldan tekrar dört yıla çıkartılmıştır.

1869 nizamnamesinde taşra idadileri Darü'l-fünun ve Harbiye çıkış yeri (mahreç) olarak gösterilmiştir. Komisyonun durdurduğu okulların açılışı ise İstanbul'da devam etmiştir. Taşrada gündüz eğitimi olarak açılan okullar gece yatılı eğitime dönüştürülmüştür. Büyük vilayetlerde tek olması, küçük vilayetlerde ise birkaçının birleşerek tek merkezde bir kurum açması kararlaştırılmıştır. Böylelikle İzmir ve Manastır İdadiler'i gece yatılıya dönüştürülmüştür. İdadi açılmasının durdurulması kararını alan komisyona karşılık devlet, kurumların açılmasına 1887'den sonra hız vermiştir. Kapatılan rüştiyelerin tahsisatları 1889 tarihinde bir kararla idadilere aktarılmıştır. İlerleyen zaman içerisinde yaşanan maddi imkânsızlıklar, taşra idadilerinin 5 ve 7 yıllık olmak üzere ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. İki idadi de rüştiye sınıflarını içerisinde barındırmaktadır. Leyli idadilerine hem paralı hem parasız öğrenci kabul edilmiştir. Hükümet, vilayetlerden topladığı maarif hissesinin çoğunu idadi kurumlarına aktarmıştır. Bu durum, rüştiye ve taşra iptidailerinin gelişmesini engellemiştir. 1906 yılında toplam 109 idadinin eğitim verdiği görülmektedir. 5'i askeri, 93'ü resmi ve 11'i hususi idadilerdir. 1909 yılında tüm idadilerdeki öğrenci sayısının 20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

İdadilerin taşrada faaliyete geçmesi ile ders programları tekrar ele alınmıştı. Fakat İlm-i Kelam ve Muhtasar İlm-i Siyer-i Muhammediye dersleri ilave edilmiş ve din eğitimi ağırlıklı ders programı devam etmiştir. 1869 nizamnamesi ile ilk idadiler için hazırlanan ders programlarına fen dersleri eklenmiştir. 1892 yılında idadilerin 5-7 yıllık olarak ikiye ayrılması ile ders programlarında da ıslahat yapılmıştır. Islahatın amacı rüştiye, idadi ve yüksekokul arasında ilişki kurarak aynı derecedeki okullara zamanın ihtiyacını karşılayacak bir program yapmaktır. 7 yıllık yatılı idadilerde verilen dersler şunlardır: *Ulum-u Diniye, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, hesap, hendese, cebir, müsellat, kozmografya, makine, coğrafya, tarih, Usul-u Defter,*

¹²² Bayram Kodaman, a. g. e., s. 114-115, 117-120.

Malumat-ı Fenniye, Hikmet-i Tabiyye ve Kimya, Mevalid ve Hıfzı's-Sihha Kavanin, edebiyat ve ahlak, Hüsn-ü Hat, resim. 5 yıllık gündüzlü idadilerde; Ulum-u Diniye, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Usul-ü Defter, Malumat-ı Fenniye, Hüsn-ü Hal, resim 'dir.

1896'da Fıkıh ve Ahlak dersleri ilave edilmiştir. 1902 yılında gece idadileri 8, gündüz idadileri 6 yıla çıkartılmış ve bazı idadiler içerisinde ziraat ve sanayi şubeleri açılarak din derslerinin saati azaltılmıştır. 1904 yılında ise ziraat şubeleri kaldırılarak ders kitapları içerisinde ziraat, ticaret ve sanatla ilgili konulara yer verilmiştir. Öğrenim süreleri tekrar 5-7 yıla çekilmiştir. II. Abdülhamid döneminde din derslerinin saatleri tekrar artırılmış, fen derslerine de gereken önem verilmeye başlanmıştır.¹²³

1.1.7. Sultaniler

III. Selim ile başlayan, II. Mahmut döneminde devam eden yenileşme adımları, nihayet II. Abdülhamid devrinde hızlandırılmıştır. Batıdaki kurumların benzerlerini Osmanlı Devleti'nde kurmak için Tanzimat'ın ilanıyla ilk adım atılmıştır.¹²⁴ 1867 yılında Sadrazam Ali Bey ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi ile yaptıkları bir görüşmede; Hristiyan ve Müslüman çocukların birlikte Fransız eğitim sistemine göre eğitim alabileceği yeni bir okulun açılması düşünülmüştür. Aynı yıl Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatini gerçekleştirmiştir. Seyahat sonrası gördüklerinden çok etkilenen Abdülaziz, ülkeye döner dönmez tüm devlet adamlarını toplayarak askeriyenin, eğitimin, ekonominin ve ulaşımın gelişmesi için çalışma başlatılması emrini vermiştir. Yenileşmeye en çok ihtiyaç duyulan kurumlardan biri de eğitim olarak görülmüştür. Ülkede ilköğretim ile yükseköğretim arasındaki boşluğu dolduracak bir kuruma duyulan ihtiyacın gitgide artması, ayrıca batı ile kurulan temaslar sonrasında yabancı dil ve batı kültürü bilen

¹²³ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 120-124, 129-132.

¹²⁴ Vahdettin Engin, *Mektebi Sultani*; Yeditepe, İstanbul 2016, s. 1, 5-6.

devlet adamlarına ihtiyaç duyulması gibi sebepler yeni bir eğitim kurumunun kurulması için yeterli olmuştur.

Sultanın verdiği emirler üzerine eğitim sistemindeki boşluğu doldurmak için çalışmalara başlanmıştır. İstanbul'da lise seviyesinde bir örnek mektebin açılması için hazırlıklar hızlanmıştır. Okul, idareci ve ders nazırlarının Fransa'dan getirilmesini düşünerek Fransız hükümetiyle resmi yazışmalar yapmıştır. Fransa hükümeti, üniversitede görevli fizik hocası olan *Dr. Alfred Levistal*'i, açılacak olan mektebe 5 yıl süreyle müdür olarak atamıştır. Sadrazam Ali Bey, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Fransız sefiri de, bu esnada görüşmeler gerçekleştirerek mektebin kurallarını belirlemiştir. Sadaret tezkeresi ile kuralları belirlenen mektebin açılış sebepleri ve ismi, saraya bildirilmiştir. Tezkereye göre mektep; Avrupa'nın en büyük mektepleri derecesinde olacak, Galata Saray binası bu mektebe tahsis edilecek, toplumun her kesiminin çocuğu kabiliyetine göre eğitim alabilecek ve mektebin adı *Mektebi Sultani* olacaktır. Sultan Abdülaziz'in de belirlenen şartları uygun bulması üzerine mektebin açılışı resmiyet kazanmıştır.¹²⁵

Okulun hazırlıkları devam ederken öğrenci kayıtları da devam etmiştir. İlk zamanlardaki kayıtlarda 54 Müslüman, 96 Gregoryen Ermeni, 70 Katolik Ermeni, 19 Rum, 17 Katolik Latin, 4 Musevi, 9 da diğer cemaatlerden olmak üzere toplam 269 öğrenci mevcudu sayılmıştır. İlerleyen tarihlerde Müslüman öğrenci sayısı 134'e ulaşsa da toplamda 414 olan kayıtlarda Müslüman öğrenciler azınlıkta kalmıştır. Bir süre sonra da öğrenci sayısı ne yazık ki düşmüştür.¹²⁶ 1 Eylül 1868 tarihinde Mektebi Sultani eğitime başlamıştır. 147'si Müslüman, 48'i Gregoryen Ermeni, 36'sı Rum, 34'ü Musevi, 34'ü Bulgar, 23'ü Latin Katolik, 19'u Ermeni Katolik olmak üzere 341 öğrenci mevcudu olmuştur. Bir yılın sonunda öğrenci sayısı 530'u bulmuştur. Mektepteki hocalar Türk, Fransız, Ermeni, İtalyan ve İngilizlerden oluşmuştur. Derslerde Türkçe ve Fransızca dilleri üzerinden sunulmaya başlamıştır. Böylece sınıflar, Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır.¹²⁷

¹²⁵ Vahdettin Engin, a. g. e., s. 7,-8, 11-12.

¹²⁶ Vahdettin Engin, a. g. e., s. 20-21.

¹²⁷ Vahdettin Engin, a. g. e., s. 26, 42-43.

Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın girişimleri ile lise öğretmenleri ya da konunun uzmanı olan kişiler tarafından her hafta Mekteb-i Sultani'de halka açık konferanslar verilmesi kararı alınmıştır. Alınan kararlar üzerine 6 Aralık 1868, Pazar günü jeoloji hakkında ilk konferans verilmiştir. Bir yıla yakın devam eden konferanslar ne yazık ki Fransız idarecilerin özel yaşamlarındaki sıkıntılardan dolayı 1869 kışından itibaren devam etmemiştir. 9 Temmuz 1871 tarihinde ilk mezunlarını veren okul, mezun olan öğrencilerini *Fransızca, Latince, tarih, coğrafya, matematik, fizik, kimya, tabii bilimler, Türkçe, Arapça, Farsça* gibi derslerden sınav yapmış ve başarılı olanları mezun etmiştir.¹²⁸ 1877 yılında Mektebi Sultaniye'nin yeni müdürlüğüne atanan Ali Suavi Bey birtakım yenilikler getirmiştir. En önemli yenilik ise *Arapça, Farsça, Akaid, Arap Edebiyatı* ile *Türkçe* dersi zorunlu olurken Latince dersi eğitim programından çıkarılmıştır. Böylece mektebin eğitimi *Türkleştirilmiştir*.¹²⁹

İlk kurulduğu yıllarda Fransızca ve Türkçe dersleri ağırlıklı olarak okutulmuştur. 1877 yılından itibaren Arapça'nın da zorunlu ders olarak işlenmesiyle Arapça dilinin önemi ön plana çıkmıştır. Arapça'nın temeli 6, 7 ve 8. sınıflarda atılmıştır. Geniş şekilde ise Tali ve Ali sınıflarda ele alınmıştır. Üst sınıflarda ise Türkçe'den Arapça'ya, Arapçadan Türkçe'ye çeviriler yaptırılmıştır.¹³⁰ 1877 yılında, toplumun her kesimini kapsamı beklenen kurumda ne yazık ki hedeflenen başarı elde edilememiştir. Türkler arasında Fransız kültüründen etkilenmiş, kendi toplumundan kopuk bir aydın zümre yetişmesine sebep olmuştur. Ayrıca Bulgarlar, Ermeniler ve Rumlar açısından da milli duyguların verildiği kurumlar olmuştur. Bu olumsuz sonuçlar üzerine 1876'dan itibaren kuruma Türk müdürler tayin edilmeye başlamıştır. Kuruma, bu tarihlerde özellikle Türk öğrenciler alınmaya başlamış ve gayrimüslimlerden ücret talep edilerek kurumu bırakmaları için zorlanmışlardır. Lakin zararlı faaliyetleri görülmeyenlere herhangi bir zorlama yapılmamıştır. Öğretmenlerden zararlı faaliyetleri olanların anlaşmaları feshedilmiştir veya dersleri

¹²⁸ Vahdettin Engin, a. g. e., s. 49, 51, 64.

¹²⁹ Kerim Açık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, 2016, s. 325.

¹³⁰ Kerim Açık, a. g. m., s. 326-327.

kaldırılarak okulu terk etmeleri sağlanmıştır. Yapılan bu düzenlemeden sonra kuruma diplomalı öğretmen alma şartı getirilmiştir.¹³¹

Mekteb-i Sultani kurulurken eğitim programı Fransızlardan örnek alınarak uygulanmış fakat müfredat tamamen aynı olmamıştır. Döneme ve şartlara göre farklılıklar göstermiştir. Latince ve Eski Yunanca gibi dersler sadece ilgili alanlara derece verilirken matematik, coğrafya ve muhasebe gibi dersler Fransız liselerinde olmamasına nazaran müfredata alınmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra ise yeni bir müfredat hazırlanmıştır. Hazırlanan yeni müfredata göre; Bir öğrenci mezun olabilmek için Fransızca ve Türkçe olarak ikiye ayrılan bölümlerden her ikisinden de başarılı olmak zorunda kılınmıştır. Sınavı Maarif Nezareti'nden gelen bir öğretmen heyeti gerçekleştirmiştir. II. Meşrutiyetle beraber gelen bu sistem, Cumhuriyet döneminden itibaren kaldırılmıştır.¹³²

Tanzimat Dönemi yeniliklerinden biri de yayınlanan Maarif Umumiye Nizamnamesi'dir. Nizamnameye göre; Sultaniler merkezlerde açılacak, idadi ve rüştiye mezunları kabul edilecek, *âdî* ve *âlî* olarak iki kısma ayrılacaktır. *Âdî* kısmı idadi derslerini, *âlî* kısmı ise sultani derslerini verecektir. Öğrenim süresi ise toplamda 6 yıl kabul edilmiştir. 6 yılın 3 yılında *âdî* kısmı, 3 yılında *âlî* kısmı okunacaktır. Rüştiye mezunları *âdî* kısma, idadi mezunlarıysa *âlî* kısma kaydedilecektir. Sultanilerin mezuniyet ve sınıf sınavları, Rüştiye ve idadi mekteplerindeki gibi yapılacaktır. Mezuniyet sınavının ise hem sözlü hem de yazılı olarak yapılması planlanmıştır.¹³³ Tanzimat Döneminde ortaöğretimin ikinci kademesi olarak açılması planlanan Sultaniler, ne yazık ki açılamamıştır. İstanbul ve taşralarda açılması düşünülen bu mektepler ancak II. Abdülhamid devrinde eğitim verebilmiştir.

İdadi mektepleri, Avrupa'daki benzer liselere göre eğitiminin yetersiz olması sebebiyle 1910 yılında Sultani mekteplerine dönüştürülmeye başlanmıştır.

¹³¹ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 133, 140-141.

¹³² Vahdettin Engin, a. g. e., s. 76-78.

¹³³ Fatih Demirel, "II. Meşrutiyet'ten sonar Osmanlı'da Orta Öğretim Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S: 2, 2012, s. 341.

Mekteplerde Avrupa seviyesinde ders verilmesi, rüştiye sınıfları hariç 3 yıllık, 2 dönemden oluşan bir eğitim planlanmıştır. Belirlenen kararlar üzerine Edirne, Halep, İstanbul ve Selanik gibi önemli merkezlerde 12 idadi mektebi, sultani mektebine dönüştürülmüştür. Bu mekteplerin eğitim süreleri ilk başlarda önceden olduğu gibi 7 yıl olarak devam etmiştir.¹³⁴ İdadilerin Sultaniye dönüştürülmesi sonucunda eğitimde, ortaöğretim seviyesinde iki farklı oluşum meydana çıkmıştır. Sultanilerin eğitim süresi idadilere göre 1 yıl uzun olmuştur. Bundan dolayı Sultanilerin 6. sınıfına gelen bazı öğrenciler, idadi okullarına geçerek 1 sene önceden mezuniyet diploması almıştır çünkü eğitim süreleri farklı olan bu okulların diplomaları aynı seviyeye denk gelmektedir. Bu ciddi problemden dolayı Sultanilerin son sınıfı hiç açılmamıştır. Bunu fark eden yöneticiler bazı tedbirler almaya çalışsalar da konunun kesin çözümü 1913 yılında, kalan yedi yıllık İdadilerin 1914 yılından itibaren Sultanilere dönüştürülmesi ile bulunmuştur. Böylelikle 1914 yılından sonra *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi* dahil, okul sayısı 36'ya çıkmıştır.

“*Liselerin Tanzim ve İdârelerine ve Tedrisatına Mûteallik Talimat*”ını ve “*Mekâtib-i Sultânî Talimatnamesi*”ni 1 yıl ara ile çıkararak mekteplerin; idareci ve memurların görevlilerini, haftalık ders programlarını, alınacak ve okutulacak öğrenciler hakkında izlenilecek yollar gibi kuralların tümünü, en ince ayrıntısına kadar belirlemiştir. En son çıkan talimatnameye göre eğitim süreleri 12 yıl olarak kabul edilmiştir ve 5 yıl ibtidai ve 7 yıl tali kısımda eğitim olmak üzere 2'ye ayrılmıştır.

Sultani mekteplerinde ücretli eğitim verilmiştir lakin nezaretin belirlediği sayıda öğrenci, sınava tabi tutularak alınmış ve ücretsiz okutulmuştur. Şehirlerde mekteplere, gündüzlü öğrenciler 2, sancaklar 1.5, yatılı öğrenciler ise 15-20 lira arasında değişen miktarlarda para ödemiştir. Sultanilerde, derslerinde başarı sağlayan ve iyi ahlaklı öğrencilere *Aferin*, *Tahsin*, *İmtiyaz* denilen 3 çeşit ödül belgesi verilmiştir. 8 Aferin belgesi 1 İmtiyaz belgesine, 4 Aferin belgesi de 1 Tahsin belgesine eşittir. Ayrıca bu mekteplerde *Tenbih*, *Tevbih*, *İzinsizlik*, *Tekdir*, *İhrac-ı*

¹³⁴ Fatih Demirel, *a. g. m.*, s. 341-343.

Muvakkat (Geçici Uzaklaştırma), ve İhrac-ı Kati (Okuldan Atılma) olarak isimlendirilen cezalara yer verilmiştir.¹³⁵ Mekteplerde Eylül ayının ilk haftası derse başlanıp 9 ay aralıksız devam etmiştir. Eğitim döneminde her dersten 2 yazılı 1 sözlü olmak üzere 3 sınav yapılmıştır. Dersten geçebilmek için 3 sınavın ortalamasının en az 5 olması ve sözlü sınavdan en düşük 3 alınması şartı bulunmaktadır.¹³⁶

1.1.8. Eğitimciler

Osmanlı eğitim sistemi, öğretmen merkezli bir sistemdir ve bir kurumun niteliği önemli ölçüde öğretmenin niteliği kadardır. Bu kuruma yönelen talep, o kurumda görev yapan öğretmenin itibar ve şöhretiyle doğru orantılıdır.¹³⁷ Öğretmen, hayatı yeni öğrenen bir nesle maddi manevi donanım ile yaklaşım hayata hazırladığı gibi toplumun da örnek aldığı bir rol modelidir. Bundan dolayı Osmanlı eğitim sisteminde bir eğitimcide; *iyi niyet, meslek sevgisi, ilme ve ilim adamına saygı, adalet, objektiflik, sabır, hoşgörü, affedicilik, ağırbaşlılık, alçak gönüllülük, şefkat, merhamet, espri anlayışı, esneklik, tutarlılık, iyimserlik, koruyuculuk, bilgi, inanç ve davranış bütünlüğü* gibi nitelikleri taşınmalıdır.¹³⁸ Osmanlı Devleti'ndeki örgün eğitim (Enderun hariç) iki kurumdan ibarettir. Birincisi sıbyan mektebi, ikincisi de medreselerdir. Sıbyan mektebinde görev yapan eğitimcilere *muallim* denilmiştir. Muallimler, sıbyan mektebindeki öğrencilere okuma-yazma ve temel dini bilgiler derslerini vermiştir.

Medreselerde ders okutan kişiye *müderris* denilmiştir.¹³⁹ Müderrislik, bir “*alimlik*” veya “*bilim insanı*” gibi algılanmış olduğundan, bu kişiler kendi alanında yazılan yayınları okuyup anlayan ve yapabiliyorsa şerh yazabilen, daha sonra yazdığı şerhleri okutan kimseler olarak düşünülmüştür.¹⁴⁰ Müderrisler, kişisel özellikleri

¹³⁵ Fatih Demirel, *a. g. m.*, s. 344, 346, 348, 352.

¹³⁶ Fatih Demirel, *a. g. m.*, s. 352-353.

¹³⁷ Bayramali Nazıroğlu, “Osmanlı’da Öğretmenlik Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 1, s. 7.

¹³⁸ Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s. 5-6.

¹³⁹ Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s.2.

¹⁴⁰ Yahya Akyüz, *a. g. e.*, s. 77.

bakımından da genelde olgun, dindar, tevazu sahibi kişiler olarak kabul görmüştür. Muallim ve müderrisler dışında eğitimci kategorisine giren muid, halife, hoca, molla, âlim, fakih, üstad, şeyh sıfatları da ilim öğreten kişilere verilmiştir. Lakin bu kavramlar Osmanlı eğitimci anlayışının tam karşılığı sayılmamaktadır.¹⁴¹ Fatih Sultan Mehmet döneminde en temel eğitimi verecek olan muallimler için medreselerden farklı bir eğitim programı uygulanmıştır. Bu programa göre eğitimciler; *Arapça, sarf ve nahiv, edebiyat, mantık, adab'ı mubahabe ve usul-i tedris, münakaşalı akaid, riyaziyat, hesap, coğrafya, tarih ve edebiyat* dersleri almıştır. Ne yazık ki Fatih sultan Mehmet'in çizdiği öğretim programı bırakılmıştır ve medrese okumamış ya da tamamlayamamış veya tamamlasa bile müderris olamamış ağırbaşlı kişiler muallim olmuştur. Bu kişilerin genelini de imamlar oluşturmuştur.¹⁴²

Osmanlıda, bilgili olan bazı kadınlar kendi evlerinde ya da camilerde çocuk ve kadınlara *Kur'an-ı Kerim* okumayı öğretmelerinin yanı sıra Muhammediye gibi kitapları da okutmuştur. Bu kurumlara da "*kadın öğretmenli sıbyan mektebi*" denilmiştir.¹⁴³ Osmanlı medrese hocalarına bakılacak olursa, bu kişilerin kendilerini bilgi ile donattıkları görülmektedir. Zira bir medrese hocası yetiştirdiği öğrenciye *dilbilgisinden, fıkha, tefsirden hadise* hatta *İslam düşüncesi* tartışmalarına kadar pek çok alanda ders okutmak mecburiyetindedir. Çünkü Osmanlı medreselerinde müderrislerin birkaç alanda donanımlı olmaları zorunluluktur.¹⁴⁴ En alt seviyedeki medreseden eğitime başlayan bir kişi en son Sahn düzeyinde bir medreseden icazet alarak müderrislik yapmaya hak kazanmıştır. İlk başlarda yeni mezun olan kişi *mülazemet sistemine* göre bekleme döneminden geçmiştir. Nöbet defterine yazılarak kendisinin atanmasını bekleyen kişi, beklediği süreçte bir çeşit staj yapmıştır.¹⁴⁵ Hiçbir müderris, atanacağı medresenin vakfiyesinin özelliğini taşımadığı sürece

¹⁴¹ Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s. 2.

¹⁴² Yahya Akyüz, *a. g. e.*, s. 92-93; Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s. 7.

¹⁴³ Yahya Akyüz, *a. g. e.*, s. 94.

¹⁴⁴ Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s. 7.

¹⁴⁵ Yahya Akyüz, *a. g. e.*, s. 76, 83; Bayramali Nazıroğlu, *a. g. m.*, s. 3.

atanmamıştır. Bir müderris, aynı medresede uzun yıllar kalmamıştır. Belli bir süre sonra bir üst medreseye, en son da kadılığa yükselmiştir.¹⁴⁶

Osmanlı eğitim sisteminde eğitimciye, öncelikle öğrencinin gözlemlenmesi ve edinilen gözlem sonrasında öğrencinin yaşına, psikolojisine, seviyesine, statüsüne vb. birçok özelliğine dikkat ederek eğitim verilmesi tavsiye edilmiştir. Eğitim, temelde dini ve hukuki sorunların çözülmesine dayanmaktadır. Bundan dolayı bu sistemde yetişen eğitimciler eğitimin yanı sıra adalet işleri ve dini problemlerle ilgilenmiştir.¹⁴⁷ Sistemin getirdiği bu zorunlulukla, müderrislerin içerisinde aklı bilimlere ilgi duyan kişi sayısı yok denilecek kadar az olmuştur.¹⁴⁸ Müderrislikte, içerisinde yükselme sisteminin uygulandığı bir uygulama olduğundan, kadılığa geçiş için bir araç olarak görülmüştür.¹⁴⁹ Sonuç olarak geline nokta eğitimciler bürokratik-toplumsal sınıfın bir üyesi olmuştur. Kurumsallaşan medrese, ilmiye ismiyle yeni bir *bilgin-öğretmen* sınıfının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Böylelikle müderrislerin etki alanı genişlemiş ve özerk statüler kazanmalarına neden olmuştur. Müderrisler, ellerindeki güçle yönetime destek oldukları gibi aynı zamanda bu güç sayesinde yöneticiler üzerindeki etkileri de artmıştır. Müderrislerin kadılığa ve en üst memurluklara gelmeleri ve ezberci eğitim sistemi, onların alanlarında uzmanlaşmalarına ve özgün eserler vermelerine engel olmuştur.¹⁵⁰

Osmanlı öncesi süreçte öğretim verecek olan kişiler İslam'ı yaymayı amaç edinmiştir. Kur'an ve hadislerin, bilgilerin ücretle kıyaslanamayacağı ifadeleri üzerine verilen bilgiler karşılığında eğitimciler, maddi bir kazanç sağlamamıştır. Osmanlı döneminde ise vakıfların güçlenmesi ve devletin eğitimi sorumluluk olarak kabul etmesiyle meslekleşme süreci tamamlanmıştır. Eğitimciliğin meslekleşmesi, verilen eğitim karşılığında ücretlerin sistematik bir durum almasına sebep olmuştur. Müderrislerin maaşlarını genelde vakıflar verirken, muallimlerin maaşlarını öğrenci

¹⁴⁶ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 76, 78.

¹⁴⁷ Bayramali Nazıroğlu, a. g. m., s. 6-7.

¹⁴⁸ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 79.

¹⁴⁹ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 76-77.

¹⁵⁰ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 78; Bayramali Nazıroğlu, a. g. m., s. 4.

velileri karşılamıştır.¹⁵¹ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Edirne Üç Şerefeli müderrisine günde 100 akçe ödenirken, İznik Medresesi müderrisine 30 akçe, Sultan Medresesi müderrisine 50 akçe ödenmiştir.¹⁵² 15.ve 16. yy.'lar da müderrisler, emekli olacağı zaman aldıkları son maaş üzerinden emekli maaşlarını almıştır.

Müderrislerin görevden alınmaları için 3 sebep sunulmuştur:

- 1)Şer-i özürü olmaksızın görevini terk etmek.
- 2)Amirlerine çirkin davranmak ve edep dışı söz söylemek.
- 3)Muidlik ve mülazımlığı para ile satmak.

Müderrisler, genelde idam edilememiştir fakat istisnai olarak Molla Lütüfi adlı bir kişinin idam edildiği kaynaklarca zikredilmiştir.¹⁵³

Osmanlı'da uzman öğretmen yetiştiren ilk kurum 16 Mart 1848 yılında İstanbul'da açılan “*Darü'lmuallim*”dir. Okul, mesleki eğitim almış olan öğretmen yetiştirip rüştiye mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur.¹⁵⁴ İhtiyaç duyulan öğretmenlerin yetiştirilmesi için öğretmen adaylarına Arapça, Farsça, coğrafya ve hesap gibi dersler verilmiştir. 1868 yılına gelindiğinde 2 yıl eğitim süresi olan ve Sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılaması amaçlanan “*Darü'lmuallimin-i Sıbyan*” okulu açılmıştır. 30 kişilik öğrenci kapasitesi olan bu okula Arapça, Farsça ve hesap derslerini bilen öğrenciler kabul edilmiştir. Yeni tarzda eğitim vermeye başlayan Rüştiye, İdadi ve Sultani okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak amacı ile “*Darü'lmuallimini Kebir*” okulu açılmıştır. Eğitimci adayı olacak öğrencilerin Rüştiye mektepleri için 3 yıl, İdadi mektepleri için 2 yıl, Sultani mektepleri içinde 3 yıl eğitim almalarının yeterli olacağına karar verilmiştir.

1874 yılında “*İstanbul Darü'lmuallimini*” adı altında Rüştiye, Sıbyan ve İdadi şubelerinin de içinde olduğu merkezi bir okul açılmıştır. 1875 yılına geldiğimizde ise vilayet kabul edilen Bosna ve Girit gibi yerlerde sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacı ile “*Darü'lmuallimini Sıbyan*” açılmıştır.

¹⁵¹ Bayramali Nazıroğlu, a. g. m., s. 3.

¹⁵² Yahya Akyüz, a. g. e., s. 62.

¹⁵³ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 76.

¹⁵⁴ Bayramali Nazıroğlu, a. g. m., s. 5; Bayram Kodaman, a. g. e., s. 145.

Sıbyan öğretmen adayı, öğrencilere temel dini bilgiler ve yazı öğreteceği için *imla, inşa, yazı, hesap, tarih, tecvid, ulum-u diniye, Türkçe* gibi dersler verilmiştir. 3 Kasım 1891’de İdadi ve Sultani şubeleri birleştirilerek “*aliye*” adında yeni bir şube oluşturulmuştur. Yeni alınan öğrencilerden istenen özelliklere bakıldığında:

İbtidai; 20-30 yaş arasında olan ve imtihanda Arapça Sarf ve Nahv, Hüsn-ü Hat ve İmla, Kıraat-ı Türki’ den başarılılar,

Rüştiye; 20 yaşını geçmiş, İptidai şubesinden mezun veya İptidai mezunu kadar bilgili olanlar,

Aliye; Edebiyat şubesine girecekler Arapça ve Türkçe kompozisyon; Fünun şubesi için ise Ulum-ı Riyaziye, Tabiiye ve Hikmet sınavlarından başarılı olanlar; Dar’ül Muallimin’ in rüştiye, idadi ve sultani şubelerinden başarıyla mezun olanlarından 1 yıl içinde başvurular, şartlarını taşımaları istenmiştir.

Darü’lmuallimin öğrencilerinin okul bittikten sonra görev yapmak istememeleri halinde burs alanların aldıkları bursları devlete geri ödemeleri istenmiştir. Devlet hem yetiştirdiği öğretmenlerin göreve devamlılığını sağlamak hem de devletin bulunduğu zor zamanlarda ayrılan bütçenin zayi olmasını engellemeye çalışmak için bu yolu izlemiştir. Modern eğitim sistemi için açılan bu şubelerde Kuran’ı Kerim, Tecvid ve Fıkıh gibi dini bilimlerin yanı sıra kimya, kozmografya, mantık gibi pozitif bilimlerde okutulmuştur.¹⁵⁵ 1880 yılında Kosova’nın Piriştine kentinde Darü’lmuallimini sıbyan kısmı açılmıştır. İlerleyen zamanda Kosova haricinde birçok yerde okul açılmaya devam edilmesine rağmen okulların yetersizliği yahut hocalara düşen fazla öğrenci sayısı gibi nedenlerden dolayı kapanan kurumlar olmuştur. 2 yıl eğitim veren bu kurumlarda Kur’an-ı Kerim ve tecvid, Arabi, Kavaid-i Türki ve İmla, hesap, tarih, coğrafya ve hat dersleri verilmiştir. 19. yy. da Osmanlı Devleti’nde yapılan reformlar içerisinde memurlar ile ilgili düzenlemelerde yer almıştır. Düzenleme neticesinde memuriyet görevinde bulunanların bilgilerinin kaydedildiği defterler oluşturulmaya başlamıştır.

¹⁵⁵ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 145-149.

Tanzimat'tan sonra memuriyet hayatında kadınlarında bulunmaya başladığı görülmüştür. Hanımlardan bazılarının en kutsal meslek olan muallimliğe başvurdukları görülmüştür. Üç sütun ve beş satırdan oluşan bir form dolduran bu hanımlara; formda babalarının memur olup olmadığı, memur ise rütbesi, değil ise nereli olduğu, etnik kökeni ve ne iş yaptığı, doğum yeri ve tarihi, eğitim hayatı, diplomaları ve varsa yayınları, memuriyetteki durumu, sicili hakkında el yazısı ile detaylı bilgi vermesi istenmiştir.¹⁵⁶ “*Sicill-i Ahval Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Muallime Hanımlar*” adlı makalede 31 kadın muallimin özellikleri incelenmiştir. Makalede yapılan çalışmaya göre muallime hanımların eğitim aldıkları okullar iki grupta incelenmiştir. Birinci grup muallimler sıbyan, ibtidai ve rüştiye mekteplerinde eğitim almıştır. İkinci grup ise Darü'lmuallimat denilen kız öğretmen okulunda eğitim almıştır. Okullarından mezun olan bu muallimler çok az dil bilmektedir. Arapça, Farsça, Rumca ve Çerkesce gibi kimliklerini de yansıtan dillere hâkim olmuşlardır. Bu muallime hanımlar 31 kişidir ve ortaya çıkışları II. Abdülhamid devrine denk gelmektedir.¹⁵⁷

İçlerinden ilk göreve başlayan 1873 yılında *Vefa İnas Rüştiyesi*'ne atanan *Hafize Fatma Hanım*'dır. İkinci olarak da aynı yıl *Sultanahmet Rüştiye*'sine atanan 22 yaşındaki *Şerife Münire hanım*'dır. Genel olarak işe giriş yaşları değerlendirilen muallime hanımlar 13-48 yaşları arasında işe başlamıştır. En erken yaşta olan *Kaniye Hanım*, en geç yaşta olan *Üsküdar İnas Mektebi* muallimliğine atanan *Fatma Hanım*'dır. Muallime hanımlardan tek gayrimüslim olan *Mari Haliçkadi Hanım* ise piyano öğretmenliğine atanmış, diğer muallimler *muallime-i evvel ve sani*, *nakış*, *rika* ve *hüsn-ü hat* gibi derslere atanmışlardır. Lakin içlerinden *Hanife Hacer Hanım* ilk görevine hademe olarak başlamış, sonradan aynı okulda öğretmenliğe geçmiştir. Atanan öğretmenlerden 21'i İstanbul'da kalırken diğerleri farklı illerdeki kadrolarda görevlendirilmiştir. 31 Muallime hanımdan 4'üne nişan ve madalya verilmiştir. *Adile Havva Hanım*'a yazdığı hatile, *Mari Haliçkadı Hanım*'a ise yazdığı müzik kitabı ile

¹⁵⁶ Şahadet Yazar, Tuğba Tarakçı, “Sicill-i Ahval Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Muallime Hanımlar”, *KSBD*, Giresun 2017, s. 531-532.

¹⁵⁷ Şahadet Yazar, Tuba Tarakçı, *a. g. m.*, s. 535, 537-538.

Osmanlı adına Amerika'daki bir sergiye katıldıkları için, hem II. Abdülhamid hem de Avusturya İmparatoru tarafından *Sanayi Nefise Madalyası* verilmiştir.

Kadın muallimler içerisinde ikisi meslekten atılmıştır. *Hanife Hacer* Hanım ilk görev yerinden, halkın kız çocuklarını okula göndermemesinden dolayı alınmıştır. İlerleyen zaman içerisinde tekrar görevlendirilen bu hanım mesleğinde yetersiz görülerek yeniden görevinden alınmıştır. *Şerife Yakute* Hanım ise uzun yıllar yaptığı mesleğinde işe gitmediği tespit edilerek meslekten atılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Şehadet Yazar, Tuba Tarakçı, *a. g. m.*, s. 538, 540.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY AFRIKA'DA OSMANLI EĞİTİMİ

2.1. Güney Afrikalı Müslümanların Muallim Talebi

Coğrafi keşifler sonucunda Cava adalarının bir kısmı Hollandalıların eline geçmiştir. Hollandalılar, Cava adalarında emperyalist politikalarına karşı çıkan Müslüman önderleri ve ulemaları yakalayarak koloni şehirler kurdukları gerekçesiyle Güney Afrika'ya sürgün etmiştir. Zorla sürgün ettikleri bu kişilere; ibadet, okuma, yazma gibi insan hak ve özgürlüklerine ait eylemleri yasaklamıştır. Bu yasaklar neticesinde yeni nesle dini bilgiler aktarılamamıştır. Kitabi bilgilerden uzak kalan Müslümanlar, yasaklanan temel hak ve özgürlüklerine rağmen gizli gizli sözlü ve fiili olarak İslam'ı yaşamaya çalışmıştır. İslam dininin sadece sözlü ve fiili olarak yaşanması, zamanla temel kuralların unutulmasına ve farklı görüşlerin ortaya çıkarak toplumda gruplaşmaların olmasına sebebiyet vermiştir. İngiltere, Ümit Burnu'nu hâkimiyeti altına aldıktan sonra Müslümanlara bazı haklarını geri vermiştir. İngilizler, Müslümanlara ilk olarak mektep açma ve camii inşa etme hakkı tanımıştır. Fakat Müslüman nesillere dini ilim ve kaidelerin aktarımı önceden engellendiği için sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde camiler kilise şeklinde yapılmıştır.

Özellikle Hac vazifesini yerine getirmeye ve Hicaz'a giden Müslümanlar, İslam'ın nasıl yaşanması gerektiğini görmüştür. Güney Afrika'ya geri döndüklerinde yaşadıkları İslam'ın ehli-sünnet olmadığını dile getirmeleri ve toplumu doğru bir şekilde ibadet etmeleri yönündeki uyarıları, toplumda ciddi boyutta kargaşaya sebep olmuştur. Hatta yerel imamların gruplarını kışkırtmasıyla farklı gruplar arasında çatışmalar çıkmıştır.¹⁵⁹ İngilizler, ilk başlarda Müslümanlar arasındaki

¹⁵⁹ Ömer Lütfi, (Haz. Hüseyin Yorulmaz), *Yüz Yıl Öce Güney Afrika (Ümidburnu Seyahatnamesi)*, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul 2013 s. 25-26.

anlaşmazlıklardan yararlanmıştır. Fakat zamanla, iç çatışmalar sebebiyle gelinen noktadan rahatsız olmaya başlamışlardır.

Açılan mekteplerde okutulan kitaplar Cava dilinde yazılmıştır. Müslümanlar ise Hollanda lisanını da içinde barındıran Afrikanca (Flemenkçe) konuşmaktadır. Müslümanlar, Cava lisanı üzerine yazılmış olan ders kitaplarını Afrikanca olarak anlatmaya çalışmıştır. Bu sıkıntıya bir de dini akaid ve şer-i hükümlere vakıf olmayan muallimlerinde eklenmesiyle donanımlı bir âlime ihtiyaç duymuşlardır. Bölgenin Müslüman liderleri bir araya gelerek yaşanan sıkıntıları gidermek arzusu ile Hilafetin Merkezi olan İstanbul'dan bir muallim talep etmek için beyanname hazırlamıştır. Müslümanlar 16 Nisan 1862'de Cape Town İngiliz sömürge valisine başvurarak Cava lisanında okuyup anlayabilen, talim ve tedris yapabilecek bir eğitmen talebinde bulunmuştur. İngiliz sömürge valisi kendilerinin de duyduğu sıkıntıyı giderebilmek için beyannameyi kraliçeye iletmiştir. Kraliçenin beyannameyi parlamentoya göndermesi ile müzakereler başlamıştır. Osmanlı Devleti Londra Sefiri olan Kostaki Musurus Paşa'ya ulaşan beyanname, Babıaliye'ye gönderilmiştir.

Arzuhal Babıali'ye ulaşmıştır ve “...Cenab-ı Hilafetpenahi'den dini ilimlere aşına bir âlimin gönderilmesi babında irade buyurulmuştur. Derhal Meşihat-ı İslamiye tarafından İslami ilimlere kâmilten aşına ve dünyada müstesna bir yeri bulunan Bağdat ulemasından el Hacı Ebubekir Efendinin gönderilmesine karar ve maiyyetlerin de dahi talebesinden bir nefer götürmelerine müsaade buyurulmuştur.”¹⁶⁰ ifadeleriyle, muallim gönderilmesi uygun görülmüştür.

Arapça bilen ve Güney Afrika'daki Müslümanların isteklerini karşılayacak donanıma sahip Şehrizorlu Ebubekir Efendi'yi, Ahmet Cevdet Paşa bulmuştur. Efendi'ye Londra'ya kadar gitmek için 7.500 kuruş harcırah verilmiştir. Londra ve Ümit Burnu'ndaki masraflarının da Londra'daki Osmanlı Sefareti tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. 17 Mayıs 1862 yılında aylık 25 kuruş maaş ödenmesi kararı çıkmış ve padişah bu kararı 26 Mayıs 1862'de onaylamıştır.¹⁶¹ Alınan karar

¹⁶⁰ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 27-29.

¹⁶¹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 126-127.

üzerine Paris sefirliğine atanan Mehmet Cemil Paşa, Ebubekir Efendi ve yardımcıları, Şeyhü'l-İslamlık tarafından karşılanan dini kitap ve risaleleri de alarak yola çıkmıştır.¹⁶²

Atamanın yapıldığı tarihle ilgili birçok kaynakta farklı tarihler verilmiştir. “*Güney Afrika’da Osmanlı İzleri*” adlı kitabında Efendinin, 16 Ocak 1863 tarihinde Cape Town limanına ayak bastığını ifade etmiştir. Yine aynı kitapta 13 Ocak 1863 tarihinde Dâhiliye Nazırı Mustafa Saib Efendi’nin, Ebubekir Efendi’ye yazdığı raporda, yaşadığı zorluklara rağmen görevinin önemi vurgulanmıştır. Verilen bilgilere göre iki tarih karşılaştırıldığında atamanın yapıldığı tarih hakkındaki yanlışlık ortaya çıkmıştır.¹⁶³

“*Güney Afrika’da Osmanlılar*” adlı kitap da; Ebubekir Efendi’nin 3 Eylül 1862 tarihinde Ümit Burnu’na gitmek üzere hareket ettiğini, bu tarihin Heyet-i Vala’nın onay tarihi olduğunu ve Efendi’nin 1 Ekim 1862’den sonra İstanbul’dan hareket ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴

Mecmua-i Fünun gazetesinin bir sayısına göre ise Eylül/Ekim 1862 tarihinde, atama yapılmıştır. Efendi’nin yazdığı mektup diğer bir sayıda da yayımlanmış ve Efendi yola çıktıklarının 11. günü, İngiltere kıyılarından hareket ederek 44 günlük yolculuğun sonucunda 1863’te Ümit Burnu’na vardıklarını aktarmıştır. Takvim-i Vekayi gazetesi ise 1864 tarihinde olduğu bilgisini vermiştir.¹⁶⁵

1861 senesinde, Osmanlı Devleti, Güney Afrika’da Müslüman halk arasındaki mücadele ve kavgalara son vermek amacı ile mektep açmıştır ve Ebubekir Efendi’yi görevlendirmiştir.¹⁶⁶

¹⁶² Ömer Lütfi, a. g. e., s. 25-29.

¹⁶³ Halim Gençöglü, *Güney Afrika’da Osmanlı İzleri*, 1. Baskı, Tezkire, İstanbul 2016, s. 29-30

¹⁶⁴ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 138.

¹⁶⁵ *Mecmua-i Fünun*, no:9 Şubat/Mart 1863, s. 393; *Mecmua-i Fünun*, no:9, Ramazan 1279 (Şubat/Mart 1863), s. 394; *Takvim-i Vekayi*, (6 Eylül 1285/18 Eylül 1869), s. 3.

¹⁶⁶ BOA. MF. MKT, nr. 1201/25 (3 Ş. 1332/27 Haziran 1914).

2.2. Güney Afrika’da Açılan Okullar ve Öğrenci Sayıları

2.2.1. Osmanlı Mektebi

Ümit Burnu Müslümanları, Osmanlı Devleti gelinceye kadar altı camideki sıbyan mektebi ve Tuan Guru’nun medresesi dışında hiçbir eğitim kurumunda dini eğitim alamamıştır. 1860’lı yıllardan 1912’ye kadar olan tarihlerde ise Ebubekir Efendi’den, oğullarından, talebelerinden, merkezden atanan ve merkezin izni ile çalışan yerli muallimlerden dini eğitim almıştır.¹⁶⁷ Güney Afrika Müslümanlarının geçmişte yaşadıkları sıkıntıların artarak devam etmesi onların, Osmanlı Devleti’nden muallim istemelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yaptığı araştırma sonucunda Şehrizorlu Ebubekir Efendi, bu göreve layık görülmüştür. Yeğeni Ömer Lütfi ve bir diğer neferlerle yola çıkmıştır.¹⁶⁸ Korsika Messina, Sardunya, Marsilya, Paris ve Manş Denizi güzergâhında ilerleyerek Londra’ya varmıştır. Londra’dan hareketle 27 Aralık’ta Liverpool’a ulaşmıştır ve 57 yolculu kömürlü bir gemi ile yoluna devam etmiştir. Yolculuğa çıktıklarının 19. Günü Ekvator’a ulaşmış, Liverpool’dan ayrılmalarının 44. Gününde 16 Nisan 1862’de Ümit Burnu’na varmıştır.¹⁶⁹

Ömer Lütfi Efendi Güney Afrika’ya varışlarını şöyle aktarmıştır; *“...Boğazdan içeri girip limana ulaştığımızda baş direğe İngiliz bandırası, ikinci direğe de Osmanlı bandırası çekildi. Adetlerinden olduğu üzere üç adet top atıldı. Kaleden de bil-mukabele üç adet top atıldı. Toplar atıldıktan sonra vapur demir atıp iskeleden sandallar geldi. Vapur postayı teslim eyledikten sonra cümlemize ruhsat vererek sandallara binip iskeleye çıktık.”*

Efendi ve beraberindekiler kıtaya ayak bastıklarında, yerli halktan Arapça bilen Abdullah Efendi adında bir zat kendilerini karşılamıştır. Abdullah Efendi, Osmanlı’nın Ümit Burnu elçisi olan Mösyö Robins ve bölgenin Müslümanlarından

¹⁶⁷ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 166.

¹⁶⁸ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 29; *Tercüman’ı Ahval*, 3 Ekim 1862, s. 2.

¹⁶⁹ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 29-35, 44-46.

ileri gelenlerle birlikte Efendi'yi görmeye gelmiştir. Müslümanların ileri gelenleri, efendinin elini öperek kendisine saygı göstermiştir. Mösyö Robins, faytonuyla gelerek Efendi'yi götürmek istemiştir fakat Efendi, halk yürürken, kendisinin binmesinin uygun olmadığı gerekçesiyle teklifi geri çevirmiştir. Yürüyerek kendilerine tahsis edilen konağa gitmiştir. Konakta yapılan ikramların ardından Efendi cülus eylemiş, padişaha şükranlar sunularak dualar edilmiştir. Mösyö Robins, Arapça bilmesi sebebiyle Abdullah Efendi'yi, Ebubekir Efendi'nin hizmetine tayin etmiştir. Efendiye 10 odalı bir ev ve askeri adedince hizmetçi verilmiştir. Efendi, tüm gün ziyarete gelen misafirleri ağırlamıştır.¹⁷⁰ Ümit Burnu'ndaki 2. günlerinde Efendi, muallim tayin olunduğuna dair verilen belgeyi valiye takdim etmiştir. Vali'nin, talim ve tedrise bildiği şekilde başlayabileceğini söylemesi üzerine Efendi'nin görevi onaylanmıştır.¹⁷¹

Ebubekir Efendi kıtaya vardıktan sonra ilk izlenimlerinde şu bilgilerle aktarmıştır. Miladi 1486'da, Portekizliler, Hindistan'a gidilecek yol bulmak amacıyla çıktıkları yolda bölgeyi keşfetmiştir. Buraya ilk olarak Fırtına Burnu denmiştir. Daha sonra Portekiz kralı, bu yerin adını *Ümit Burnu* olarak değiştirmiştir. 1795 senesinde bölgeyi İngilizler zapt etmiştir. 1806 senesinde geri alsalar da 1814 senesinde bölge tekrar İngilizlerin eline geçmiştir. Bölge halkı duru bir lisan ile konuşmaktadır. Müslümanlar, kendilerinin Malaylar, Hintliler ve Araplardan oluştuklarını ifade etmiştir. Halktan bir grup Hicaza giderek, İslam'ın kaidelerini öğrenmiştir. Hicaz'dan dönen grubun öğrendiği bilgiler doğrultusunda, geleneksel din anlayışı ile yaşayan yerli halkı uyarmışlardır. Yapılan uyarılar, iki grup arasında şiddetli fikir çatışmalarına ve kavgalara sebep olmuştur.¹⁷²

Müslümanların ihtilafa düşmelerine neden olan konulardan bazıları şunlardır; ramazan ayında tükürüklerini yuttuklarında oruçlarının bozulduğunu sanmıştır. Bundan dolayı camiye bile ellerinde bir tasla gelmiştir. Gömülecek cenazenin, önce başının mı yoksa ayaklarının mı kabre konulması gerektiği konusu

¹⁷⁰ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 47- 49; *Takvim-i Vekayi*, 18 Eylül 1869, s. 3.

¹⁷¹ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 47- 49.

¹⁷² *Mecmua-i Fünun*, no:9, Ramazan 1279 (Şubat/Mart1863), s. 393.

Müslümanları ikiye bölmüştür. Bir kişinin sakal bıraktıktan sonra sakalını kesmesi, o kişinin kâfir kabul edilmesine sebep olmuştur ve cenaze namazının kılınmaması gerektiğine inanmışlardır. Bıyıklarını kesmeyen bir kişinin de Müslüman sayılmaması ve ona selam verilmemesi gerektiği gibi.¹⁷³

Ebubekir Efendi edindiği bu gözlemler sonucunda: “*Müslüman ahalinin bugün içinde boğuldukları cehalete mebnî, dini ilimlerin usulüyle, talim ve tedrisine kabiliyetleri olmadığından, şimdilik en mühim farz ve vaciplerin lisanen talimi için oldukça gösterişli bir mektep açtım ve tanzim ettim. Hz. Allah’ın yardımıyla bu çalışmaların güzel semereler vereceğini ve müşahede olacağını ümit ediyorum.*” demiştir ve yaptıklarını anlatarak etkisinin ve yankılarının günümüze kadar geleceği ilk adımı atmıştır.¹⁷⁴

Kıtaya varmalarından 15 gün sonra büyük bir erkek mektebi açılarak Müslümanların talim ve tedrisine başlanmıştır. Okumaya son derece arzuları ve hevesleri olduğundan yirmi gün zarfında üç yüz çocuktan fazla öğrenci toplanmıştır. Çocukların eğitimlerini kendi veren Ebubekir Efendi, Ömer Lütfi Efendi’yi de kalfa yapmıştır. Ömer Lütfi Efendi öğrencilerin derslerini ezberlettirmiş ve ders anlatmıştır. Cape Town milli arşivinde yapılan araştırmalarda, okulun Wale ve Bree sokaklarının kesiştiği yerde açıldığı ve adının “*Ottoman Theological School*” olarak belirtildiği aktarılmıştır.¹⁷⁵

Ömer Lütfi Efendi bir mektupta: “*Ümit Burnu şehrinde açılan mektepte 4 sene kadar sıbyanın talim ve tedrisleriyle uğraşıp fevkalade gayret gösterdim. Bunların içinden 40’tan fazla muallim çocuk yetiştirdi. Daha sonra mesuliyetten kurtularak kendi dersimle meşgul olmaya başladım*”¹⁷⁶ ifadelerini kullanarak okuldaki faaliyetlerinden bilgi vermiştir. Ömer Lütfi Efendi’nin, Ebubekir Efendi’nin yanında olması sebebiyle ve onun desteği ile okul içinde sıbyan mektebi seviyesinin bulunduğu, 40’tan fazla çocuğun eğitim verilerek muallim yapıldığı bilgilerini

¹⁷³ Mecmua-i Fünun, no:11, Zilkade 1279 (Nisan/Mayıs 1863), s. 477-479.

¹⁷⁴ Mecmua-i Fünun, no:11, Zilkade 1279 (Nisan/Mayıs 1863), s. 477-479.

¹⁷⁵ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 30.

¹⁷⁶ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 70.

vermiş olması, birinci ağızdan aktarılması bakımından mühimdir. Ömer Lütfi Efendi: *“Üç yıl sonra bu çocuklardan çoğu dini ilimleri lüzumu kadar öğrendiler. Ben de çocuklar talime başladığında üç yüzden fazla olmaları hasebiyle son derece zorluk ve meşakkat çekerdim. Vakta ki, aradan iki sene geçti, içlerinde ekserisi fıkıh, tecvid ve kıraati talim eylediklerinden, imtihanla başarılı olanları diğerlerine kalfa nasb eyledik. Ben de bu kalfalara ders verir idim. Ebubekir Efendi’nin sınırsız himmetiyle dört senede, en üst seviyede din-i Mübin-i Ahmediyeyi talim ve tedris eylediler.”* ifadelerini kullanarak 4 yılsonunda mektebin verdiği eğitimin ne duruma geldiğini aktarmıştır. Ömer Efendi mektupta aynı zamanda, Cuma günleri okulun tatil olduğunu ve Hristiyan mekteplerinde, mektep kurucusunun cumartesi akşamları okuduğu dua yerine kendisinin yazdığı bir şiiri, Perşembe akşamı okuttuğunu da aktarmıştır.¹⁷⁷

Ebubekir Efendi vefatına yakın Dersaadet’e bir rapor sunmuştur. Raporda Mekke’deki iki imamın halkı galeyana getirdiği beyan edilmiştir. Bu iki imam saltanatın Arapların hakkı olduğunu ve Hanefî mezhebinin Rasûlullah’a mensup olmadığından tabi olmanın caiz olmadığını ileri sürdüklerini ifade etmiştir. Ebubekir Efendi bu sıkıntıların önüne geçilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Efendi Cava kökenli olan bu kişilerin, kitaplarının Hanefî mezhebi itikatlarına tabii olduğunu ve peygamberimizin tefsir yapmadığını ileri sürerek kendisinin tefsir derslerini kaldırtıklarını aktarmıştır. Bu kişilerin aynı zamanda Mekke-i Mükerrerme’deki Mehmet Paşa ve Velit Paşa medreselerini kontrol etmeye başladıklarını belirterek acilen Mekke-i Münevvere’ye iki, Mekke-i Mükerrerme’ye dört âlim gönderilmesini tavsiye etmiştir.¹⁷⁸

Ebubekir Efendi 1876 tarihinde hacdan dönerken Mekke şerifi Hasan Paşa’nın yanına uğramıştır. Güney Afrika’dan gelen hac kabileleri Yemen’de konaklamıştır. Kabileler bu süreçte buradaki tercümanlarla sık sık problem yaşamıştır. Ebubekir Efendi bu sıkıntıların giderilebilmesi için Mekke şerifi ile görüşmüş ve belli kişilerin görevlendirilmesi arzusunda bulunmuştur. Efendi, sadece

¹⁷⁷ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 168.

¹⁷⁸ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 169-170, 232-234.

görüşme yapmakla kalmamış, günümüzde Güney Afrika din âlimlerinden birisi olarak bahsedilen Seyyit Derviş Alavi ile birlikte Mekkeli Hanefî âlim, Hafız Mustafa Efendi'yi Ümit Burnu'na getirmiştir. Ebubekir Efendi Ümit Burnu'na gelir gelmez Hafız Mustafa Efendi'yi, evlatlık kızı Zeynep Hanım ile evlendirmiştir.¹⁷⁹

1880 yılında Ebubekir Efendi'nin vefatı üzerine Cape Town Osmanlı Mektebi'nin İstanbul ile iletişimleri 2-3 yıl durma noktasına gelmiştir. Bu dönemlerde Ahmet Ataullah Efendi yeni müderris olmuşken, Hişam Nimetullah Efendi'nin Mekke-i Mükerre'mde, Muhammed Alâeddin Efendi ve Ömer Celalettin Efendi'nin de Ümit Burnu'nda eğitim gördüğü tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti, bölgenin muallim ihtiyacına ilk olarak Mekke ve Medine'den gelen hocalar ile çözüm bulmuştur. Bu hocaların bazılarının maaşlarını Osmanlı Devleti karşılarken belli bir kısmına da bölge Müslümanları mali yardımda bulunarak ödemiştir. Mekke'den gelen kişiler arasında bulunan Hafız Mustafa Efendi de bu mektepte muallimlik yapan kişilerden biridir.¹⁸⁰

14 Ekim 1893 tarihinde Mustafa Efendi'nin Cape Town Mektebi muallimliğine tayini hakkında bilgi verilmiştir. 1890 tarihindeki dilekçe de Mekke'den geldiğine dair kanıttır. Efendi'nin maaş talebi üzerine 17 Nisan 1890 tarihinde 10 lira maaş bağlandığının aktarılması da maaşın miktarı hakkında detaylı ve kesin bilgi edinmemizi sağlamıştır. Maaş bağlanmasına karşın muallimin atanma işi Cape Town İslam ahalisine bırakılmıştır.¹⁸¹ Hafız Mustafa Efendi de Ebubekir Efendi gibi Hanefî mezhebinden olduğundan, karşı görüşlerin tepkisine uğramış ve okulu terk etmek zorunda kalmıştır. Ebubekir Efendi'nin çocukları Ataullah Bey ve Hişam Nimetullah Efendi de bu mektepte muallimlik yapmıştır. Fakat ilerleyen dönemde başka bölgelerde muallim olarak görev almaları, Osmanlı Mektebinin zamanla zayıf duruma düşmesine sebep olmuştur. Boşalan eğitimci kadrolarında yerli imamlar görev alsa da halk bu durumdan memnun kalmamıştır. Londra Sefareti vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden yeni bir Osmanlı âlimi talep etmişlerdir. Ebubekir

¹⁷⁹ Halim Gençöğlü, a. g. e., s. 103-104.

¹⁸⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 397.

¹⁸¹ BOA. HR. TO. nr: 66/73 (2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893).

Efendi'nin yetiştirdiği öğrencilerin birçoğu meşhur birer hafız ya da imam olmuşlardır. Efendi'nin öğrencilerinden olan Abdul Ragıp Cape Town'un üçüncü eski camisi olan Nur-ul İslam Cami'ne 17 yaşında imam olmuştur.¹⁸²

2.2.2. Nur-u Burhan Mektebi

Ebubekir Efendi'nin öğrencisi ve Mekkeli bir âlim olan Mahmut Fakih Efendi, Ümit Burnu, Cape Town şehri Müslümanlarına evinde İslami eğitim vermiştir. Bu durumdan memnun olan Müslümanlar, Mahmut Efendi'nin muallim olarak tayin edilmesi arzularını bir dilekçe ile Osmanlı Devleti'ne iletmiştir.¹⁸³ Osmanlı Devleti'nin durumu onaylaması üzerine Efendi, 1894 yılında Cape Town şehrinin Kasl Sokağı'nda bir okul açmıştır.¹⁸⁴ Bazı araştırmacılara göre; II. Abdülhamid Han döneminde mektebin adı “*Nur-ı Burhaniye*”, “*Nur-ı Burhan-ı Muhammediye*”, “*Nur-ı Burhan-ı Hamidiye*” isimleriyle anılmıştır. Bu dönemde yazılan mektuplarda mektep “*Burhan-ı Hürriyet Mektebi*” olarak isimlendirilmiştir.¹⁸⁵ Yapılan araştırmalarda yerel bir gazetelerden elde edilen bilgiye göre, Cape yarımadasında bulunan Osmanlı Arapça Okulu'nda¹⁸⁶, Hacı Mahmut Efendi adında bir Profesör bulunmaktadır. Bu kişi Osmanlı Devleti tarafından 10 Osmanlı altını maaşla 1894 yılında atanmıştır. O tarihten bu yana Nur-ul Burhaniye mektebinde Müslüman çocuklara eğitim vermiştir. Mahmut Efendi 1914 yılında vefat etmiştir. Efendi'nin yerine oğlu Muhammed Derviş Efendi eğitim hizmetine devam etmiştir. Bir gazete haberine göre Efendi'nin okuldaki faaliyetlerinden şöyle bahsedilmiştir:

“Müslüman inancına göre geçen Pazar mühim bir gündü ki bir ay süren oruç ayından sonra tüm Müslüman dünyası bu kutsal günü bir festival şeklinde kutladı. Kasıl sokağında ki Nur-ul Burhani Arapça Okulu'nda, öyle ki bu okul

¹⁸² Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 53, 104.

¹⁸³ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 105; BOA.HR.TO. nr. 66/73 (2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893).

¹⁸⁴ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 105.

¹⁸⁵ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 406.

¹⁸⁶ Osmanlı Arşivindeki belgelerde Osmanlı Arapça Okulu olarak geçmektedir. Okulun Arapça eğitimi vermesinden dolayı bu şekilde ifade edildiği tahmin edilmektedir.

*Osmanlı Hilafeti tarafından desteklenmektedir, Merhum Profesör İmam Mahmud Efendi'nin oğlu Muhammed Derviş babasıyla birlikte bir süre yürüttüğü bu ilmi hizmetlerini şimdi tek başına devam ettirmektedir... Bu bayram günleri boyunca Kuran'dan iki bölüm okuduktan sonra Müslümanların halifesi Mevlana Sultan Muhammed Reşat adına dualar edildi. Okulun şimdiki resmi hocası olan Muhammed Derviş Efendi bu mübarek ramazan ayında fakirlere yardım için evlerine kadar gidip onlara yemek ve en büyük ihtiyaçları olan mum, yağ ve buna benzer gerekli erzak dağıtmaya devam ediyor.*¹⁸⁷

Derviş Efendi okuldaki faaliyetlerine devam etse de 1914 senesinde Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle mektep hizmetine ara vermek zorunda kalmıştır. Derviş Efendi Osmanlı Devleti'nden destek alamadığı için, bazen imamlık yaptığı mahalle camisinde bazen de babasından kalan 24 odalı evde eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. 1940 yılında vefat edince eğitim faaliyetleri durmuştur.¹⁸⁸ Elde edilen kaynaklara bakıldığı zaman okula ne kayıt yaptıran öğrenci sayısına, hangi şekilde ve nasıl eğitim verildiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.2.3. İlk Kız Mektebi

Cape Town şehrindeki 98 Müslümanın imzasıyla, 6 Eylül 1894 tarihinde Londra sefareti aracılığıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir mektup gönderilmiştir. Müslümanlar, kız çocuklarını terbiye etmek istediklerini lakin eğitim yapılacak mekteplerinin olmadığını bildirmiştir. Ebubekir Efendi'nin eşi Tahora Hanım, kız kardeşi Saniye Şaban Hanım'la beraber 1880 yılında Cape Town'da “Cape Town Osmanlı Kız Mektebi” adında bir mektebi açmışlardır. Açılan kız mektebinin başına Tahora Hanım'ı müdür olarak tayin edilmiştir. Diğer İslam mektepleri gibi bu mektep de Osmanlı Maarif Nezareti'nin desteği ile kurularak varlığını devam ettirmiştir.

¹⁸⁷ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 105-106, 110-113.

¹⁸⁸ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 110-113.

İlk zamanlarda mektebin işletimiyle Tahora ve Saniye hanımlar ilgilenmiştir. Zamanla bu görevi Cape Müslümanlarından oluşturulan bir komite üstlenmiştir.¹⁸⁹

“Kızlar için 14 seneden beri mevcut olan bu hususi mektep, Ebubekir Efendinin vefatından sonra, Hesna Hatice Abdurrahman ve Velleyt Muhammed Müfti tarafından idare olunmaktadır ve şu anda bu mektebe ancak yaklaşık 80 adet kız talebe devam etmektedir. Cape Müslümanlarının fakirlikleri sebebi ile bugün yüzlerce kız çocuğu sokaklarda dolaşmaktadır.” ifadelerinden mektepte Ebubekir Efendi’nin vefatından sonra da kayıtlı kız talebe olduğu ve eğitimin devam ettiği sonucu çıkarılmaktadır.

1876 yılında Ebubekir Efendi, Osmanlı Devleti’ne dönen yeğeni Ömer Lütfi Efendi’ye 13 senedir verdiği emekler karşısında Müslümanların büyük bir cemaat olduğunu, İslami tahsil aldıklarını ve bazılarının kavim ve kabilelerini doğru yola iletme adına erkek ve kızlar için mektepler açtıklarını aktarmıştır.¹⁹⁰

2.2.4. Kimberli Osmanlı Mektebi

Ebubekir Efendi’nin vefatı üzerine talebeleri ve yerli Mekkeli hocalar Cape Town Osmanlı Mektebi’nde kendi imkânlarıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Kimberli şehrinin Avrupa ve Afrika kökenli 16 bin insanı barındırması sebebi ile şehirdeki Müslümanların muallim talebi dikkat çekmiştir. Zira buradaki Müslüman çocuklara muallim gönderilmediği takdirde İslam dininden bihaber olacaklardır. 28 Şubat 1887 tarihinde Ümit Burnu’ndaki Kimberli şehrinde bulunan Müslümanlar tarafından 180 imzalı bir dilekçe, Londra sefaretine gönderilmiştir. Dilekçeye göre; İngiliz sömürgesi olan Kimberli, Griqua Land şehrinde Müslüman çocuklara dini kaideleri öğretmek üzere Osmanlı Devleti’nden muallim talep etmiştir. Burada daha önce Ebubekir Efendi görev yapmıştır ve şimdi dini ilimleri iyi bilen, ayrıca Arapça

¹⁸⁹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 248- 249; Halim Gençoglu, a. g. e., s. 85.

¹⁹⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 221, 249.

İngilizce ve Afrikanca dillerine vakıf Ahmet Ataullah Efendi'nin buraya atanması uygun olacaktır. Ataullah Efendi'nin bölgede bulunmasından dolayı hem harcıraha gerek kalmayacaktır hem de vakit kaybedilmeyecektir. Ataullah Efendi talim ve terbiyeyi iyi bilmektedir. Ayrıca Efendi'nin okulla ilgilenip daha faydalı olabilmesi için uygun miktar maaşının da tahsis edilmesi istenmiştir. 23 Mart 1887'de, Londra sefareti dilekçeyi Hariciye Nezareti'ne iletmıştır. İşleme alınan dilekçe incelenmiş ve Ataullah Efendi'nin, Ebubekir Efendi'nin oğlu olması ve yeterli derecede donanımlı olması sebebiyle göreve atanması uygun görülmüştür.¹⁹¹

Mecliste yapılan toplantıda Ataullah Efendi'nin muallim olarak tayin edilmesi ve kendisine Hariciye bütçesinden 25 Osmanlı lirası aylık maaş bağlanması uygun görülmüştür.¹⁹² Ataullah Efendi'nin Kimberli şehrine yapılan muallim ataması, 1887 yılında gerçekleşmesine rağmen daha önceki yıllarda da şehirde fahri muallimlik yaptığı düşünülmektedir. Ataullah Efendi, ilgili mercilere gerçekleştirdiği faaliyetlerle ilgili haberlerin yapıldığı gazete kupürlerini göndermiştir. Gazete kupürlerinden birinde:

“Mektep şimdilik eski camilerden birine açıldı. Yüce elçiliğin yardımıyla yakında mektebe ait yeni bir bina yaptırmayı ümit ediyoruz. Kimberli’de yayınlanan Odortis Mail ve Weymek’e Fekt Odortis adlı gazetelerde mektebimizle ilgili çıkan haberleri size gönderiyorum.”

“Bundan birkaç ay evvel Kimberli İslam Cemiyeti tarafından Arap diliyle eğitim veren bir Osmanlı mektebi açılmıştı. Bu mektebin açılışı Osmanlı Devleti’nin Londra Sefiri Rüstem Paşa vasıtasıyla Kimberli İslam Cemiyeti tarafından Bab-ı Ali’ye takdim olunan bir arzuhalle olmuştu. Ebubekir Efendinin büyük oğlu Ataullah Efendi, yıllık üç yüz Osmanlı lirası maaşla Osmanlı Devleti tarafından bu mektebin müdürlüğüne ve akaid dersleri muallimliğine tayin edilmişti. Kimberli İslam

¹⁹¹ BOA. HR. TO. nr. 62/55 (17 Mart 1303/29 Mart 1887), 10 Safer 1305/28 Ekim 1807); BOA. İ. MMS. 94/3976 Leff 6 (9 Ağustos 1303/21 Ağustos 1887); BOA. MV. nr. 25/39 (3 S.1305/21 Ekim 1887).

¹⁹² BOA. İ. MMS. nr. 94/3976 Leff 6 (9 Ağustos 1303/21 Ağustos 1887); BOA. MV. nr. 25/39 (3 S.1305/21 Ekim 1887).

Cemiyeti bu karar üzerine hemen toplanarak, bu olumlu cevaba teşekkür etme kararı almıştı... Oluşan heyet II. Abdülhamid Han hazretlerine teşekkür için mektup yazma ve mektebin faaliyetlerini anlatma kararı vermişlerdi. Ayrıca Güney Afrika'da bulunan birçok cemiyet, başta Durban İslam Cemiyeti olmak üzere, Kimberli Müslümanlarını rehber alarak İstanbul'a müracaat etme kararı almışlardı.”¹⁹³ ifadeleri yer almaktadır.

Kimberli şehri Müslümanlarının talep ettiği okulda kaç öğrenci kaydının yapıldığı bilgisine ulaşılamadığı gibi kaynaklarda okulun adından bazen “*Kimberli Osmanlı Mektebi*” bazen de “*Kimberli Arap Mektebi*” olarak bahsedilmiştir. Ataullah Efendi'nin yolladığı belgede ise Arapça eğitim veren Osmanlı Mektebi olarak ifade edilmiştir. O halde Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu okulun Arapça eğitim vermesi sebebiyle okulun adı iki isimle telaffuz edilmiş olmalıdır. Kimberli Osmanlı Mektebi müdürü olan Ataullah Efendi'ye 25 Haziran 1889 tarihinde 3. rütbeden Mecidi Nişanı, 26 Haziran 1889 tarihinde İbtidai Harici İstanbul Müderrisliği derecesi¹⁹⁴ ve Müftü unvanı ile İstanbul müderrisliği payesi verilmiştir. Bu durum kendisine 16 Eylül 1889 tarihli tahrirat ile bildirilmiştir.¹⁹⁵ İlerleyen zaman içerisinde Efendi'nin faaliyetlerinin devamlılığı ve güzel sonuçları kendisine; Beyrut şer'i ve istinaf mahkemelerindeki hizmetlerinden dolayı, Şeyhü'l-İslam Cemalettin Efendi tarafından¹⁹⁶ ikinci dereceden Osmanlı Nişanı'nın verilmesini sağlamıştır.¹⁹⁷

Efendi'nin aldığı rütbe ve dereceler merkez yönetimin çalışmalarını başarılı bulduğunun bir belgesi olmuştur. 17 Aralık 1898 tarihinde Londra sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yerel gazetelerden olan *Standart* gazetesindeki telgrafın tercümesinden; Efendi'nin Güney Afrika Müslümanlarından 70 bin kişiye İslam dinini başarılı bir şekilde anlattığını içeren bir belgenin Osmanlı Devleti'ne gönderildiği başarılarından dolayı kendisine ve 5 imama nişan verilerek

¹⁹³ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 283-288.

¹⁹⁴ BOA. İ. DH. nr. 1140/88961 (26 L. 1306/25 Haziran 1889); BOA. I. TAL. nr. 196/84(28 Ş. 1317/25 Aralık 1899); Ahmet Uçar, a. g. e., s. 288.

¹⁹⁵ BOA. HR. TO. nr. 64/1 (14 Eylül 1305/26 Eylül 1889).

¹⁹⁶ BOA. I. TAL. nr. 139/75(21 Za. 1315/ 13 Nisan 1898).

¹⁹⁷ BOA. I. TAL. nr. 139/75 (9 M. 1316/30 Mayıs 1898).

ödüllendirildiği fakat İsimlerinin gazetelerde yayımlanmasına izin verilmediği bilgisine ulaşılmıştır. Belge 12 Ocak 1899'da padişaha sunulmuştur.¹⁹⁸ Ataullah Efendi'nin faaliyetlerinden memnun olan Kimberli halkı, Ataullah Efendi'nin, konsolosları olmasını talep etmişlerdir. Efendi konsolosluk talebine karşılık vermiştir fakat bölge Müslümanlarına siyasi olarak yardım kapılarını açarken ne yazık ki eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmıştır.

Boer Savaşı'nın¹⁹⁹ başlaması ile mektepteki eğitim ve öğretime bir süre devam edilememiştir. Kimberli İslam Cemiyeti, bir süre sonra yeniden açılan Osmanlı mektebine Hişam Nimetullah Efendi'nin muallim olarak tayin edilmesini istemiştir. Hişam Nimetullah Efendi 16 Ekim 1908'de muallim olarak tayin edilmiş ve aylık 25 lira maaşa bağlanmıştır. Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya savaşları Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika'daki eğitim ve öğretim faaliyetlerini etkilemiş, bilhassa I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra eğitim faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Hişam Nimetullah Efendi Kimberli şehri haricinde Cape Town, Simons Town, Porth Elizabeth ve Johannesburg'da da İslami okullar açarak eğitim faaliyetlerine devam etmeye çalışmıştır. Birçok talebe yetiştiren Efendi'nin özellikle bir öğrencisi önemlidir. Bu isim Şeyh Celal Cardin Efendi'dir. Şeyh Celal Cardin Efendi, Güney Afrika İslam okulları müfettişliği yaparak önemli hizmetlerde bulunmuştur.²⁰⁰

2.2.5. Paarl Mektebi

12 Mayıs 1901 tarihinde Hişam Nimetullah Efendi'nin, Paarl şehrinin Nur-ı Osmaniye caminde imamlık ve müderrislik yaptığına dair faaliyetlerden bahsedilmiştir. Hatta bir yayın organında Ahmet Ataullah Efendi'nin Singapur

¹⁹⁸ BOA. Y. A. HUS. nr. 392/86 (31 K. evvel 1314/12 Ocak 1899).

¹⁹⁹ İngilizlerle Hollandalılar arasında 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Güney Afrika'da cereyan eden bir dizi çarpışmaya Transvaal veya Boer Savaşları adı verilmektedir. ; Ferhat Korkmaz, "Servet-i Fünun Şair ve Yazarlarının Transvaal (Boer) Savaşları Karşısındaki Tutumu Hakkında Bir Araştırma", *Edebi Eleştiri Dergisi*", C. II, S. I, 2018, s. 82-94.

²⁰⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 379-382.

Başşehbenderliği'ne tayininden sonra Müslümanların, halifenin temsilcisi bir din âlimi olarak Hişam Efendiye başvurdukları aktarılmıştır. Efendi'nin Paarl şehrine tayin olması Cape Town Müslümanlarını üzmüştür ve yapılan atamanın geri alınarak Efendi'nin yerine başka birinin görevlendirilmesini istemişlerdir.

1903 yılında Cape Town'da Güney Afrika Müslümanlar Cemiyeti'ni İmam Abdurrahman Kassiem Gamiel'd'in sekreterliği ile kurmuştur. Başkanlığını Efendi'nin yaptığı cemiyet; Müslümanların sahip olduğu okul sayısının sömürgeci devletlerden az olması, sosyo-ekonomik sebepler gibi konularla ilgilenilmesi için kurulmuştur. Fakat cemiyet ancak 1909 yılına kadar ayakta kalabilmiştir.

Hişam Efendi'nin Paarl şehrine yapılan atamasının geri alınması bölge halkının tepkisine sebep olmuştur. 12 Eylül 1906'da, Paarl Müslümanları muallim arzularını şöyle dile getirmiştir:

“Paarl Müslümanları yüz haneden fazladır. Fakat burada her bir şeyin pahalılığı ve icar bedelinin yüksekliği sebebiyle, daimi bir muallim tedarik edemediğimizden, ancak ara sıra muktedir bir muallim bizi ziyaret ediyor. Memleketimizde yürürlüğe konulan yeni bir kanunla bütün çocukların mektebe devamı emredildiğinden; muktedir ve gerekli şartlara haiz bir muallimden mahrum bulunduğumuzdan, evlatlarımız misyonerlerin yönettiği Hristiyan mekteplerine devam etmek mecburiyetinde kalıyorlar. Bu durumun, çocuklarımızın dini itikatlarından mahrum kalmalarına sebep olacağından, bizler dinimizin kaidelerinin de öğretilebileceği bir mektebin açılması için Halifemizden yardım istirham etmek cür'etinde bulunuyoruz.”

Paarl Müslümanları, Ataullah Efendi'nin şehbender olarak gitmesi sonucunda kapatılacak okulun tahsisatının kendilerine verilmesini ve Hişam Efendi'nin mekteplerine muallimlik ve müdürlüğüne tayin edilmesini isteyen 39 Paarl Müslümanın imzaladığı arzuhalı sadarete yollamıştır. 13 Ekim 1906'da Sultan II. Abdülhamid, sadarete emir vererek mektebin bir an evvel açılmasını istemiştir ve

gerekli işlemler başlamıştır.²⁰¹ Fakat okulun açılıp açılmadığı hakkında elimizdeki kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.6. Johannesburg Mektebi

Johannesburg ve civarında iki binden fazla olan Müslüman nüfusun 300'den fazlasını Müslüman çocuklar oluşturmuştur. Bu çocukların bir kısmı bölgenin yerlisi bir kısmı da Hint bölgesinden ve diğer bölgelerden gelmiştir. Çocukların tamamı Kuran öğrenmek ve dini ilimler tahsil etmek istemiştir. Bu bilgiler, Rüstem Paşa'nın arzusu üzerine yazılarak ilgili makamlara gönderilmiştir.²⁰²

Johannesburg Müslümanları, Hristiyan kanun ve nizamlarına göre çocuklarının eğitim almalarının sakıncalı olduğunu bilmelerine rağmen bu durumundan kurtulabilmek için eğitim verecek ne bir okulları ne de muallimleri olmuştur. Ayrıca bu grup Arapçayı bilmemektedir. Bir muallim tayin edilerek çocuklarına eğitim ve terbiye verilmesi durumunda Hristiyanların gözünde değerlerinin ve onurlarının artacağını düşünmüşlerdir. Müslümanlar, sıkıntılarının giderilmesi için muallim olarak Şeyh Ahmet Efendi adında bir zatın atanmasını talep etmişlerdir.²⁰³ Yapılan başvuruya Rüstem Paşa tarafından cevap verilmişse de ilk önce bölge halkı hakkında bilgi istenilmiştir.²⁰⁴ Müslümanlara eğitim vermek amacıyla Medineli Şeyh Mehmet Bin Ahmet El-medeni adında bir kişi gelmiştir. Bu zat hafız ve faziletli bir âlim olup Müslümanlara doğru yolu gösterecek kapasitededir. Bir sene boyunca eğitim vermesine rağmen aldığı maaş hayatını idame ettirmeye yetmemiştir.

Muallim Şeyh Ahmet Efendi 11 sene boyunca Johannesburg şehrindeki İslam Mektebinde dini eğitim vermiştir. Efendi, dini ilimlerle meşgul 11 kişiyi ve 12 yetimi de yanına alarak önce Mekk-i Mükerreme'ye oradan Dersaadet'e gitmek

²⁰¹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 371-382.

²⁰² BOA. HR. TO. nr. 346/12 Leff 2 (21 Şubat 1306/5 Mart 1891).

²⁰³ BOA. HR. TO. nr. 346/12 Leff 3 (21 Şubat 1306/5 Mart 1891).

²⁰⁴ BOA. HR. TO. nr. 346/12 Leff 1 (21 Şubat 1306/5 Mart 1891).

istemiştir. Efendi'nin amacı yanında getirdiği bu kişileri Dersaadet' te uygun İslam mekteplerine yerleştirerek eğitimlerinin devam etmesini sağlamaktır. Fakat masrafları karşılamak için yeterli parası yoktur. Çünkü Efendi, 11 senedir borçlarını ödemekle uğraşmıştır. Efendi masraflarının 100 lira ile karşılanabileceğini hesaplamıştır. Paris sefareti aracılığı ile Maliye, Hariciye ve Maarif Nezaretlerine, masraf ve çocukların eğitimleri için gerekenin yapılmasını arzu eden ve durumu açıklayan bir dilekçe yazmıştır.²⁰⁵ Yazılan dilekçeden mektebin açıldığı ve eğitimin 11 senedir devam ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Muallim Şeyh Ahmet Efendi dini ilimlerle uğraşan başarılı gördüğü 11 kişiyi ve 12 yetimi Dersaadet'e getirerek ilim tahsillerinde ilerleyip kendilerini yetiştirmelerini ve uzmanlaşmalarını arzu etmiş olmalıdır.

Yapılan başvuru sonucunda Maliye Nezareti durumu araştırmış ve taleplerin karşılanmasını uygun görmüştür.²⁰⁶ Masraflar için gerekli miktarın Maarif Nezareti'nce karşılanması uygun görülmüş fakat yeterli miktar bulunamazsa Atabe-i Seniye'den karşılanması, 11 Mart 1905 tarihli dilekçe ile kararlaştırılmıştır.²⁰⁷ Ayrıca çocukların eğitimleri için kayıt ve kabullerinin yapılması, Dâhiliye ve Maliye nezaretlerince masraflarının karşılanması kararı da alınmıştır.²⁰⁸

2.2.6.1. Johannesburg Şehrinde Yeni Bir Mektep mi Açılıyor?

Ebubekir Efendi'nin bir diğer oğlu olan Ömer Celâlettin Efendi de iyi tahsil almış ve Osmanlı Devleti'nin kendisini resmi olarak görevlendirmesini beklemiştir. Fakat o dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum Efendi'ye de yansımıştır. Resmi olarak atanamayan Efendi, Cape Town ve çevresinde gönüllü

²⁰⁵ BOA. BEO. nr. 2343/175665(18 Mayıs 1320/31 Mayıs 1904); BOA. I. HUS. nr. 117/62 (14.Ra.1322/29 Mayıs 1904).

²⁰⁶ BOA. DH. MKT. nr. 872/54 (23 Haziran 1320, 22 Rabiulahir 1322/6 Temmuz 1904).

²⁰⁷ BOA. DH. MKT. nr. 872/54 (30 Haziran 1320/13 Temmuz 1904); BOA. DH. MKT. nr. 872/54 (16 Kanunusani 1320/29 Ocak 1905); BOA. DH. MKT. nr. 944/12 (22 M.1321/4 Nisan 1905).

²⁰⁸ BOA. BEO. nr. 2528/189552 (1 Mart 1321/14 Mart 1905).

muallimlik yapmıştır. 1907 yılında Johannesburg Müslümanları, Osmanlı Devleti'ne yazdıkları dilekçede şu talepte bulunmuşlardır:

“Biz Johannesburg Müslümanlarının, Arapça tedrisata mahsus, müstakil bir mektebe çok şiddetle ihtiyacı var. Güney Afrika Müftüsü merhum Ebubekir Efendi'nin oğlu, Ömer Celâlettin Efendi böyle bir mektebi yönetecek vasıflara sahiptir. Bizler böyle bir mektebin açılması ve idaresi için gereken meblağın Hz. Halifemiz tarafından inayet ve ihsan buyrulmasını istirham ederiz.”

Johannesburg Müslümanları, dilekçelerini, Türkiye Konsolosluğuna da vekâlet eden Alman Konsolosu Frank'a vermiştir. Frank, verilen dilekçeye kendi adına da bir dilekçe eklemiştir.²⁰⁹ (Ek 1) Dilekçeye göre Transval bölgesindeki Johannesburg şehrinde 10.000 kişinin Müslüman olduğu görülmektedir. Yaklaşık 2500 kişi farklı mezheplere mensup olmalarına rağmen Osmanlı Devleti vatandaşıdır. Güney Afrika müftüsü Ebubekir Efendi'nin oğlu Ömer Celalettin Efendi, aynı zamanda Kimberli Arap Mektebi müdürünün de kardeşidir. Ömer Efendi'nin kardeşinin, 8-9 sene evvel Singapur Başşehbenderi olmasıyla, bu mektep kapatılmıştır.

Osmanlı Devleti Ataullah Efendi'nin kardeşi Ömer Celâlettin Efendi idaresinde Arapça eğitimi veren mektep açılmasını uygun görmüş ve gerekli miktarın da Maarif Nezareti'nden karşılanması kararlaştırılmıştır.²¹⁰ Ataullah Efendi'ye Johannesburg müdüriyeti görevinden dolayı 2.800 kuruş maaş ödenmiştir. Fakat Ataullah Efendi görevinden istifa etmiştir ve 3.000 kuruş ek para alarak Singapur başşehbenderi olmuştur. Ataullah Efendi'nin vefatı üzerine miktar hazineye devredilmiştir. Mektebin açılması için Ataullah Efendi'nin maaşının mektebe devredilmesi halinde miktar, mektebin bir günlük harcamasına bile yetmeyecektir. Ömer Celâlettin Efendi mektebin açabilmesi için yeterli miktarı 31 Temmuz 1907 tarihinde yazdığı dilekçe ile muhasebeye bildirilmiştir. Johannesburg mektebinin

²⁰⁹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 386, 387; BOA. BEO. nr. 3131/234781(11 Ağustos 1323/24 Ağustos 1907).

²¹⁰ BOA. BEO. nr. 3049/228663(23 Nisan 1323/6 Mayıs 1907).

açılması gerekli görülmüştür fakat ödenecek miktarın karşılığı Maarif Nezareti'nde bulunamamıştır. Gerekli miktarın hazineye ödenmesi kararlaştırılmıştır.²¹¹

Cape Town'da açılmış olan mektebinin masrafları nezaretçe karşılanmıştır. Fakat Johannesburg Mektebi müdürü Ataullah Efendi'nin, Singapur Başşehbenderi olmasıyla Hariciye Nezareti mektebin gelirini kesmiştir. Mektep tekrar açılrsa da Hariciye Nezareti'nde açık olduğundan karşılığı bulunmamıştır. Gerekli miktarın Hazineye ya da nezaretçe karşılanması uygun görülmüştür.²¹²

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Johannesburg şehrinde 1904 yılındaki mektep açma talebi sonrasında bir okulun hizmet vermeye başladığı kanıtlanmıştır. Fakat 1907 yıllarındaki mektep açma talebinin yerine getirilip getirilmediği bilinmemektedir. Ayrıca mekteplerin ne zaman ve neden kapatıldığı meçhuldür. Mektepler hakkında elimizdeki kaynaklarda kaç kişilik öğrenci kayıtlarının olduğuna dair bilgi de elde edilememiştir.

2.2.7. Port Elizabeth Mektebi

19 Şubat 1880 yılında Port Elizabeth Müslümanları:

“Bizler Porth Elizabeth Standart sokağında bulunan cami-i şerif de ibadet etmekte olan Müslümanlar olarak aşağıdaki hususları arz ederiz. İbadet etmekte olduğumuz cami, cemaatimiz tarafından bütün masrafları karşılanarak inşa olunmuş ise de; ol vakit Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretleri tarafından 400 Osmanlı lirası ihsan buyrulmuş olduğu hasebiyle bizler hala Osmanlıya müteşekkire ve minnettarız. Çok fazla noksanı olmayan bu caminin arsasını temin eden müteveffa İmam Salih'in oğlu İmam Seyyit Abdülvehhab Salih'in riyaseti altında bulunuyoruz. Mezhepçe Hanefi yolunun usul ve akaidine riayet etmekteyiz.

²¹¹ BOA, BEO, nr. 3131/234781(11 Ağustos 1323/24 Ağustos 1907).

²¹² BOA, BEO, nr. 3292/246889(31 Mart 1324/13 Nisan 1908).

Çocuklarımızı din-i Mübin-i İslam akaidince terbiye etmek üzere açtığımız mektep, Şehrimizde yaşayan tek mil Müslümanların çocuklarına açıktır. Tahminen üç yüz talebenin devam etmekte olduğu bu mektebin hocası, ehliyetli ve dirayetli bir insan olan Mekke’li Seyyit Şeyh Ahmet’dir. Fakat fakru zaruretimiz sebebiyle bu muallime maaş vermekten aciz olduğumuzdan, şefkat sahibi Hz. Padişahın lütf ve inayeti ile padişahın atıyye-i seniyyesinden olarak bir miktar maaş tahsis olunmasına istirham ederiz.” ifadelerini kullanarak durumlarını açıklamışlardır.

Hişam Nimetullah Efendi’nin Elizabeth limanında yıllarca bir Müslüman okulunda yöneticilik yaptığı bilgilerine ulaşılsa da²¹³ mektebin ilerleyen zamanda eğitime devam mı ettiği ya da kapandığı hakkında elimizdeki kesin bilgi edinilememiştir.

2.2.8. Port Natal’de Eğitim

Porth Natal’in kuzeyinde siyahilerin kurmuş olduğu iki hükümet bulunmaktadır. Natal’de Müslümanların sayısı yaklaşık 1000 kişidir. Müslümanlar, sünnetlerini yerine getirseler de dini kurallar ve farzlar hakkında hiçbir şey bilmedikleri gibi namaz kılacak camii ve mescide de sahip değillerdir. Müslümanlar, eksik dini vecibelerini öğrenmek için Osmanlı Devleti’nden yardım talep etmiştir.

Bu bölgede yaşayan Müslümanlardan, Ümit Burnu’nda yetiştirilmiş 4 kişi bu bölgeye gelmiştir. Muallimiler öncelikle yeterli derecede dil öğrenmişlerdir. Yaşadıkları tüm sıkıntılara rağmen görevlerine, yılmadan sabırla devam etmişlerdir.²¹⁴ Bu bilgi, Osmanlı Devleti’nin Port Natal’de de mektep açmış olabileceğini düşündürmektedir. Güney Afrikalı Hacı Muhammed Doulie Efendi, Ümit Burnu Cemaat-i İslamiyesi’nin liderlerinden biri olduğu gibi Ebubekir Efendi’nin de en önemli talebelerinden biridir. Doulie Efendi 1871’de Londra’ya yerleşmiştir. Londra da Osmanlı Devleti’nin lehine makaleler yayınlarken aynı

²¹³ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 411, 171.

²¹⁴ BOA. Y. PRK. MF. nr. 1/4 (1893).

zamanda padişahın cülus yıldönümlerinde merasimler düzenlemiştir. Johannesburg Müslümanları Padişaha yolladıkları arızada Efendi için şu sözleri söylemiştir:

*“Rusya Muharebesi (93 Harbi) sırasında yaralı Osmanlı askerleri ve aileleri için Osmanlı Hükümetine külliyyatlı miktar para gönderilmiştir. Ve daha önce İngiltere ile vuku bulan mücadelemiz sırasında şehit olan kardeşlerimiz için burada bir şehitlik yaptırtmıştır. Ayrıca Güney Afrika’da birçok mektebin açılmasına vesile olmuştur.”*²¹⁵

2.3. Muallimler

2.3.1. Ebubekir Efendi

Ebubekir Efendi 1814 yılında, Irak’ın Şehrizer kasabasına bağlı Hoşnav köyünde doğmuştur.²¹⁶ Babasının soyu, Mekke’den yüzyıllar önce Şehrizer bölgesine göç etmiştir. Soyları *Emcediler* adıyla anılmaktadır.²¹⁷ Seyit dedeleri, *Gazi Emir Süleymanzade* Medresesi’nde çocuklara İslami ilimleri öğtirdi. Efendi’nin annesinin de, sarayla alakası olduğu bilinmektedir. Efendi’nin babası Molla Ömer, 1832 yılında Hoşnav köyünde vergiye muhalefet eden Kürt aşiretlerinin çıkardığı isyanda, kendi medresesinde öldürülmüştür. Babanın ölümü üzerine aile Erzurum’a göç etmiştir. Ebubekir Efendi Erzurum’da Sarayönü medresesinde müderrislik derecesiyle faaliyette bulunmuştur. Ailenin bir vakıf meselesinden dolayı İstanbul’a gitmiştir.

Ebubekir Efendi’nin oğlu Ömer Celalettin Efendiye göre; Ebubekir Efendi’nin ilahiyat âlimi ve dört mezhep müftüsü olan babasının kökeni *Haşnevilere* dayanmaktadır. Ebubekir Efendi önce Şehrizer ecdadından Emir Süleyman

²¹⁵Ahmet Uçar, a. g. e., s. 431.

²¹⁶ Halim Gençöğlü, a. g. e., s. 26; *Tercüman’ı Ahval*, 3 Ekim 1862, s. 2.

²¹⁷Ahmet Uçar “*Güney Afrika’da Osmanlılar*” isimli kitabında Ebubekir Efendi’nin Bağdatlı Kürt bir aileye mensup olduğunu beyan etmiştir.

tarafından yapılan medresede eğitim almıştır. Babasının vefatı üzerine eğitimine İstanbul'da bir süre sonra da Bağdat'ta devam etmiştir. Bağdat'ta bulunduğu dönemde ailesi Erzurum'a göç etmiştir. Efendi'de Bağdat'tan döndükten sonra ailesinin yanına gitmiştir. 1862 yılında yaşanan kıtlıktan dolayı da hükümetten yardım istemek için İstanbul'un yolunu tutmuştur.

Sultan Abdülmecid'i ziyarete gittiğinde Sadrazam Halil Paşa ve Yaveri Osman Paşa ile karşılaşmıştır. Efendiyi karşılarında gören Halil ve Osman paşalar aralarında, Kraliçe Viktorya'nın Güney Afrika'ya bir eğitimci talebi için Ebubekir Efendinin gayet donanımlı ve uygun bir zat olduğunu konuşmuşlardır.²¹⁸

Efendi, ilk evliliğini Erzurumlu akrabası olan Zehra Hanım ile yapmış ve bu hanımdan Mustafa adında bir oğlu olmuştur. Fakat Güney Afrika'ya gitmesi sebebiyle aile ilişkilerinin kesildiği tahmin edilmektedir. Efendi, Güney Afrika'ya ulaştıktan belli bir süre sonra, yerli bir hanımla evlenmek istemiştir.²¹⁹ Hacı Harun adında bir Müslümanı evlatlık aldıktan sonra aslen Hristiyan olan Rukiye Maker Hanım ile 8 Nisan 1863'te evlenmiştir. Bu evlilikten iki çocukları olmuştur. Fakat tek evlat olarak Ahmet Ataullah Efendi sağ kalmıştır. Ahmet Ataullah Efendi, ilerleyen zaman içerisinde babasına verilen eğitim bayrağını devralarak Güney Afrika'daki eğitim faaliyetlerine tüm hızla devam etmiştir. Ataullah Efendi'nin doğumundan kısa bir süre sonra Ebubekir Efendi, Rukiye hanımdan ayrılmış ve 1866 yılında İngiliz asıllı Cok ailesinden Tahora Saban adında bir kadınla evlenmiştir. Efendi'nin bu hanımdan, Fehime, Hişam Nimetullah, Muhammed Alaeddin, Ömer Celâlettin ve Hüseyin Fevzi adında 5 çocuğu olmuştur. Hişam Nimetullah ve Ömer Celâlettin Efendide abileri Ahmet Ataullah Efendi gibi babalarının eğitimci bayrağını Güney Afrika'nın farklı bölgelerine taşımaya çalışmıştır. Diğer çocukları ise farklı alanlarda başarılı faaliyetlerde bulunmuştur.²²⁰

²¹⁸ A. Van Selms, (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı), "Güney Afrika'da bir Türk Alimi", *Diyanet Dergisi*, C. XV, S. 3, 1976, s. 170-171.

²¹⁹ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 34-35, 41; *Takvim-i Vekayi*, 20 Eylül 1869, s. 3.

²²⁰ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 42-43, 50.

Ebubekir Efendi 1814-1880 yılları arasında yaşamıştır. Hayatının 19 yıllık kısmını Güney Afrika'da geçiren Efendi, bölgeye ayak bastığı ilk andan itibaren çalışmalarına başlamıştır. Bir taraftan toplum arasındaki anlaşamadıkları çözerken diğer taraftan da eğitim vermeye de başlamıştır. Eğitim alanındaki karşılaştığı zorluklar üzerine yerel dilde ilmi kitaplar yazarak, Müslümanların dini vecibelerini öğrenmedeki en temel engellerini kaldırmayı hedeflemiştir. Yaptığı çalışmalarda belli bir seviyeye geldikten sonra eğitimi sistemle hale sokabilmek için mektep açma çalışmalarına da başlamıştır. İlk zamanlar açılan mektepte erkeklere verilen eğitim zaman içerisinde yeni bir mektebin açılması ile kadınlara da verilmeye başlanmıştır. Efendi sadece görevli olduğu bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Çevre şehirlerde de yaptığı araştırmalar sayesinde diğer Müslümanlarla iletişime geçmiş ve böylece ileride açılacak olan okulların temellerini atmıştır. Efendi, karşılaştığı tüm zorluklara karşı dirayetle dimdik ayakta durmuş ve Osmanlı Devletinin cihat anlayışını eğitim vasıtasıyla yansıtarak sadece toplum arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmamış bilgilerin nesiller boyu aktarılacak günümüze kadar etkisinin sürmesine en büyük katkıyı sağlamıştır.

2.3.2. Ahmet AtaullahEfendi

Ahmet Ataullah Efendi, Ebubekir Efendi'nin en büyük oğludur. 1865 senesinde Cape Town'da doğmuştur. Ataullah Bey babasının Ümit Burnu'ndaki İslam okuluna giderken aynı zamanda Mc Leahlen Akademisi'nde beşeri bilimler eğitimi alarak ilkokulu bitirmiştir. 11 yaşlarında babası ile beraber Mekke'ye ve İstanbul'a gitmiştir. Lise eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. 1880 yılında, babası Ebubekir Efendi vefat etmiştir. Babasının vefatı üzerine Ümit Burnu'na geri dönmüştür. Mısır El Ezher Üniversitesi'nde İslam bilimleri eğitimi tamamlamıştır. Eğitiminin bitmesi üzerine babasının Osmanlı teoloji okuluna giderek, babasının ölümünden doğan boşluğu gidermek için görevi devralmıştır. İlerleyen zaman içerisinde okulu kardeşine bırakarak Kimberli şehrinde Osmanlı İslam Okulu açmıştır. Efendi, ilerleyen zamanlarda siyasete girmiştir. Cape Town Sömürge

Hükümeti Parlamentosu'na delege olarak girerek bir ilke imza atmıştır. Fakat devlet adamlarının ırkçı yaklaşımları sebebiyle ayrılmak zorunda kalmıştır.

1901 yılında, Sultan II. Abdülhamid Han tarafından Singapur'a ilk Osmanlı büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. Güney Afrika'nın önde gelen ailelerinden birinin kız kardeşi olan Muhsine Hanım ile evlenmiştir. Efendi'nin evliliğinden 4 çocuğu olmuştur. Ataullah Efendi; İngilizce, Arapça, Farsça, Afrikanca, Türkçe ve Urduca dillerini bilmektedir. Efendi'nin "*Tuhfatu' l İslam*" adında bir eseri olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Excalibur adlı bir yayın organında, kısa bir süre Osmanlı-Afrika ilişkileri hakkında önemli fikirleri halka duyurmuştur.

Ataullah Efendi'nin oğulları olan A. Fuat ve Ebubekir Rüşdi Efendiler, Sultan II. Abdülhamid Han'ın emri ile sünnet ettirilmiştir. Ataullah Efendi, oğulları Mehmet Fuat Efendi'yi ve Ebubekir Rüşdi Efendi'yi Mekteb-i Sultani'ye,²²¹ kızı Hatice Hanım'ı ise Leyli Kız Sanayi mektebine²²² parasız olarak kaydettirmek istemiştir. Fakat Ebubekir Rüşdi Efendi'nin henüz 6 yaşında olması sebebiyle Mekteb-i Sultani'ye kaydı yapılamamıştır. İki sene sonra Mekteb-i Sultani'ye alınmak üzere Leyli Numune-i Terakki'ye pederinin onayı alınarak kaydedilebileceği Mekteb-i Sultani Müdürü tarafından ifade edilmiştir.²²³ Fakat Leyli-i Numune-i Terakki Mektebi'nin iptidai sınıfının bulunmadığı ve 6 yaşında olan Ebubekir Rüşdi Efendi'nin kanunen diğer sınıflara kaydının yapılamayacağı bildirilmiş ve iki sene sonra Mektebi Sultani'ye aynı şartlarla kaydedilebileceği ifade edilmiştir.²²⁴

Ataullah Efendi'nin büyük oğlu olan Fuat Bey Galatasaray lisesinde devletin desteği ile okumaya devam etmiştir. Daha sonra Londra'da BBC kanalında dil bilimci olarak çalışmıştır. İngiliz dil bilimi üzerine iki kitap kaleme almıştır. Bu kitaplar Londra Üniversite'sinde kaynak kitap olarak kullanılmaktadır.²²⁵

²²¹ BOA. MF. MKT. nr. 439/35 (23. Z. 1316/ 4 Nisan 1899).

²²² BOA. MF. MKT. nr. 439/35 (8. Z.1316/20 Mart 1899).

²²³ BOA. MF. MKT. nr. 439/35 (23. Z. 1316/ 4 Nisan 1899).

²²⁴ BOA. MF. MKT. nr. 439/35 (15. M.1317/24 Mayıs 1899).

²²⁵ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 35-39.

Ataullah Bey'in kızı Hayrünisa Hanım, dedesi Ebubekir Efendi ile Hindistan, İran, Anadolu gibi birçok ülkeye seyahat etmiştir. Hindistan seyahati sırasında bir ailenin çocuğunun hastalanışını ve doktor bulamadıkları için kaybedişini izlemiştir. Yaşanan bu olay onu derinden etkilemiş ve doktor olmaya karar vermiştir. 1913 yılında İngiltere'de lise tahsilini birincilikle bitirerek tıp fakültesine başvurmuş ve kabul edilmiştir. Güney Afrika'da yayınlanan yerel bir habere göre ilk    lise mezunu kızlardan biri Hayrünisa Hanım'dır. Diğer iki kişi de kuzenleri olan Rukiye Dollie ve Vareda Abdurrahman'dir. Hayrünisa Hanım, eğitimine devam edebilmek için Maarif Nezareti'nden maddi yardım talebinde bulunmuştur. Başvurusu kabul edilen Hayrünisa Hanım, 300 Frankla Londra'da eğitime başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin i te ve dışta yaşadığı sıkıntılar Maliye Nezaretine de etkilemiş ve birçok öğrencinin bursu  denememiştir. Burslarını alamayan birçok  ğrenci geri dönmüşse de Hayrünisa Hanım geri dönmemiştir.²²⁶

Osmanlı Devleti savaş durumundan dolayı yurtdışındaki  ğrencilerine İtalya ve Amerika sefaretleri aracılığı ile maddi yardımlarda bulunmuştur. Hayrünisa Hanım da bir süre bursunu bu sefaretler aracılığı ile almıştır. Yaşanan sıkıntılılar sonucu bursları kesilen Hayrünisa Hanım mikroskop, mücevher gibi değerli eşyalarını satarak eğitimini tamamlamış, 1922 yılında Londra  niversitesi'nden mezun olmuştur. 6,5 yıllık tıp tahsilinden sonra ebeliği öğrenmek için başvurduğu hastaneden Türk olduğu gerekçesiyle geri çevrilmesine rağmen yılmayarak çabalamıştır ve hastaneye girmeye muvaffak olmuştur. Eğitimini tamamlayan Hayrünisa Hanım, yurda ebe ve cerrahi kadın hastalıkları uzmanı olarak dönmüştür ve Moda'da bir muayenehane açmıştır. İlerleyen zamanlarda Cape Town'a geri dönerek evlenmiştir. Daha sonra Amsterdam'a yerleşerek ilmi toplantılarda yayınladığı bildiriyle ve ilk kez kullandığı yöntemlerle adını bilim dünyasında duyurmuştur. Güney Afrika'nın ilk Müslüman kadın tıp doktoru olarak da tarihe geçmiştir.²²⁷ Hayrünisa Hanım'ın kız kardeşi Hatice Hanım da Londra'daki dikiş nakış ve süsleme alanına ait bir sanat okulundan mezun olmuştur ve  zerine Hukuk

²²⁶ Güldane  olak; *Avrupa'da Osmanlı Kızları*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2003, s. 72.

²²⁷ Güldane  olak; a. g. e., s. 73; Halim Gençoğlu, a. g. e., s. 39-40.

eğitimi de almıştır. İngiltere de tanıştığı Hindistanlı bir Prensle evlenip Karaçi'ye yerleşmiştir. Hatice Hanım da Karaçi'deki ilk kadın yargıç olarak tarihe geçmiştir.²²⁸

1903 yılında Singapur'da geçirdiği bir kaza sonucu hayatını kaybetmiştir. Efendi hayatı boyunca İstanbul başta olmak üzere farklı ülkelere şehirlere gitse de hayatının büyük bir kısmını Güney Afrika'da geçirmiştir. Babasının vefatı üzerine yerine geçen Efendi çalışmalarına hayatı boyunca devam etmiştir. İlerleyen zaman içerisinde Kimberli Müslümanlarının talepleri üzerinde açtığı mekteple babasının çizdiği yolda eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Efendi sadece eğitim alanında çalışmalar yapmamış, Singapur baş şehbenderliğinin yanı sıra Excalibur gazetesinde ki yazıları ile Osmanlı-Afrika ilişkileri hakkında önemli noktaları duyurarak bilinçli kamuoyu oluşmasına katkı sağlamıştır.

2.3.3. Hişam Nimetullah Efendi

Hişam Nimetullah Efendi 1867 yılında Cape Town'da doğmuştur. Ebubekir Efendi'nin ve Tohara Hanım'ın ikinci çocuğudur. Küçük yaşta babası ile İstanbul'a giden Efendi, üniversite eğitimi için El-Ezher Üniversitesi'nde gitmiştir. 1890 yılında Mekke'den, 1894 yılında da İstanbul'dan müderrislik derecelerini almıştır. Efendi, çok iyi seviyede Arapça, Türkçe, Afrikanca, Farsça ve İngilizce bilmektedir. İki evlilik yapan Efendi, hayatının bir kısmını Port Elizabeth şehrindeki medresesinde geçirmiş ve 1945 yılında vefat etmiştir. Vefatının ardından yaklaşık 4000 kitaplı kütüphanesi, oğlu Naim Efendi'ye kalmıştır. Efendi, 1890 yıllarında Arapça harflerle Afrikanca dilinde ilmihaller bastırmak istemiştir. Efendi'nin talebi, Osmanlı matbaası tarafından kabul edilmiştir. İstanbul'da bastırılan "*Hadhailm hal-lissibyan*" ve "*Siraj al Ida'ah*" adlı ilmihaller, Güney Afrika tarihinin ilk ilmihalleri olma özelliği taşımaktadır. İlmihaller, 1912 yılında, Ümit Burnu'ndaki "*Claremont'da Madrasah al-Falah*" adlı okulda, eğitimde başvuru olan temel kitaplar içerisinde yer almıştır.

²²⁸ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 39-40.

Ebubekir Efendi'nin vefatı üzerine babasına ait olan okulun sorumluluğunu Ahmet Ataullah Efendi almıştır. Ahmet Ataullah Efendi Kimberli şehrine gidince Cape Town'daki okulun idaresini Hişam Nimetullah Efendi'ye bırakmıştır. Hişam Nimetullah Efendide ağabeyi gibi siyasete girmiştir. Cape Müslüman topluluğunun başkanı olan Efendi, Cape Town sömürge hükümetine karşı Müslümanların haklarını savunmuştur. Efendi'nin Hindistan kökenli Müslümanları Osmanlı Devleti yanında örgütlediği ve Hicaz Demiryolu için Güney Afrikalılardan aldığı paraların ne olduğu hakkında yerel gazetelerde haberler yapılmıştır.²²⁹

2.3.4. Ömer Celâlettin Efendi

Ömer Celâlettin Efendi 1872 senesinde, Cape Town'da doğmuştur. Ebubekir Efendi'nin Tahora Hanım'dan doğan bir diğer çocuğudur. Efendi, 1954 yılında vefat etmiştir. Efendi'nin torunları Güney Afrika'da, Amerika'da ve Türkiye'de yaşamaktadır. Ömer Celâlettin Efendi'nin Johannesburg'da bir medrese açma çalışmalarının olduğu da öğrenilen bilgiler arasındadır. Ömer Celâlettin Efendi'nin Muhammet Şükrü adında bir oğlu bulunmaktadır. Muhammet Efendi 1915 yılında, Cape Town'da doğmuştur. 1 yılda liseyi bitiren Efendi, 1935 yılında kıtanın en iyi üniversitesinin tıp fakültesine kayıt yaptırmıştır. 1942 yılında genel cerrahi alanında uzmanlaşarak aldığı hekim diploması ile Güney Afrika'daki Cape Town üniversitesinde okuyan ilk Müslüman tıp doktoru olmuştur. Efendi, 1946 yılında vefat etmiştir.²³⁰

2.3.5 Hafız Mustafa Efendi

Ebubekir Efendi, 1876 yılında hacdan dönerken Mekke şerifi Hasan Paşa'nın yanına uğramıştır. Efendi, Güney Afrika'dan gelen hac kafilelerinin Yemen'de konaklamaları sırasında tercümanlık edecek kişilerle ilgili görüşme

²²⁹ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 43-47.

²³⁰ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 49-52.

yapmıştır ve bazı kişilere yetki verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Mekkeli Hanefî âlim Hafız Mustafa Efendi'yi Ebubekir Efendi, Ümit Burnu'na getirmiştir. Ebubekir Efendi, kızı Zeynep Hanım'ı, Hafız Mustafa Efendi ile evlendirmiştir. Ebubekir Efendi'nin ölümü üzerine onun okuldaki görevlerini, oğulları Ahmet Ataullah ve Hişam Nimetullah Efendiler yürütmüştür. Ataullah Efendi'nin Kimberli'ye, Hişam Nimetullah Efendi'nin de Port Elizabeth şehrine taşınması ile mektep boş kalmıştır. Birkaç yerli imam eğitime devam etmeye çalışsa da halk memnun kalmamıştır. Osmanlı halifesine mektup gönderilerek yeni bir ilim adamı talep edilmiştir. Ebubekir Efendi'nin de beğendiği bir şahsiyet olan Hafız Mustafa Efendi Osmanlı Devleti tarafından ödenen maaş ile muallimlik yapmıştır. Fakat Hanefî mezhebinden olması sebebiyle sıkıntılar yaşanmış ve okulu terk etmek zorunda kalmıştır.²³¹

2.3.6. Muhammed Alaeddin Efendi

Muhammed Alaeddin Efendi, Ebubekir Efendi'nin üçüncü oğludur. 1869 yılında Cape Town'da doğmuştur. Efendi, tanınmış bir hafızdır ve Kari'dir. Efendi'nin Güney Afrika'da "*Claremont*" şehrindeki bir mektepte muallimlik yaptığı öğrenilmiştir.²³²

Muhammed Efendi hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda başka bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.3.7. Seyyid Abdürrezzak İlmi Efendi

Mevleviyan Seyyid Abdürrezzak Efendi 1842 yılında, Erzurum'da doğmuştur. İbrahim Paşa Medresesi müderrislerinden Solakzade Ahmet Tevfik Efendi'den ders görüp icazet almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Ahmediye

²³¹ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 41, 43-47, 49-52, 75-76.

²³² Ahmet Uçar, a. g. e., s. 385; Halim Gençoglu, a. g. e., s. 47-48.

Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Büyük İslam Âlimi olan Ömer Nasuhi Bilmen, amcasıdır ve amcasının gözetiminde eğitim almıştır.

Abdürrezzak Efendi, Ebubekir Efendi ile beraber Ümit Burnu'na gelmiştir ve Ebubekir Efendi'nin kızı Fehime Hanım ile evlenmiştir. Efendi, Üstün Arapça, Farsça ve fıkıh bilgisine sahiptir. Ebubekir Efendi'nin açtığı Osmanlı ve kız mekteplerinde de muallimlik yapmıştır. Ebubekir Efendi'nin ölümünden bir süre sonra Abdürrezzak Bey ve ailesi Türkiye'ye dönmüş ve 6 Mart 1906'da hayatını kaybetmiştir.²³³

Abdürrezzak İlmi Efendi 4 eser bırakmıştır; *Risale-i Helal'ü Haram*, *Manzume-i Nufüs-ı Seba*, *Müsavat-ı Aded-i Hurufat* ve *Divan*'dır. Günümüzde eserlerin basımı yapılmamıştır.²³⁴

2.3.8. Hacı Mahmut Fakih Bin Hasan Efendi

Muallim Mahmut Efendi 1851 yılında, Cape Town şehrinde doğmuştur. Bazı Osmanlı arşiv belgelerinde ve araştırmacıların yazılarında “*Hacı Mahmut Efendi*”, “*Mahmut Fakih Bin Hasan Efendi*” ve “*Hacı Mahmut Fakih Emin Efendi*” isimleri de kullanılmıştır.²³⁵ 19. yy.'ın son çeyreğinde Müslüman ahalinin Sultan Abdülhamid Han'dan muallim talepleri üzerine İslam âlimi Hacı Mahmut Fakih Emin Efendi Ümit Burnu'nda muallim olarak görevlendirilmiştir. Efendi'nin 1914 senesindeki vefatının üzerine oğlu Muhammed Derviş Efendi, babasının yarım kalan görevine devam etmiştir ve eğitimde 1940'lara kadar devamlılık sağlanmıştır.

Babası Mekke ulemasından Hacı Hasan Gaziuddin Efendi'dir. Efendi'nin babası 1840'lı yıllarda Güney Afrika-Yemen arasındaki hac kabilelerini idare etmek üzere görevlendirilmiştir. Aile, daha sonraları Cape Town'a yerleşmiştir. Mahmut

²³³ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 90-93.

²³⁴ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 269

²³⁵ Halim Gençöğlu, a. g. e., s. 105; BOA. HR. TO. nr. 66/73 (2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893); BOA. İ. MF. nr. 5/100 (10 Şubat 1315/22 Şubat 1900).

Efendi, babasının vefatı üzerine baba mesleğini bir süre devam ettirmiştir. O dönemde Arap yarımadasının Osmanlı Devleti'ne bağlı olması sebebiyle kendisi ve ailesi Osmanlı tebaasından sayılmıştır. Efendi, İngilizce ve Arapça diline hâkim olmasının yanı sıra Şafii olması da Güney Afrika Müslümanlarının güven duyup, ilgi göstermesine neden olmuş ve bunun sonucunda da muallim olarak tayin edilmesi istenmiştir. Mahmut Efendi 1894 senesinde başladığı memuriyete, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar devam etmiştir. Efendi, 1880 yıllarında bir ilmihal yazmıştır. İlmihal mükemmel bir Arapça kaligrafi ile Afrikanca dilinde, Kuran ayetlerinin izahı ve açıklaması üzerine yazılmıştır. El yazması olan bu ilmihal, Mülk Suresinin ilk defa Afrikanca yazılması açısından önem taşımaktadır.²³⁶

2.3.9. Muhammed Derviş Efendi

Muhammed Derviş Efendi, Mahmut Fakih Bin Hasan Efendi'nin ikinci evliliğinden olan oğludur. Mahmut Efendi'nin, 1914 senesinde vefat etmesi üzerine Muhammed Derviş Efendi, babasının muallimlik görevini devir aldığı, yerel bir yayından şu şekilde aktarılmıştır:

“Müslümanların inancına göre... Kasl sokağındaki Nur'ul Burhaniye Arapça Okulu'nda, öyle ki bu okul Osmanlı Hilafeti tarafından desteklenmektedir, merhum Profesör İmam Mahmut Efendi'nin oğlu Muhammed Derviş babasıyla birlikte bir süre yürüttüğü bu ilmi hizmetlerine şimdi yalnız devam etmektedir...”

1914 yılında yaşanan Birinci Dünya Savaşı dolayısı ile Osmanlı devletinden maddi yardım almamasından dolayı Efendi, eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. Babasının Kasl sokağındaki mektebini ise bir süre kapatmıştır. Eğitime, imamlık yaptığı camide veya babasından kalan 24 odalı evde devam etmiştir. Muhammed

²³⁶ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 101-109.

Derviş Efendi'nin muallimlik yanında lokman hekim ve kimyager olduğu da bilinmektedir.²³⁷

Cape Town şehrinde açılan kız mektebinde de görevli muallimler bulunmaktadır. Bu muallimlerin varlığının bilgisini:

“Ebubekir Efendi yalnız ders sırasında kendisine yardımcı olmak üzere, Hesna ve Velleyt adında iki muallime bulabilmişti. Kız öğrencilerin çokluğu nedeniyle Hesna ve Velleyt kendi keselerinden bazı muallimeler istihdam etmiş iseler de, kız çocuklarının ebeveynleri fakr u zaruret içinde bulundukları cihetle, kız çocuklarının terbiyeleri hususunda çok ağır fedakârlıklar edemiyorlar. Mezkûr mektebin idaresi için taraf-ı eşref-i Hazret-i şehriyariden bir miktar tahsisat inayet buyurulmazsa mektebin kapanacağından korkuyoruz.” anlatımından aktarılan metinle elde etmekteyiz. Fakat bu muallimlerin merkezden mi yoksa bulunduğu bölgeden mi görevlendirildikleri hakkında kaynaklardan bilgi edinilememiştir.

2.3.10. Seyyid Ahmet Tahir Efendi

Seyyid Ahmet Tahir Efendi'nin Port Elizabeth şehrinde yapılan bir camii hakkında, 16 Kasım 1900 tarihli yazdığı mektuptan bahsedilirken ismine rastlanmıştır. Efendi'nin Johannesburg İslam Cemiyeti Reisi ve Port Elizabeth mektebi muallimi olduğu aktarılmıştır. Ümit Burnu'nda Mekkeli Seyyid Ahmet ve Hafız Mustafa Efendiler haricinde Şeyh Galeram, Şeyh Hatip ve Şeyh Reyhan adında kişilerde muallimlik yapmıştır. Ebubekir Efendi'nin Ümit Burnulu talebelerinden Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Muhammed Salih Efendiler muallimlik; Musa, Selmenağ, Abdul, Bahaeddin ve Hişam imamlık; Hacı Mahmut ise hem muallimlik hem de imamlık yapmıştır.²³⁸

²³⁷ Halim Gençoğlu, a. g. e., s. 101-103, 108-113.

²³⁸ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 249, 210, 418.

2.4. Mekteplerde Okutulan Kitaplar

Ebubekir Efendi, Güney Afrika'ya geldiği andan itibaren Müslümanların sıkıntılarını dinlerken aynı zamanda sıkıntılar hakkında gözlemlerde yapmıştır. Efendi, edindiği bilgiler doğrultusunda en büyük eksikliklerin başında, önceden görevli olan eğitimcilerin Cava lisanı üzerine yazılan kitapları okuyup Afrikanca olarak öğrencilere açıklamaya çalışmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Zira halk, Arapça'ya hâkim olmadığı gibi İngiliz sömürgesi olmalarından dolayı dillerine İngilizce kelimeler de girmiştir.²³⁹

Osmanlı Devleti yönetimini, Hanefi mezhebinin fıkhi temellerine dayandırarak İslam hukuku üzerine kurduğunu ve Hanefi fıkıh kitaplarının Osmanlı Devleti'nin ilk başvurduğu kaynaklar olduğunu bilen²⁴⁰ Ebubekir Efendi, bölgedeki sıkıntıları gidermek için Osmanlı eğitimine uygun bir kitap listesi hazırlamıştır. Liste, Şubat'ın 7'sinde gönderilen bir mektup ile merkez yönetime iletilmiştir. İçerisinden uygun görülen kitaplardan 5 cilt belirlenmiştir ve 25 Şubat'ta kitapların gönderilmesi uygun görülerek onaylanmıştır. Ebubekir Efendi'ye gönderilen eserler Osmanlı klasik eğitim kitapları olmuştur. Bu kitaplar:

- 1.Cilt = *Şeriatül İslam*
2. Cilt = *Mültakül Şerhi Damad*
3. Cilt = *Kuduri*
4. Cilt = *Mülteka*
5. Cilt = *Halebi*'dir.²⁴¹

İbrahim el-Halebi'nin *Mülteka el- Ebhur* eseri Hicri 9. ve 10. yy. da kaleme alınmıştır. Eser, Osmanlı Devleti'nin yarı resmi hukuk külliyesi olarak ilgi görmüştür. Hanefi mezhebinin rivayeti açık olan metinlerinden derlenerek oluşturulmuştur ve 4. Murad'ın emriyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Asırlarca

²³⁹ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 222-223.

²⁴⁰ Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 215-216.

²⁴¹ BOA. HR. SFR. nr. 57/2 (6 Şevval 1278/ 6 Nisan 1862).

kadınların, müftülerin ve müderrislerin başvurduğu iki metinden biridir. Mülteka'nın şerhleri arasında Şeyhizade'nin “*Damad*” diye meşhur olan “*Mecmau'l Enhur'u*” da bulunmaktadır.²⁴² Irak'ta Hanefi mezhebinin önderi olan Kuduri, Hanefi mezhebinin temel metinlerinden sayılan “*el Muhtasar'ı*” hazırlamıştır. Eser yaklaşık 12.000 mesele hakkında bilgi vermektedir. Bu meseleler arasında namaz, oruç, zekât, hac, boşanma, cinayet gibi çeşitli konular bulunmaktadır.²⁴³

Ebubekir Efendi, gelen kitapların eğitim için yeterli olmayacağını farkındadır. Kendisinin, dini ilim ve kaideleri anlatabilmesi için Afrikanca'yı ve İngilizce'yi öğrenmesi gerektiğinin zorunlu olduğunu anlamıştır. Aldığı karar üzerine çalışmalara başlamış ve yaptığı çalışmaları şöyle aktarmıştır:

“...Bu dünyada yaşayıp, yıllardır cehaletin karanlığında kalıp, sadece isimleri Müslüman olan birtakım kavimlerin arasında açtığım mektepte tahsil-i irfanda bulunanlar, akaid ve fıkha dair te'lif eylediğim metinleri Arapça, şerhleri kendi dillerinde (Afrikanca) sekiz adet kitap vasıtasıyla ihtiyaç duyulan dini malumatları öğrendiler. Arada sırada gösterdiğim harf ve kelime bilgilerini geliştirerek, ihtiyaçlarını giderecek kadar Arapça tahsil ettiler. İçlerinde imamlık ve muallimlik edecek kadar liyakat kesbedenler, teşvik ve tergibim üzerine muhtelif kavim ve kabilelerin itikatlarını düzeltmek ve onlara İslamiyet'i anlatmak için kız ve erkek mektepleri açtılar. Yazdığım Arapça metin ve Afrikanca şerhlerini istinsahla çoğaltıp, mekteplerde okuttuklarından İslamiyet o bölgelerde gündün güne yayıldı. Öyle ki, oldukça çok talep edilen kitaplarımı yazma olarak çoğaltıp, ihtiyaca cevap vermek mümkün olamayacağından, umur-ı diniye ve şer'iyeye mutazammın altı adet kitabımdan sarf-ı nazarla, Beyanü'd-Din e Merasıdu'd-din adlı diğer ikisinin, Matbaa-i Amire'de basımı için müracaat ettim...”²⁴⁴

“Bizzat kendi elimle yazdığım kitaplarla başlayarak ve kitaplarımı dinin çeşitli yönlerinden sekiz bölüme ayırarak bir İlahiyat Okulu açmak suretiyle işe

²⁴² www.literatur.gen.tr/fikih/hanefi.html; Cici, a. g. e., s. 239.

²⁴³ Cengiz Kallek, “Kuduri”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002, s. 321; Ferhat Koca, “el- Muhtasar”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 65.

²⁴⁴ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 223-225.

giriştim. Kitap metnini Arapça ve şerhini de Afrikanca yazdım."²⁴⁵ Ömer Lütfi Efendi'nin aktardıkları ile mektepte gönderilen kitapların okutulduğu kanıtlanmaktadır: *"Evvela elifba ve sonraları fıkha dair bazı dini ve itikadi meseleleri kendi lisanları üzere tercüme ederek risaleler telif edip, bu risaleleri okuttuktan sonra Arapça olarak da fıkıh ve akaid ilimlerinden Fıkhü'l Ekber ve Mülteka'l Ebhur adlı kitapları okuttu... Sesi güzel olanlardan Abdülhamid, İsmail ve Ubeyd nam çocukları hafızlığa çalıştırdık. Hamdolsun bu üçü iki sene sonra hafız oldular ve onlardan sonra yeni gelip hafızlığa çalışanlar oldu.*"²⁴⁶

Efendi, sadece dil öğrenmekle kalmayarak bilgileri aktarabilmenin yolunu, onların dilinde dini kitaplar yazarak bulmuştur. Efendi, Afrikanca dilinde toplam 8 kitap yazmıştır. Yazılan eserlerin hemen hemen tamamı İslam âlimlerinin Arapça yazmış oldukları kelimeler ve fıkıh kitaplarının şerhidir. Fakat kaynaklarda en çok adı geçen iki eser vardır. Bu eserler, "*Beyanü'd-Din*" ve "*Merasidü'd-Din*" adlı kitaplardır. Efendi'nin Beyanü'd-Din adlı eseri Halebi'nin "*Mültekal Ebhur*" eserinden alınmıştır. Kitapta Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif ile alakalı kısımlar ve Arapça şerhler, yerel dilde yazılmıştır. Yeni bir dil olan Afrikanca'nın sözlüğü ve dilbilgisi yoktur. Kitapta önce Afrikanca kelimeler bulunurken sonrasında İngilizce kelimelere de yer verilmiştir. Eserde, Arapça'daki bazı terimler Afrikanca'ya kazandırılmış ve eğitim öğretimde kullanılmıştır. Eserin önsözü Türkçedir. Arapça metinlerin hemen arkasında Afrikanca tercüme ve yorumlar yer almıştır.

Beyanü'd-Din adlı eser, günümüzde Müslüman Halklar Ansiklopedisi'nde Afrika dilinde basılmış ilk kitaplardan biri olarak kaleme alınmışken, Afrika uzmanı Tamara Soon'un Güney Afrika ile ilgili makalelerinde de, Arap harfleriyle Afrika dilinde yazılan ilk İslami eser olarak bahsedilmiştir. Von Selms'e göre Ebubekir Efendi, kitabında, Hollanda'da kullanılan Flemenkçe'yle Güney Afrika Cumhuriyeti resmi dillerinden olan Afrikans lisanı arasında bir dil kullanmıştır. Bu veride Ebubekir Efendi'nin yaptığı çalışmaların kanıtıdır. Hanefi mezhebine mensup olan Hintliler ve Türkler küçük bir grubu oluşturmuştur. Selms, Malayiler arasında Hanefi

²⁴⁵ A. Van, Selms, a. g. m., s. 173.

²⁴⁶ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 49-51; Ahmet Uçar, a. g. e., s. 167-169.

mezhebinin pek yaygın olmadığını ve Efendi'nin kitabının iki şiir kitabından sonra Afrikanca yazılan 3. Kitap olduğunu aktarmıştır. Ayrıca kitabın Arap harfi ile Afrikanca kitap olma özelliğini taşıdığına da vurgu yapmıştır. Ona göre ilk kitap 1856 yılında, Şeyh Ahmet el İşmuniye tarafından yazılan “*Kitabü'l Kavaidi'l Metin fi Beyan-ı Umür-i Din*” eseridir. Bu eser, Afrikanca Arap harfleriyle yazılarak Arap alfabesine uyarlanmıştır. Fakat Arap alfabesine uyarlanması Ebubekir Efendi'nin yaptığı kadar iyi olmamıştır. Efendi eserini 7 Ekim 1896 yılında Cape Town’ da tamamlamıştır ve Sultan Abdülaziz’e sunmuştur. Yapılan bu çalışmadan çok memnun kalan padişah, kendisine 12 Temmuz 1870’de, dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı vermiştir.²⁴⁷

Efendi, 1876’da Beyanü’-d-Din ve Merasidüd-Din adlı kitaplarının basılması için Maarif Nezareti’ne başvuruda bulunmuştur. Maarif Nezareti Şura-yı Devlet’e gönderdiği yazıda kitapların basımının 50 kuruş tuttuğunu ve diğer masraflarında eklenmesiyle 65 bin kuruşu bulabileceğini ifade ederek masrafları karşılamak için yeterli paranın bulunmadığını açıklamıştır. Ebubekir Efendi, 1876 yılının sonunda İstanbul’a gelerek kitapların masraflarının 20 bin kuruşa düşebileceğini söyleyerek Babıali’yi ikna etmiştir. Fakat şura-yı devletin tekrar yaptığı inceleme sonucunda iki kitabın kâğıt ve matbaa masrafları 14.700 kuruş, kalıp cilt ve diğer masrafların 8.960 kuruş olup toplamda 23.660 kuruş tuttuğu hesaplanmıştır. Çıkan sonuç üzerine yarı yarıya olmak üzere iki kitaptan toplam 3.000 adet basılmasına, 3 Ekim 1877 tarihinde karar verilmiştir. 10 Ekim 1877 tarihinde de, Sultan II. Abdülhamid kararı onaylamıştır. Maarif Nezareti’nce Matbaa-i Amire’de bastırılan kitapların masrafları Maliye Nezareti’nce ödenmiştir.²⁴⁸

Hacı Mahmut Efendi, sadece mektep eğitimi ile ilgilenmemiş aynı zamanda Ebubekir Efendi gibi bir kitap üzerinde çalışmıştır. Kitap 1880 yılında yazılmış olan bir ilmihaldir. Arapça Kaligrafi üzerine yazılan kitap, Afrikanca dilindedir. Kur’an ayetleri üzerine yazılan izah ve açıklamaları içermektedir. Kitap içerisinde Mülk Süresi, ilk defa Afrikanca dilinde tam olarak tefsiri ile birlikte yazıldığı için bölgenin

²⁴⁷ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 222-223, 227-229.

²⁴⁸ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 232-234.

en önemli eserlerinden kabul edilmiştir. Hişam Nimetullah Efendi de babası ve muallim Hacı Mahmut Efendi gibi bölge halklarına yararı olacağına inandığı kitaplar hakkında birtakım çalışmalarda bulunmuştur. 6 Ocak 1895 yılında Arapça harflerle, Afrikanca dilinde ilmihaller bastırmak istemiştir. Efendi'nin talebi, Osmanlı matbaası tarafından 6 Ocak 1895 yılında kabul edilmiştir ve basılmış olan kitaplar “*Hadhailm hal-lissibyan*” ve “*Siraj al Ida'ah*” adlı ilmihaller Güney Afrika tarihinin ilk ilmihalleri olma özelliğini taşımıştır. İlmihaller 1912 yıllarında Ümit Burnu'ndaki “*Claremont'da Madrasah al-Falah*” adlı okulda, eğitimde başvurulmuş temel kitaplardan biri olmuştur.²⁴⁹

2.5. Eğitim

Ebubekir Efendi, eğitim verirken yaşadığı sıkıntıları anlatırken verdiği eğitim hakkında detaylı bilgi de vermiştir;

“ *Bu havalide Kur'an-ı azimüşşan-ı mutlak okuyup yazmak ta'limine mahsus hiçbir mektep olmayıp, yalnız merkez mesabesinde olan Ümitburnu şehrinde altı sıbyan mektebi vardır. Bunlarda da yalnız Amme Cüzü, Yasin-i Şerif ve Tebareke süreleri ta'lim olunur. Fakat bu taraf ahalisi heceyi bizdeki gibi telaffuz etmeyip, çoğu kendisine has bir şekilde telaffuz ederler: se (sa), cim(jim), he(ha), zel(zil), ra(ga), sin(şin), şın(şum), sad(set), dat(let), tı(jı), zı(za), ayn(in), fe(sa), kaf(tef), kef(tan), vav(kav), he(ca), ye(ina) olarak telaffuz edilir. İşte Kur'an, hutbe, tesbih ve saireyi yukarıda belirttiğimiz mahreçler üzere kıraat edip, Fatiha'yı Elhamdülillahagubbul'alemin. Aghamena'him...' şeklinde, kelime-i şehadeti de 'Eşedenlailacilallac ve eşed ene Muhammed agşulellac' şeklinde telaffuz ederler.' ”*

250

Ebubekir Efendi, eğitim için Osmanlı devletinden kitap talep ettiğinde, bölge Müslümanlarının Cava dilinde ve Arapça yazılan eserlerde bu dilleri bilmedikleri için sıkıntı yaşadıklarını aktarmıştır. Efendi'nin aktarmış olduğu

²⁴⁹ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 43-44, 108-109.

²⁵⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 167.

bilgiden de anlaşılmaktadır ki, Arapça'ya hâkim olmayan topluluk, eğitimin telaffuz aşamasında da ciddi sıkıntı yaşamıştır.

Ömer Lütü Efendi de eğitimin telaffuz kısmında yaşadıkları sıkıntıları şöyle aktarmıştır:

“Elhamdülillah” dedikte bir türlü telaffuz edemeyip “Elhamdülillahi” derler idi. Ve “Fetebarekallahuahsenü'l-halikin” diyeceklerine “petebagake llahuahsenulhalikin” hurufiyle telaffuz eylerler idi. Elhasıl, yoluyla bir türlü dilleri dönmez idi. Bu biçareler doğru telaffuz edeceğiz diyerek son derece sa'y u gayret eylediklerinden kan ter içinde kalırlardı. Bu minval üzere akşam saat 5'e kadar kimisi kıraat, kimisi dini meseleleri talim ettikten sonra hanelerine avdet ederlerdi. ‘

Ebubekir Efendi'nin mekteplerde verdiği eğitimi detaylı olarak bize Ömer Lütü Efendi aktarmıştır:

“Evvela elifba ve sonraları fıkha dair bazı dini ve akidevi meseleleri kendi lisanları üzere tercüme ederek risaleler telif edip, bu risaleleri kıraat eyledikten sonra Arapça olarak akaid ilminden Fıkhu'l-ekber ve fıkıh ilminden de Mülteka'l-ebhur nam kitabı kıraat ettirdi. Bu sabiler içinde bazı güzel sadalılardan Abdülhamid, İsmail, Übeyde nam çocukları hıfza çalıştırdık. Hamdolsun, bu üçü iki sene zarfında kâmil derece kıraat üzere hafız oldular. Ve başka yeni gelip hıfza çalışanlar da bulunurdu. Üç sene zarfında bu sabilerden ekserisi, dini ilimleri lüzumu kadar öğrendiler. Bu bendeleri sabilerin talimine başladığımda çocukların üç yüzden fazla olmaları hasebiyle son derece zorluk ve meşakkat çekerdim. Vaktaki aradan iki sene geçti, içlerinde ileride beyan olunacağı gibi ekserisi fıkıh, tecvit ve kıraati talim eylediklerinde imtihanla ileri gelenleri diğerlerine kalfa nasb eyledik. Ben de bu kalfalara ders verir idim, Ebubekir Efendi'nin sınırsız himmetleriyle dört sene zarfında derece-i kemalde din-i mübin-i Ahmediyye'yi talim ve tedris eylediler.

Yaşlıların talim ve tedrislerine gelince, bunlar gündüzleri iş güçle meşgul olup akşamları mektebe toplanırlardı. Onlara birer birer Fatiha ve dinin şartlarını talim eyler idik. Her ne kadar bunların talim ve tedrisine sa'y u gayret eyledik ise de

tecvit üzere kıraate muktedir olamaz idiler. Pazar günleri de beldenin âdeti olduğundan cümlesi tatil ederek mektebe toplanırlardı. O gün talim ve tedris olmayıp Hacı Ebubekir Efendi Ruhu'l-beyan nam tefsir-i şeriften onlara vaaz ve nasihat ederlerdi. Toplanan Müslümanların Dikkatli kalpleri anlatılanları saatlerce dinler ve ağlarlar idi. Vaazın akabinde cümlesi birden el açarak cehaletin karanlığından halas buyurulan Resulullah'ın halifesine dua ederler idi. Öğle namazını eda eyledikten sonra hanelerine dönerler idi. Mektep çocuklarına gelince, her Cuma günü ayin-i Ahmediyye üzere tatil eylerler idi. Burada bulunan Hristiyan memleketlerinde bir mektebin açılışına sebep olan her kim ise onun bir duası olur. Her cumartesi akşamüzeri tatil eylediklerinde sabiler bir yere toplanarak bir ağızdan bu duayı kıraat ederler ve sonra hanelerine giderler. Bunu dediklerinde bu aciz-i ahkar bendelerinin cüz'ice aruz ilmine aşına bulunduğu zikrolunan beyitleri tanzim ettim. Sabiler her Perşembe günü akşamüzeri bu beyitleri okuyarak dağılırlar idi.²⁵¹

Kız mektebinde; Ebubekir Efendi yalnız ders sırasında kendisine yardımcı olmak üzere, Hesna ve Velleyt adında iki muallime bulabilmişti. Kız öğrencilerin çokluğu nedeniyle Hesna ve Velleyt kendi keselerinden bazı muallimeler istihdam etmiş iseler de, kız çocuklarının ebeveynleri fakr u zaruret içinde bulundukları cihetle, kız çocuklarının terbiyeleri hususunda çok ağır fedakârlıklar edemiyorlar. Mezkûr mektebin idaresi için taraf-ı eşref-i Hazret-i şehriyariden bir miktar tahsisat inayet buyurulmazsa mektebin kapanacağından korkuyoruz. Kız mektebinde okuma yazma ve hesap derslerinden başka, Kur'an-ı Kerim, Almanca ve İngilizce'de okutuluyor. Muallimler şimdiki gibi kız çocuklarımızın eğitimine devam etmek şartı ile yıllık veya belli bir müddet için kendilerine maaş inayet buyurulmasını istiyorlar. Bu durumu size arza cür'et eyleriz.'

Güney Afrika Müslümanları ise verilen eğitimden memnun olduklarını, Sultan Abdülaziz'e yazdıkları mektupta şu şekilde ifade etmişlerdir:

²⁵¹ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 49-51,175.

“Biz aşağıda imzası bulunan imamlar, hacılar ve din görevlileri, Müslümanlığı doğru ve Kur’an-ı Kerim ve Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dan şeref-südur olan hadis-i şeriflerin mukteza-yı müniflerine uygun olarak, akaid-i İslamiyeyi talim ve telkin etmek üzere Ümit Burnu’na bir İslam âlimi göndermiş bulunmanızdan dolayı, sevgili Padişahımıza bağlılık ve teşekkürlerimizi bildiririz. Allah sizi bu dünyada ve ahirette muhafaza buyursun. Ebubekir Efendinin bize öğrettiklerinden fazlasıyla memnun kaldık. İslamiyet’i öğrenmek için uzun bir süredir bir İslam âlimine ihtiyaç duyuyorduk. Bu âlim hocanın bize Kur’an-ı Kerim’i ve sünneti doğru bir şekilde öğretmesinden dolayı size minnettarız. Onun sayesinde çocuklarımız Arapça okuma-yazma öğrenmenin yanında, helal ve haramı öğrendiler, Ümit Burnu’na gönderdiğiniz âlim için Zat-ı Şahanelerinize hep dua ediyoruz ve Ebubekir Efendi’nin daha uzun süre aramızda kalmasını sizden istirham ediyoruz. Zat-ı şahanelerinize en derin hislerimizle hürmetlerimizi sunarız.”

Ebubekir Efendi kıtaya ayak bastığı andan itibaren eğitim faaliyetlerine başlamış ve tüm zamanını görevine adanmıştır. Efendi’nin vefatı bölge Müslümanlarının üzerinde büyük bir üzüntüye sebep olsa da eğitim faaliyetleri arkadan gelen birçok muallim ile tüm hızıyla kaldığı yerden devam ederek ilerlemiştir. Bu muallimlerden biri de Mahmut Efendi’dir.

Bir arşiv belgesinde, Mahmut Efendi hakkında gazetelerde yapılan haberlerden bahsedilmiştir. Efendi’nin maaşı ödenmediği için yokluk içindedir ve Ataullah Efendi’nin hatırına ara sıra mektebe uğramaktadır, gibi ithamlarda bulunulmuştur. Çıkan haberler üzerine Osmanlı Devleti durumun araştırılmasına karar vermiştir. Oysa Cape Town Mektebi muallimi Hacı Mahmut Efendi bölgede yaşanan savaş sebebi ile eğitimine devam edemediği gibi maaşını da alamamıştır. Durumunu izah ederek, Osmanlı Devletinden maaşını ve maaşına zam yapılmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti, ilk olarak durumun araştırılmasına karar vermiştir. Fakat mektebin tedrisi, idaresi ve eğitimine devam eden öğrenci sayısının şimdiye kadar nezarete bildirilmediği saptanmıştır. Mektebin öğrenci sayısının ders programı

ile beraber, 3 ayda 1 kere ve her sene yapılan imtihan cetvellerinin de sonuca eklenerek nezarete bildirilmesi istenmiştir.²⁵²

Efendi, 15 Eylül 1900 tarihinde Cap Town'a dönerek eğitime başlamıştır. Mektebin eğitimci kadrosundaki eksiklik orada bulunan muallimleri tarafından idare edilmiştir. Efendi, mektebe vardıktan sonra 11 öğrenci yüksek dereceyle Kuran-ı Kerim derslerine geçmiştir. Mektepte 167 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler farklı seviyelerde ders görmektedir. Alınan eğitime göre dağılım şu şekildedir:

ÖĞRENCİ SAYISI	DERSLER
64	Kur'an-ı Kerim
30	... Hece (Elifbanın bir üst seviyesi)
73	Hece hece

İmtihanlar, suret-i mahsusadan tayin olunan bir imam tarafından yapılmaktadır. Mektebin eğitimi hakkındaki istatistikler ise her sene sunulacak olan belgede ifade edilmiştir.²⁵³

2.6. Kayıt ve İmtihanlar

İlk zamanlarda açılan mekteplerde amaç, topluma dini vecibeleri öğretmektir. Bundan dolayı elimizdeki kaynakların aktardığı bilgilere göre öğrenci kayıtlarında herhangi bir şart aranmamıştır. Mektebe gelen öğrencilerin yaş ve çalışma durumlarına göre bir ders planı yapıldığı görülmüştür. Fakat ilerleyen zaman içerisinde belli bir düzeyde eğitim alan toplumda muhakkak bazı kurallar üzerine eğitim kaydı yapıldığı, yine elimizdeki kaynaklardan tahmin edilmektedir. İmtihanlar hakkında da tam bilgi edinemesek de verilen bilgiler doğrultusunda öğrencilerin belli

²⁵² BOA. MF. MKT. nr. 181/52 (7 Eylül 1309/19 Eylül 1893).

²⁵³ BOA. MF. MKT. nr. 682/52(6 Mart 1319/19 Mart 1903).

dönemlerde ve belli seviyelerde imtihan edildiği kesindir. Kız mektebinde yapılan bir imtihan hakkında şu bilgiler verilmiştir.

*“Pazar günü Hacı Mustafa’nın evinde, Bevgat Mustafa adlı bir kız çocuğu üç âlim tarafından Kuran-ı Kerim’den imtihan edildi. Süre-i Cuma’yı okuyan kız çocuğunun ardından bir konuşma yapan İmam Efendi, Müslümanların din-i Mübin-i İslam’ı, kaidelerine uygun bilmeleri ve öğrenmeleri için yardımında bulunduğundan dolayı, Hz. Halife’ye dua etmiş ve akşam da Mustafa Efendi’nin verdiği ziyafete 150 kişi katılmıştır.”*²⁵⁴

Aynı zaman da Nur-u Burhan Mektebinde de hafız öğrenciler arasında okuma yarışması yapıldığı ve başarı sağlayan öğrencilere, okulda derece ve ödül verildiği bilinmektedir.²⁵⁵ Cape Town Mektebi muallimi Hacı Mahmut Efendi ile yapılan yazışmalarda, imtihanların, suret-i mahsusa’dan tayin olunan bir imam tarafından yapıldığı ve mektebin eğitimi hakkındaki istatistiklerin her sene sunulacağı ifade edilmiştir.²⁵⁶

2.7. Maaş

Osmanlı Devleti’nin kurmuş olduğu vakıf sistemi, maaş ödemelerinin bir düzen içerisinde yürümesini sağlamıştır. Fakat devletin son dönemlerine doğru vakıf sisteminde yaşanan idari ve maddi sıkıntılar Devleti *Evkaf Nezareti*’ni kurmaya yöneltmiştir. Böylelikle Devlet, merkezi sistemle maaş ödemelerini yapmaya başlamıştır. 1739 yılında Tophane Çavuşbaşı’nda Divan-ı Hümayun kесedarı Elhac Mehmet Emin’in yaptırdığı camii de görevli olan Hafız Es-Seyid Mehmet Emin adlı kişi, hitabet için 6 akçe, müezzinlik için 5 akçe, mektep muallimliğı için 4 akçe olmak üzere yaptığı 13 farklı işten günde 51 akçe almıştır. 1847 yılında ise İstanbul, Üsküdar’da Sarı Gazi’nin yaptırdığı cami ve mektebin imam ve hocasına aylık 8

²⁵⁴ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 175, 247-250.

²⁵⁵ Halim Gençöğlü, a. g. e., s. 105.

²⁵⁶ BOA. MF. MKT. nr. 682/52(6 Mart 1319/19 Mart 1903).

kuruş maaş verilmiştir. Fakat maaşlar, dönemin geçim şartları açısından yetersiz görülerek 22 kuruş zam yapılmış ve 30 kuruşa yükseltilmiştir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'da, farklı dönemlerde ve tarihlerde imamlik ve muallimlik yapan kişilere farklı miktarlarda maaş ödemesi yapıldığı görülmektedir. Devlet, 1880 yılında, Kosova'nın Piriştine şehrine sıbyan okulu açmıştır. Bu okula Numune-i İptidai Okulu öğretmeni Hüseyin Efendi, 750 kuruş maaşla atanmıştır.²⁵⁸

Bu sonuçlar doğrultusunda Devlet'in maaş ödemeleri konusundaki dalgalanmalar, merkez haricindeki diğer bölgelerde de gözlemlenmektedir. Maaşların farklı ödenmesi Güney Afrika'da görevlendirilen muallimler içinde geçerli olmuştur. Güney Afrika'ya atanan Ebubekir Efendi'ye, göreve başladığı günden itibaren 25 sterlin²⁵⁹ maaş bağlanmıştır. 29 Temmuz 1863'te maaşına 5 sterlin zam yapılarak 30 sterline yükseltilmiş ve bu miktar o günün şartlarıyla 3.284 Osmanlı kuruşuna tekabül etmiştir.

13 Ekim 1871 tarihinden itibaren Ebubekir Efendi'nin maaşından 194 kuruş 10 para indirim yapılarak 3.120 kuruşa indirilmiş ve 12 Mart 1878'e kadar Osmanlı Bankası vasıtasıyla ödenmiştir. 13 Mart 1878'den itibaren de maaş, Hariciye Nezareti'ne nakledilmiştir.²⁶⁰

Ebubekir Efendiye tahsis edilen 3120 kuruş 94 (1878)senesinde Hariciye bütçesine nakil edilmiş, Mart 1296' (1880)da düzenlenmesinde %20 indirimle gidilerek²⁶¹ 2496 kuruşa indirilmiştir. Vefat tarihi olan 29 Haziran 1880 tarihine

²⁵⁷ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Taday, İstanbul 2001, s. 39, 43, 47,

²⁵⁸ Bayram Kodaman, a. g. e., s. 150-154.

²⁵⁹ Bu dönemde 1 sterlin 109 kuruş 19 para değerindedir.

²⁶⁰ BOA. İ. MMS. nr., 94/3976 Leff 6 (29 Haziran 1303/11 Temmuz 1887).

²⁶¹ BOA. BEO. nr., 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

kadar da bu şekilde devam etmiştir. Vefatından sonra maaş miktarı Hariciye Nezareti'nden, Hazineye devredilmiştir.²⁶²

1887 yılında, Kimberli Arap Mektebi'ne muallim olarak Ahmet Ataullah Efendi'nin atanması ve Hariciye bütçesinden 25 adet Osmanlı lirası maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.²⁶³ Efendi, ayrıca Johannesburg müdüriyeti görevinden de 2.800 kuruş maaş almıştır.²⁶⁴ Ataullah Efendi'nin bir süre sonra maaşı yeterli gelmeyince maaşına zam yapılması istenmiştir. Zam talebi muhasebeden Hariciye'ye bildirilmiştir. 2 Nisan 1895 tarihinde maaşa zammın Mart ayından itibaren Hariciye Nezareti'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır. 4 Ocak 1896²⁶⁵ Hariciye Nezareti'nde zam yapılabilecek kadar karşılık bulunamadığı ifade edilse de zaman içerisinde²⁶⁶ maaşa yapılacak zammın, Hariciye Nezareti'nce çözüm bulunarak ödeneceği bildirilmiştir.²⁶⁷

Ataullah Efendinin maaşına yapılacak olan 1.000 kuruş zam, Viyana sefaretine vakfedilmiştir.²⁶⁸ Muhasebeden havale edilen 6.000 kuruşun, gerekli miktarı nakledilmiş, 17 Eylül 1897 yılında da şehbender kalemi Faik Bey'e tahsis edilmiştir. Fakat Ataullah Efendi'ye yapılacak olan zammın karşılığı bulunamadığından Efendi, zam miktarını tahsis edememiştir.²⁶⁹ Efendi, pederinden kalan nakit para ve emlakları idare ederek kullansa bile ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir. Bundan dolayı, sadareten maaşına tekrar zam talep etmiştir. 26 Haziran 1899 tarihinde yapılan yazışmalar sonucunda Efendi'nin 2.250 kuruş olan maaşına hazineye bulunan maaşının çeyreği olan 550 kuruş zammın karşılığı olarak gereken

²⁶² BOA. İ. MMS. nr., 94/3976 Leff 6 (9 Ağustos 1303/21 Ağustos 1887); BOA. HR. TO. nr. 62/105 (30 Kevvel 1303/ 11 Ocak 1888).

²⁶³ BOA. İ. MMS. nr., 94/3976 Leff 6 (9 Ağustos 1303/21 Ağustos 1887); BOA. MV. nr. 25/39 (3 S.1305/21 Ekim 1887).

²⁶⁴ BOA. BEO. nr. 3131/234781 (11 Ağustos 1323/24 Ağustos 1907).

²⁶⁵ BOA. BEO. nr. 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

²⁶⁶ BOA. BEO. nr. 736/55168 (17 Kanunusani 1311/29 Ocak 1896).

²⁶⁷ BOA. BEO. nr. 751/56279 (27 Şubat 1311/10 Mart 1896).

²⁶⁸ BOA. BEO. nr. 1306/97893 (27 Nisan 1315/9 Mayıs 1899).

²⁶⁹ BOA. BEO. nr. 1342/100603 (6 Temmuz 1315/18 Temmuz 1899).

miktarın ödenmesi emri verilmiştir.²⁷⁰ 1900 senesinin Şubat'ına kadar gereken miktarı Hariciye Nezareti'nin karşılık bularak ödemesi uygun görülmüştür.²⁷¹

Ataullah Efendi'nin Kimberli Mektebine atandığı ilk dönemde Cape Town şehrindeki mektebe de Hacı Mahmut Efendi, 10 Osmanlı lirası maaşla atanmıştır.²⁷² Ümit Burnu Cape Town şehrinde bulunan Nur-u Burhan mektebinin kurucusu ve muallim olan Hacı Mahmut Fakih Bin Hasan Efendi'ye aylık 1.000 kuruş maaş verilmiştir. Efendi'nin maaşı 313 senesinden önce 900 kuruşa indirilmiştir fakat sonra Dersaadet'te bulunduğu sırada, maaşı 750 kuruş yapılmıştır. İleriki süreçte dilekçe ile yapılan başvuru sonucunda, Efendi'nin maaşı 1.000 kuruşa çıkarılarak 250 kuruş zam yapılması uygun görülmüştür. Fakat Cape Town ve Ümit Burnu taraflarında savaşın devam etmesi sebebiyle Efendi görevine dönememiştir. Bu sebepten, Efendinin görevi dönünceye kadar durdurulmuş, maaş almasının ve kararlaştırılan miktarın, Efendi'nin görevine döndüğü zaman ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Efendi'nin maaşının kendisinin ifade ettiği gibi 1.000 kuruş aylık ve 400 kuruş zam şeklinde olmadığı anlaşılmıştır. Maaşının 750 kuruş olduğu ve buna 400 kuruş zam yapılacağı uygun görülmüş olduğu halde 400 kuruşun 150'si bulunacak karşılıktan verilmek üzere şimdilik 250 kuruşu Silivri rüştiye muallimlerinin bütçesinden 1.000 kuruş bulunarak Maliye Nezareti'ne verilen emir ile Bank-ı Osmani'ye bildirilmesine karar verilmiştir. Nihayetinde Mahmut Efendi'nin ham maaşı olan 750 kuruşun üzerine 400 kuruş zam yapılmasına karar verilmiştir. Tebliğ edilen tarihten itibaren ham maaşının zammının düzeltilmesi ve ilk maaşının birinci ve buradan yardım edilmesi, ayrılığından ve aidatı ay ay gönderilecek aylıklardan durdurulması Hariciye Nezareti aracılığı ile Londra sefaretinden Osmanlı bankasına bildirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷³

²⁷⁰ BOA. BEO. nr. 1359/101875 (9 Ağustos 1315/21 Ağustos 1899); BOA. İ. ML. nr. 34/18 (6 Eylül 1315/18 Eylül 1899); BOA. BEO. nr. 1377/103272 (15 Eylül 1315/27 Eylül 1899).

²⁷¹ BOA. BEO. nr. 1401/105007 (2 Teşrinisani 1315/14 Kasım 1899).

²⁷² BOA. BEO. nr. 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

²⁷³ BOA. MF. MKT. nr. 682/52 (29 Kânunuevvel 1318/ 11 Ocak 1903).

18 Ekim 1902 tarihinden itibaren zam kesintisinin kanunlarda belirtildiği gibi sandıklara gönderilmesi ve maaşının 1.150 kuruş olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Zammın gerekli defterlere ilave edilerek bankaya bildirilmesine karar verilmiştir. 400 kuruşun 28 Ekim 1899 tarihinden 18 Ekim 1902 tarihine kadar hazinece ödenmesi mümkün olduğundan Düyun-u Umumiye muhasebesinden nezarete bildirilmiştir.²⁷⁴

Ahmet Ataullah Efendi, bulunduğu görevlerin konumu ve Ebubekir Efendi'nin oğlu olması sebebiyle bölgede bazı kişiler açısından risk teşkil etmiştir. Bundan dolayı Cape Town mektebi muallimi Mahmut Efendi'ye ait 1.000 kuruş maaş miktarının Ataullah Efendi'ye verilmesi ile yaşanan karışıklık sonucu, merkeze çeşitli bahaneler ile şikâyetler yapılmıştır.²⁷⁵ Bazen de farklı şehirlerdeki mekteplerin hocaları ile kıyaslanmıştır.

24 Mart 1890 tarihli bir arızada Kimberli'deki Ahmet Ataullah Efendi'ye 25 lira maaş verilirken Porth Elizabeth muallimi Mekkeki Şeyh Ahmet Efendi'nin maaşının bir kısmının Müslümanlar tarafından karşılanması teklif edilmiştir. Teklifi değerlendiren sadaret, durumu uygun bulmuştur. 2 Nisan 1890 yılında padişahın onayı ile Efendi'ye 6 lira aylık maaş bağlanmıştır. II. Abdülhamid maaşı az bularak Efendi'nin maaşını 7 Haziran 1890 yılında 10 liraya çıkarmıştır.²⁷⁶

14 Ekim 1893 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir tahriratta Cape Town Mektebi muallimliğine Mustafa Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir. 17 Nisan 1890 tarihinde Efendi, Osmanlı Devleti'nden maaş talep etmiştir. Efendi'nin talebi değerlendirilmiş ve Efendi'ye 10 lira maaş bağlanmıştır. Maaş bağlanmasına nazaran muallimin atanma işi Cape Town İslam ahalisine bırakılmıştır.²⁷⁷

Arşivdeki bu bilgilerden yola çıkarak, 1 sterlini 109 kuruş şeklinde hesaplayıp bir tablo yapacak olursak:

²⁷⁴ BOA. MF. MKT. nr. 682/52 (18 Şubat 1318/ 3 Mart 1903).

²⁷⁵ BOA. MF. MKT. nr. 196/57 (13 K. 1309/25 Ocak 1894).

²⁷⁶ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 411-412.

²⁷⁷ BOA. HR. TO. nr. 66/73 (2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893).

EĞİTİMCİ	YIL	OSMANLI KURUŞU	İNGİLİZ STERLİNİ
Ebubekir Efendi	1861	2737	25
	29 Temmuz 1863	3284	30
	13 Ekim 1871	3120	28,5
	1880	2496	22,8
Ahmet Ataullah Efendi		2500	22,8
		2800	25,6
Mekke’li Şeyh Ahmet Efendi	2 Nisan 1890	600	
	7 Haziran 1890	1000	9,1
Mustafa Efendi	17 Nisan 1890	1000	9,1
Hacı Mahmut Fakih Bin Hasan	1894	1000	9,1
Hişam Nimetullah Efendi	16 Ekim 1908	2500	22,8

Osmanlı arşivlerinde 1893 tarihine ait bir belgede; Ümit Burnu’nda, aylık 15 İngiliz lirası ile 2-3 çocuklu bir aile geçimini rahatlıkla karşılayabilecekken bu rakamın Port Natal’de 10 İngiliz lirası olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁸ Bu bilgiye göre Mekkeli Şeyh Ahmet Efendi, Mustafa Efendi ve Hacı Mahmut Efendi’nin Ümit Burnu’nun merkezi olan Cape Town’da aldıkları maaşla geçim sıkıntısı çekmeleri ihtimal dâhilindedir. Oysa Ebubekir, Ahmet Ataullah ve Hişam Nimetullah Efendilerin Ümit Burnu’nun hangi şehrinde olursa olsun görevleri dolayısı ile aldıkları maaşla rahatça geçinebilmeleri olağandır.

Osmanlı Devleti’nin genel olarak muallimlere ödediği maaşlara bakıldığında; Osmanlı Devleti’nin Güney Afrika’ya atadığı muallimlerin maaşlarını, sadece yaptıkları muallimlik için mi yoksa imamlık görevlerini de hesaba katarak mı ödediği, henüz cevabı bilinmeyen bir sorudur.

²⁷⁸ BOA. Y. PRK. MF. nr., 1/4 (1893).

2.8. Osmanlı Mekteplerinin Açılmasından Duyulan Rahatsızlıklar

Ümit Burnundaki Müslümanlar dini vecibelerini yerine getirme konusuna özen göstermişlerdir. İmkânları dâhilinde hac farizalarını da yerine getirdikleri görülmüştür. Örneğin Ümit Burnu Müslümanlarından 20 kadar kişi de dini vecibelerini yerine getirmek üzere hacca gitmiştir. Memleketlerine dönen 20 Müslüman, Cava lisanı olan kitapları tam tahsilleri olmadan kendilerine göre okuyup anlamaya çalışmışlardır ve kendilerine “*imam*” inananlarına da “*mürşid*” demişlerdir. Kendileri haricinde başka imamlara tabii olanlara düşmanlık beslemişlerdir. Müritlerini, ramazanda fitrelerini, kurbanda da kurbanlarını kendilerine vermeleri gerektiği gibi dini hükümler uydurarak, çıkarları doğrultusunda kandırmışlardır.²⁷⁹ 1867 yılında Osmanlı bahriye mühendisi olan Faik Efendi’nin kumandasındaki *Basra* adlı küçük Harp gemisi Basra’ya gitmek için İstanbul’dan hareket etmiş ve Ümit Burnu’na uğramıştır. Faik Efendi, seyahat anılarını kaleme aldığı “*Seyahatname-i Bahr-i Muhit*” eserin “Ahval-i Ümit Burnu” başlıklı bölümde:

1)Ebubekir Efendinin kıtaya geldiği ilk günlerde Müslümanların İngiliz terbiyesinde rahat yetiştiklerini unutarak, Müslümanların önde gelenlerine kâfir olduklarını ve ailelerini açık gezdirdiklerini söylemesi,

2)Efendinin terbiye ve talim verdiği çocuklara azar, tokat gibi muameleler de bulunmasından dolayı çocukların şikâyetçi olduğu ve ailelerin haberlerinin olmasından sonra çocuklarını okuldan aldıkları,

3) Efendinin evlenmek istemesi sonucunda, yerel bir Müslüman ailenin kızı uygun görülerek evlenmesine nazaran eşini ailesine yollamaması sonucunda mahalli hükümete şikâyet edilmesi, gibi maddeleri sıralayarak

kitapta Ebubekir Efendi’nin çevre ahalisi ile arasının iyi olmadığından ve istifa dilekçesini hazırladığından bahsettiğini aktararak başarısız olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁰

²⁷⁹ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 57.

²⁸⁰ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 204.

Ebubekir Efendi kıtaya geldiği günden itibaren yetkili kişilerle, yaşanan sıkıntıları araştırmıştır. Efendi, inandıkları ve yaptıkları bazı dini kaide ve fiiliyatların yanlış ve batıl olduğunu Müslüman cemaate aktarmıştır. Yapılan yanlışları ayetlerle ve hadislerle açıklamıştır. Efendi'nin açıklamalarından rahatsız olan imamlar Ebubekir Efendi'nin dini ilim ve kaideleri bilmediğini iddia ederek müritlerini uyarılmışlardır. Eğer müritleri Efendi'nin peşinden giderse hem kendilerince hem Allah tarafından kötü karşılanacağı şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır. İmamların yaptıkları bu uyarılar üzerine medrese eğitimi sekteye uğramıştır.²⁸¹

Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'ya geldiği andan itibaren dikkatini çeken şeylerden biri de haram ve helal konusundaki itikadi yanlışlıklardır. Bu yanlışlıkları düzeltmek adına Beyanü'd-Din adlı kitabını ele almıştır. Kabuklu deniz hayvanları ve her gün yedikleri karides bölge Müslümanlarının en önemli yiyecekleridir. Efendi'nin kitabında karidesin tüketiminin Müslümanlar açısından uygun olmaması hakkında verilen fetva birçok sıkıntıyı da ortaya çıkarmıştır. Özellikle Efendi'nin bölgede olmasından rahatsızlık duyanlar bu durumu kullanarak onun halkın ve İstanbul'un gözünden düşürmek için bazı girişimlerde bulunmuşlardır.

1867 yılında Cape Townlu Abdullah ve Hüsameddin adındaki iki beyefendi, Ebubekir Efendi'nin karides hakkında verdiği fetvadan dolayı şikâyetle bulunmak üzere Sultan Abdülaziz'le görüşmeye İstanbul'a gitmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Abdullah Efendi Arapça konuşarak Ebubekir Efendi'nin başarılı hizmetlerinden bahsetmesi dikkatleri çekerken, Hüsameddin Efendi'nin Arapça bilmemesi dolayısıyla konuşulanları anlamaması da şüphe uyandırmıştır. Ayrıca Abdullah Efendi'nin şikâyet yerine bölgede yapılan başarılı hizmetlerden bahsetmesi bu kişilerin Ebubekir Efendi'nin başarılı çalışmalarını engellemek adına özellikle gönderildiğinin kanıtı olmuştur.²⁸²

²⁸¹ Ömer Lütfi, a. g. e., s. 59.

²⁸² Ahmet Uçar, a. g. e., s. 183.

Bölgedeki imamlar Ebubekir Efendi'nin Hanefi mezhebi üzerine giyim-kuşam, helal-haram, imam tayini gibi birçok konudaki fetvalarını hükümsüz saymaktaydılar. Efendi ise Şafii mezhebinin ehlisünnet olduğunu, buna karşı çıkmak gibi bir durumunun ya da yaklaşımının olmadığını; tam tersi mezhebin yanlış yorumlandığını ve bu göreve Osmanlı tarafından atandığını ifade ederek sağlam, iyi yetişmiş, donamlı bir eğitimci olarak açıklamalar yapmıştır.²⁸³ Oysaki Osmanlı Devleti Şafii olmasına rağmen Osmanlı'daki Hanefi eğitim sisteminde yetişmiş Ebubekir Efendi'yi bölgede yaptığı araştırmalar sonucunda bölgeye atamıştır. Güney Afrika'daki bazı kişiler tarafından Ebubekir Efendi hakkında yapılan eleştiriler ve iftiralara rağmen yerel gazetelerde Efendinin başarıları ile ilgili haberlerin çıkması dikkat çekicidir. 1870 öncesinde Ebubekir Efendi ve Abdülvehhâb Efendi arasında olan tartışmalar yayınlanırken 1870 sonrasında ise Efendi'nin özel hayatı, eğitim, öğretim ve dini faaliyetleri konu olmaya başlamıştı. Cape Town çevresinde bulunan ve Efendi ile ilgili haberleri yayınlayan bazı gazeteler şunlardır:

1) *Cap Argus*

2) *Standart and Mail*

3) *Cap Down Daily News...*

Standart and Mail gazetesi, 13 Haziran 1874'te hacca giden bir grup Müslüman'ın İstanbul'a uğrayarak Padişaha yardımlarından dolayı minnetlerini sunmalarıyla ilgili haber yapmıştır. Gazete sonraki sayılarında şöyle ifadelerde de bulunmuştur:

*"Bu mükemmel dost vatandaşları (Malayiler) bizden saymalıyız. Bir beyefendi (Ebubekir Efendi) bizim Malayilerin mezhebini değiştirmek için Cap'e geldi. Bu maksatla bir misyonerlik kurumunun çalışmaya başladığını anlıyoruz. Ona başarının gölgesini bile elde edemeyeceğini söylemek istiyoruz."*²⁸⁴

Gazetenin yaptığı haber birçok gerçeği gözler önüne sermektedir. Efendi'nin faaliyetlerinin olumlu etkisi Sömürgeci Devlet'in dikkatini çekmiştir. Yapılan eğitim çalışmaları misyonerlik faaliyeti olarak görülerek mezhep değiştirmenin amaçlandığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerle sömürge devleti köle

²⁸³ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 218.

²⁸⁴ Ahmet Uçar, a. g. e., s. 216-217.

yaptığı toplumu dost olarak görmüş ve Osmanlı Devleti'ne karşı alenen kışkırtmak istemiştir. Efendi tüm sıkıntılara rağmen büyük bir azimle vazgeçmeden bölge halkına büyük fedakârlıklar yapmıştır. Verilen görevleri layıkıyla yerine getirmesi bölgedeki sahte imamların yanı sıra Osmanlı'dan eğitimci talep eden İngiltere'nin de çıkarlarına ters düşmüştür. Efendi, Müslüman halkın bilinçlenmesini sağlamakla kalmamış, Müslüman nüfusun Osmanlı Devleti'ne olan hayranlığını ve bağlılığını arttırmıştır.

Ebubekir Efendi'nin ardından devam eden eğitim adımları ilk zamanlarda olduğu gibi her an engellenmek istenmiştir. Bazen mezhepsel bazen kişisel bazen de siyasi engeller çıkmıştır.

1890 yılında Mekke-i Mükerreme'den Hacı Mahmut adında bir kişi bin kuruş aylıkla muallimliğe atanmıştır. Efendi'nin maaşı bir karışıklık neticesinde Ahmet Ataullah Efendi'ye ödenmiştir. Yaşanan bu durum incelenmiş, Mahmut Efendi'nin maaşının Ekimden itibaren kendisine ödenmesi ve Ataullah Efendi'ye ödenen kısmının da Ataullah Efendi'den tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat konu yerel basına yansımış Mahmut Efendi'nin ödenmeyen maaşından dolayı yokluk içinde olduğuna dair gazetelerde haber yapılmıştır.²⁸⁵

Ümit Burnu İslam Cemiyeti ileri gelenleri 15 Ağustos 1894 tarihinde yazdıkları dilekçede Mahmut Efendi hakkında birtakım iddialar da bulunmuşlardır. Ümit Burnu mektebi muallimliğine "*Mahmut Gazturin*" adında bir kişi tayin edilmiştir. Bu kişi hacı "*Karl*" namında Hristiyan bir kahveci adamın oğlu olup bölgede doğmuştur. Muallimliğe tayin edilene kadar dülgerlik (ahşap işçiliği) yapmıştır. Şafi mezhebine mensup olup, yirmi sene önce sadece bir kez Mekke-i Mükerreme'ye gitmiştir. Dini kural ve kaidelerden bihaber olmalı. Hatta genç bir kızı töhmette bırakmış ve yalan yere yemin ederek adaletin elinden kurtulmuştur. Bu sıkıntılardan dolayı mektepte hiçbir öğrencisi yoktur. Fakat Efendi, sokaktan topladığı yüz kadar çocuğun fotoğrafını çekerek Dersaâdet'e göndermiş ve

²⁸⁵ BOA. MF. MKT. nr. 181/52 (7 Eylül 1309/19 Eylül 1893).

fotoğraftakilerin kendi öğrencileri olduğunu belirterek Dersaâdet'i yanlış bilgilendirmiştir. Bu durumun şebenderliğe bildirilmesine rağmen Efendi'nin, Müslüman Flemenkleri sevmemesinden dolayı olay ciddiye alınmamıştır.

Bölge ahalisi tarafından Dersaadet'e bir dilekçe yazılarak Mahmut Efendi'nin yerine Dersaâdet'ten bir muallim atanması gerekli görülmediği takdirde iki senedir çocukların terbiyesi ile meşgul olan Ebubekir Efendi'nin ikinci oğlu Hişam Nimetullah Efendi'nin tayin edilmesi talep edilmiştir.²⁸⁶ Mahmut Efendi hakkındaki şikâyetlerin doğruluğu teyit edildiği takdirde azledilerek yerine Hişam Nimetullah Efendi'nin atanması uygun görülmüştür. Ayrıca Hacı Mahmut Efendi'ye ait olan on lira maaşın, 2 Mayıs 1894 tarihinde Mahmut Efendi adına Osmanlı Bankası Londra şubesi aracılığı ile gönderildiği belirlenmiştir.²⁸⁷ (Ek 2)

Ebubekir Efendi kıtaya geldiği andan itibaren Güney Afrika Müslümanlarının yaşamları değişmiştir. Dini açıdan her geçen gün edindikleri bilgiler ile yaşamları farklılaşan Müslümanların durumu Efendi'yi kendine rakip gören yerli imamların yanı sıra sömürgeci güçleri de rahatsız etmiştir. Efendi'nin ölümü ile Osmanlı Devleti'nin kıtada eğitim faaliyetleri durmamış ve Efendi'nin oğulları ve öğrencileri ile her geçen gün çığ gibi büyüyerek devam etmiştir. Babasının ardından Ataullah Efendi Müslümanların kıtada temsilcisi olmuş ve bu durumdan rahatsız olan karşı taraf çalışmaları engellemek için her girişimde bulunmuştur. Ataullah Efendi hakkında da merkeze gayet ciddi şikâyet dilekçeleri yazılmakla kalınmamış ve Efendi'nin her adımına taş konulmak istenmiştir.

Ataullah Efendi, sadece eğitimi ile ilgilenmemiş aynı zamanda parlamento da bölge Müslümanlarının temsilciliğini de yapmıştır. Ümit Burnu Parlamentosu üyeliğine aday olmak üzere meclis seçimleri için Ümit Burnu'na gitmiştir. Seçimleri kazanmış ve aynı zamanda İngiliz vatandaşı olmayı hak etmiştir fakat mektepteki

²⁸⁶ BOA. BEO. nr. 408/30553 (12 Mayıs 1310/ 24 Mayıs 1894); BOA. BEO. nr. 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

²⁸⁷ BOA. BEO. nr. 544/40752 (20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895).

görevine birkaç ay devam edememiştir.²⁸⁸ Ataullah Efendi'nin İngiliz vatandaşlığına geçmesi ile maaşı kesilmiştir.²⁸⁹ Söylentilere göre Ağustos'tan önce görevine dönmeyecektir. Efendi görevi için hükümetten senelik dört yüz elli lira maaş almaktadır. Fakat görevini yerine getirmemesi, Kimberli Müslüman çocuklarının eğitimden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Efendi'nin görevine döndürülmesi talep edilmiştir. Bu durum Kimberli gazetesi olan "*Diamond Fieldsadvertiser*" de 16 Temmuz 1893 tarihinde, "*Levant Herald*" gazetesinde 12 Ağustos 1893 tarihinde haber yapılarak bölgede Efendi'ye karşı olumsuz görüşlerin arttırılması amaçlanmıştır. Ümit Burnu ahalisinden bir kısım kişiler Ataullah Efendi'nin seçimleri kazanmaması için Ümit Burnu'na giderek aleyhinde çalışmalarda bulunurken, destekleyen bir grup da Efendi'nin seçimleri kazanması için çalışmalar yapmıştır. Bu durum Cape Times gazetesinde 22 Mayıs 1892 tarihinde haber yapılmıştır.²⁹⁰

Ataullah Efendi, babasının miras işleri için kardeşleri ile beraber İstanbul'a gitmiştir. Efendi, İstanbul' da bir sene kalmıştır. Bu süre zarfında mektebin idaresini başkasına bırakması ve görevine geri dönmemesi Johannesburg İslam liderlerinin Efendi'yi şikâyet etmesine neden olmuştur.²⁹¹ Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu zamanlarda mektepteki öğrenci sayısının on iki kişiye indiği iddia edilmiştir.²⁹² Mektebin idaresinin Boş bırakılmasının doğru olmadığı yeni birinin atanarak mektebin yeniden düzenlenmesi gerektiği talep edilmiştir. Ataullah Efendiye verilen maaşın azımsanacak bir miktar olmadığı bu para ile Güney Afrika'nın çeşitli noktalarında üç mektebin tesis oluna bilineceği bildirilmiştir.²⁹³ Efendi hakkında yapılan şikâyet doğrultusunda dört kişi mektebin durumunu teftiş için görevlendirilmiştir. Teftiş kurulunun raporunda mektebin düzeninin bozulduğu bildirilerek, Ataullah Efendi'nin görevinden istifa ettirilerek 26 Nisan 1894 mektebin müdürlüğüne yabancı birinin tayin edilmesi talep edilmiştir.²⁹⁴

²⁸⁸ BOA. MF. MKT. nr. 181/52 (7 Eylül 1309/19 Eylül 1893).

²⁸⁹ BOA. BEO. nr. 307/22988 (5 T. evvel 1309/17 Kasım 1893).

²⁹⁰ BOA. HR. TO. nr. 538/94 (2 Kanunusani 1309/14 Ocak 1894).

²⁹¹ BOA. BEO. nr. 403/30224 (9 şevval 1311/15 Nisan 1894).

²⁹² BOA. BEO. nr. 544/40752 (20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895).

²⁹³ BOA. BEO. nr. 544/40752 (20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895).

²⁹⁴ BOA. BEO. nr. 395/29612 (20 Nisan 1310/2 Mayıs 1894).

Maarif Nezareti ile yapılan yazışmalarda Ataullah Efendi'nin de durumu araştırılmakla kalmamış ayrıca Efendi'den izahat alınmıştır. Yapılan açıklamada meydana gelen bir karışıklıktan efendinin bazı ailevi sebeplerden dolayı geri dönemediğinden Kimberli Mektebi'ni idare edemeyeceğini, orada bulunan uygun bir Mekteb-i Osmânî nazırı ya da Osmanlı Devleti'nin atayacağı bir memurun mualliminin tayin edilmesini istediği zannedilmiştir. Oysa Efendi'nin bulunduğu durumdan dolayı görevine dönemediği fakat işi biter bitmez görevine kaldığı yerden devam etmek istediğinin anlaşılması üzerine eskiden aldığı maaş olan yirmi beş Osmanlı lirasının, Nezaret tarafından düzenlenerek Kimberli Mektebindeki muallimliğinin devamına karar verilmiştir.²⁹⁵

Ataullah Efendi hakkında yazışma yapılan bir diğer şikâyet konusu da Cape Town ve Kimberli Mektepleri muallimlerinin aldıkları maaşların ödenmesi olmuştur. Yaşanan bu sıkıntıların sebebi iki bölge Müslümanlarının arasını açmaktır. Kimberli Arap Mektebi muallimliğine Ahmet Ataullah Efendi yirmi beş adet Osmanlı lirası ile aynı dönemde Cape Town Mektebi muallimliğine de Hacı Mahmut Efendi 10 Osmanlı lirası maaşla atanmıştır. Fakat Osmanlı Bankası'nda yaşanan bir karışıklıktan dolayı yaklaşık iki sene Mahmut Efendi'nin maaşı Ataullah Efendi'ye gönderilmiştir.²⁹⁶ Yanlışlığın anlaşılması üzerine Ataullah Efendi'nin fazla aldığı on Osmanlı lirası Mahmut Efendi'ye iade edilmiştir. Yaşanan bu karışıklık iki muallim arasında olduğu kadar Kimberli ve Cape Town İslam Cemaatleri arasında da düşmanlık ve rekabetin artmasına sebep olmuştur. Yaşanan olay Güney Afrika'da önceden de var olan anlaşmazlıkları tetiklemiştir. Karşılıklı olarak birbirlerini küçümseyen taraflardan birçok şikâyet mektupları alınmıştır. Şehbenderin tarafsız davranarak yaptığı araştırmada Mahmut Efendi'nin görevini hakkıyla yaptığı tespit edilmiştir. Söylentilerdeki gibi Mahmut Efendi'nin İngiliz vatandaşı olup, meclis mebusanlığına üye olduğu doğrudur. Fakat Ataullah Efendi de İngiliz vatandaşıdır. Mahmut Efendi'nin dini kaideler ve edebiyat bilgisi derin değildir aynı zamanda bilgisinin Ataullah Efendi'den fazla olduğu görüşü de şüphelidir.

²⁹⁵ BOA. BEO. nr. 544/40752 (20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895).

²⁹⁶ BOA. MF. MKT. nr. 196/57(13 K. 1309/25 Ocak 1894).

Mahmut Efendi, Dersaâdet tarafından atanmadan önce gönüllü olarak mektebi idare etmiştir. Fakat Ataullah Efendi'nin biladerinin muallim olarak atanması üzerine Cemâat-i İslamiye Müslümanları Dersaadet'e bir mektup yazmışlardır. Yapılan atama ile daha önceden de var olan gerginliklerin önleyemeyeceğini bildirmişlerdir. Eğer Mahmut Efendi'nin tayini yapılamıyor ise Dersaâdet'ten bir ya da iki muallim gönderilmesi arzusunda bulunup, tarafsız olmalarından dolayı tartışmaları engelleyeceği görüşünü de öne sürmüşlerdir. Ayrıca mektupta, Mahmut Efendi'nin (Gavornik) mektebini devamlı ziyaret ettiğini, mektebin usul ve idaresinden memnun olduklarını bildirip, eğitime devam eden çocukların resimlerini de mektuba eklemişlerdir. Bu başvuru 11 Şubat 1895 tarihinde Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.²⁹⁷

2 Nisan 1895 tarihinde Mahmut Efendi görevden alınarak yerine Hişam Nimetullah Efendi atanmıştır.²⁹⁸ Hacı Mahmut Efendi 95 senesinin Mayıs'ına kadar maaşını almış olmasına rağmen 13 Ocak 1896 tarihinde Efendi'nin maaşı kesilmiştir. Ancak geri kalan dokuz aylık maaşı kendisine ödenmesi üzerine Efendi ev kirası, kitap parası gibi masrafları ödeyebilmek için ödenmeyen maaşını talep etmiştir. Efendi'nin maaş talebi o tarihlerde görevine hala devam ettiğinin bir kanıtıdır. Şikâyetler neticesinde Londra Sefareti tarafından yapılan incelemede, Ümit Burnu ahalisi ve muallimleri arasında yaşanan sıkıntıların, Mahmut Efendi'nin kişisel davranışlarından kaynaklandığı saptanmıştır. Mahmut Efendi'nin görevinde olduğu belirlenerek, 13 Ocak 1896 tarihinden itibaren kesilen maaşının ödenmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Efendi 15 Ocak 1896 tarihinde kendi imzasıyla görevinden istifa edeceğini bildirmiştir.²⁹⁹

Bir başka yazışma da Hacı Mahmut Efendi'nin 1898 senesinde tahakkuk eden maaşının tamamının ödeneceği fakat 1898 senesinin son beş aylık maaşının ödenmeyeceği belirtilmiştir. Maliye Nezareti Efendiye, 1900 senesi Ekim'in başlarından itibaren maaşının kesildiğini bildirilmiştir. Hacı Mahmut Efendi

²⁹⁷ BOA. BEO. nr. 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

²⁹⁸ BOA. BEO. nr. 725/54324 (24 Kanunuevvel 1311/5 Ocak 1896).

²⁹⁹ BOA. BEO. nr. 926/69450 (17 Mart 1313/29 Mart 1897).

maaşının kesilmesi sebebi ile Maliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, hastalığından dolayı izin tarihi geçtiği halde göreve başlayamadığını bildirmiştir. Efendi'nin durumu değerlendirilerek 1900 senesinin Temmuz'undan talep etmiştir. Maaş talebi o tarihlerde görevine hala devam ettiğinin bir kanıtı olmalıdır. Şikâyetler neticesinde Londra Sefareti tarafından yapılan incelemede, Ümit Burnu ahalisi ve muallimleri arasında yaşanan sıkıntıların, Mahmut Efendi'nin kişisel davranışlarından kaynaklandığı saptanmıştır. Mahmut Efendi'nin görevinde olduğu belirlenerek, 13 Ocak 1896 tarihinden itibaren kesilen maaşının ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁰ Sonra Kimberli'deki çatışmaların sona ermesi ile beraber Hacı Mahmut Efendi'nin görevine dönmesi, mektebi açarak çalışmaya başlayacağı tarihe kadar izinli sayılması, bu süreçte yarı maaş verilmesi ve Kasım/Aralık 1899 senesi senesinden itibaren maaşından ellişer kuruş indirilmesi Maarif Meclisi tarafından istenilmiştir.

İzin süresini aştığı 1898 senesi Ağustos ve Eylül maaşları tutarı olan bin sekiz yüz kuruşun yarısının verilmesi yine aynı Ekim ve Kasım maaşlarının hesaplanmış olmasına göre Hacı Mahmut Efendi, 1898 senesi Kasım den itibaren 1899 senesi Ekim'inin sonuna kadar aylık dört yüz elli kuruş maaş ve 1900 senesi Ocak başlangıcından işe başlayacağı zaman kadar aylık üç yüz yetmiş beşer kuruş ödenmesi istenmişse de Hacı Mahmut Efendi'ye Maarif Nezareti'nin Osmanlı Bankası tarafından ödediği fazla maaşın Kânûnievvel'in başlarından itibaren verilecek maaşlarından kesilmesi ve hesaplandıktan sonra ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁰¹

Hacı Mahmut Efendi'ye maaş olarak ödenmesi (bu aydan sonra yarım ödenen ayların da tamamlanması) Bank-ı Osmaniye bildirilmiştir 17 Eylül 1900 tarihinde görevinin başına döndüğü görülmektedir. Bu tarihten itibaren tam ve Efendi görülmüştür.³⁰²

³⁰⁰ BOA. BEO. nr. 926/69450 (17 Mart 1313/29 Mart 1897).

³⁰¹ BOA. MF. MKT. nr. 477/23 (21.Z.1316/2 Mayıs 1899).

³⁰² BOA. MF. MKT. nr. 400/31 (25.K.1316/7 Şubat 1901); BOA. BEO. nr. 1441/108012 (1 Şubat 1315/13 Şubat 1900); BOA. İ. MF. nr. 5/100 (10 Şubat 1315/22 Şubat 1900).

17 Eylül 1900 tarihinde muallimliğe tekrar geri dönen Mahmut Efendi'ye, beşinci rütbeden Mecidi Nişanı'nı ve yedi yüz elli kuruş maaş verilmesi uygun görülmesine nazaran Efendi üzerindeki şüpheler tam olarak ortadan kalkmamıştır.³⁰³ Bundan dolayı Hariciye Nezareti, Maarif Nezareti'nden; Ümit Burnu'ndaki Cape Town şehrinde bulunan Nur-ı Burhan Mektebi muallimi Hacı Mahmut Efendi'nin geri gelmesiyle hangi tarihte tedrisata başladığı, mektepte kaç öğrenci bulunduğu ve eğitimin nasıl yapıldığının incelenmesi; altı ayda bir mektebin öğrenci mevcudu, ibtidai ve rüşdi (ilkokul ve ortaokul) sınıflarına mahsus eğitimin derecesini gösteren tablo ve senelik sınav listelerinin gönderilmesini istemiştir. Hatta eğitimin devam edip etmediği belli olmadığı için maaşın verilmesinin caiz olmadığı 29 Nisan 1902 tarihinde alınan kararla bildirilmiştir.³⁰⁴

Hacı Mahmut Efendi'nin hakkında şikâyetler devam etmektedir. Efendi muhtemelen yaşanan sıkıntılardan dolayı bir süre sonra istifa etmiştir. İstifanın ardından Hükümeti Seniye tarafından iki-üç muallimlik maaş gönderilmiştir. Muallim Hacı Mahmut Efendi'nin istifasından sonra muallimler adına ödenen maaşlar³⁰⁵ sebebiyle İslam cemaat reisleri arasında sorunlar yaşanmıştır.³⁰⁶ Sorunların sebebi muallim maaşlarının cemaat reisleri arasında paylaşılamaması ihtimali olmalıdır. Londra Sefareti çıkan karışıklığın giderilmesi için Dersaâdet'ten tecrübeli bir iki muallimin görevlendirilmesini talep etmiştir. Durum, Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 22 Kasım 1895 tarihli tezkire ile bildirilmiştir.³⁰⁷ Gönderilecek muallimlerin oradaki mektep de hangi lisan üzere eğitim veriliyorsa ona göre gönderilmesi için mahalli şebhenderlikten konunun araştırılması Maarif Meclisi'nde kararlaştırılmıştır.³⁰⁸

Hacı Mahmut Efendi muallimlik görevinden istifa etmiştir. Efendi'nin istifasının ardından Hükümeti Seniye iki-üç muallime maaş ödemesi yapmıştır.

³⁰³ BOA. MF. MKT. nr. 598/44 (6. L.1319/16 Ocak 1902).

³⁰⁴ BOA. MF. MKT. nr. 598/44 (6. L.1319/16 Ocak 1902); BOA. MF. MKT. nr. 598/44 (20 M.1320/29 Nisan 1902).

³⁰⁵ Muallimlere aylık 1000 kuruş maaş verilmekteydi: BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (16 Nisan 1312/28 Nisan 1896).

³⁰⁶ BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (2 Nisan 1312/14 Nisan 1896).

³⁰⁷ BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (9 C.1313/28 Ocak 1895).

³⁰⁸ BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (9 S.1314/20 Temmuz 1896).

Muallim Hacı Mahmut Efendi'nin istifasından sonra muallimlere ödenen maaşlar³⁰⁹ sebebiyle İslam cemaat reisleri arasında sorunlar yaşanmıştır.³¹⁰ Londra Sefareti karışıklığın giderilmesi için Dersaâdet'ten tecrübeli bir iki muallimin görevlendirilmesini talep etmiştir. Durum, Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 22 Kasım 1895 tarihli tezkiresiyle bildirilmiştir.³¹¹ Gönderilecek muallimlerin oradaki mektepte hangi lisan üzere eğitim veriliyorsa ona göre gönderilmesi için mahalli şebhenderlikten konunun araştırılması Maarif Meclisi'nde kararlaştırılmıştır.³¹²

³⁰⁹ Muallimlere aylık 1000 kuruş maaş verilmekteydi: BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (16 Nisan 1312/28 Nisan 1896).

³¹⁰ BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (2 Nisan 1312/14 Nisan 1896).

³¹¹ BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (9 C.1313/28 Ocak 1895).

³¹² BOA. MF. MKT. nr. 326/66 (9 S.1314/20 Temmuz 1896).

SONUÇ

Güney Afrika’da koloni sahiplerinin geleneksel eğitim ve öğretim kurumlarına saldırarak toplumun eğitim alıp bilinçlenmesini engellemesi; daha sonra halka İngilizce, Fransızca, Portekizce vs. gibi dillerin dayatılması; dini liderlerin toplumu bilinçlendirmesinin çeşitli sebeplerle yasaklanması; cami, mektep açma gibi temel hak ve özgürlüklere izin verilmemesi toplumun kültürel ve dini bilgi aktarımının nesilden nesile devam etmesine set çekmiştir. Bu sıkıntılara bir de Müslümanlar arasındaki sıkıntılar eklenince çare Osmanlı Devleti’nde aranmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin hilafetin merkezi olması ve Akdeniz’deki siyaseti sayesinde kıta Müslümanlarının bir kısmı yaşamlarını rahat bir şekilde idame ettirebilmesi Güney Afrika Müslümanlarının dikkatini çekmiş ve onları Osmanlı Devleti’nden yardım istemeye sevk etmiştir.

Güney Afrika bölgesi o dönemde İngiltere’nin sömürgesi altındadır. İngilizlerin Müslüman toplumun Osmanlı Halifesinin dini üstünlüğünü benimseyerek yardım taleplerini onaylaması oldukça mühim bir durumdur. Bu doğrultu da İngiltere’nin o dönemki politikaları ve Osmanlı İngiltere ilişkilerine bakacak olursak, 18. yy.’ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmaya başladığı görülmektedir. İngiltere Kırım Savaşı’nda Rus Devletini engellemeyi amaçlayarak Osmanlı Devleti’ni bölgedeki müttefiki yapmıştır. Kırım Savaşındaki yardımlar karşılığında Osmanlı Devleti ile iyice yakınlaşan İngiltere, Hindistan’da kurmak istediği hâkimiyeti tesis etme aşamasında Müslümanlar üzerinde halifelik makamının etkisinin siyaseten faydalı olabileceğini düşünmüştür. İhtiyaç duyduğu her an Osmanlı Devleti’nden rica ederek Müslümanların, kendileri ile savaşmalarını engelleyerek, bağlılıklarını sağlamaya çalışmıştır.³¹³

³¹³ Resul Çatalbaş, “Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı- İngiliz İlişkilerine Etkileri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, Harran 2011, s. 175-176; Azmi Özcan, “İngiltere’de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909”, *İSAM*, S. 2, İstanbul 1998, s. 49-51; Azmi Özcan, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, C. 9, İstanbul 1995, s. 272

İngiltere'nin aynı yıllarda Güney Afrika bölgesindeki Müslüman topluluk üzerindeki stratejisine de bakıldığında, Hindistan Müslümanları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Güney Afrika bölgesinin kuruluş amacı Müslüman koloni kentleri bölgesi oluşturulduğu düşünülürse aynı politikanın burada da uygulandığı yadsınamayacak bir gerçekliktir. Müslümanlara din hürriyeti tanımış gibi yüzeysel politika gündemi oluşturan İngiltere, dengeleri çok iyi koruyarak geri planda gerçek politikasını uygulamaya devam etmiştir. Çünkü İslam âleminde sömürgeleştirme çalışmaları tüm hızıyla devam etmesine rağmen Uzak Doğu ve Orta Asya'da Hollandalılar ve Ruslara karşı direnişler görülmektedir.³¹⁴ 93 Harbi sırasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne vaat ettiği yardım ve desteği sağlamaması II. Abdülhamid'i kızdırmış ve Rusya'ya karşı İngiltere'ye güvenilemeyeceği kanaatini oluşturmuştur. Bu durumun farkında olan İngiltere II. Abdülhamid'in intikam almak için Hindistan Müslümanlarını İngiltere aleyhinde teşkilatlandırdığı ve böylece *Abdülhamid'in önderliğinde insanlığı tehdit eden bir Pan-İslamizm* korkutucu bir politikası uyguladığını duyurarak Batıların İslam ülkelerine yönelik sömürge politikalarına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.³¹⁵ 19. yy'ın sonlarına doğru müttefikliğini sonlandırarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçerek diğer ülkeler gibi Anadolu'dan pay alma çabasına girmiştir.

Tüm gelişmeler göz önüne alınırsa İngiltere Osmanlı Devleti'nin halifelik makamını Güney Afrika bölgesinde nüfuzunu kabul ettirmenin yanı sıra hangi devletler karşısında ve hangi çıkarları uğruna kullanmıştır soruları ayrıca çalışılması gereken konulardır.

Bölgedeki Müslümanların çoğunun Şafi mezhebine mensup olmalarını gözönünde bulunduran Osmanlı Devleti, Şafi mezhebine mensup aynı zamanda Osmanlı eğitim sisteminde Hanefi mezhebi üzerine eğitim almış olan Ebubekir Efendi'yi görevlendirmiştir. Efendi'nin vasıfları bölgede yaşanan sıkıntılara çare bulunmak amacıyla seçilmişti. Eğitim ve öğretimin bir toplumun en temel ögesi

³¹⁴ Azmi Özcan, *a. g. m.*, s. 51.

³¹⁵ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", *Erciyes Üniversitesi Yayınları*, C. 1, Kayseri 2011, s. 286-287;

kabul eden Osmanlı Devleti ilk olarak eğitime başlamış ve ilerleyen zaman içerisinde mektepler açarak sistemli bir şekilde güzergâh oluşturmuştur. Eğitim ve öğretim açılan mekteplerle Güney Afrika bölgesine yayılırken aynı zamanda eğitim ve öğretimi destekleyen muallim tayinleri ve Hanefi fıkıh kitapları okutularak Müslüman topluma bir ışık yakılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisinde Usul-i Cedit üzere eğitim veren kurumlar açmaya çalışırken Güney Afrika Müslümanlarının talepleri üzerine bölgede Usul-i atik üzere eğitim veren mektepleri Usul-i cedit adımlarıyla açmıştır. Bu durumun en önemli verileri ise bulunan her mekânın eğitim için değerlendirilmesi, merkezden gönderilen kitapların sadece dini kitap olması ve muallimlerin merkeze yazdıkları raporlarda verilen eğitimin detaylarından bahseden arşiv belgelerinin bulunmasıdır. Güney Afrika'nın stratejik tüm önemli noktalarından eğitim kurumu açılması için talepler geldiği ve olabildiğince taleplere karşılık verildiği görülmektedir. Güney Afrika'da açılan eğitim kurumları ile Osmanlı Devleti arasında yapılan yazışmalar bunun kanıtıdır. Güney Afrika'daki tüm mektepler içerisinde Cape Town'da açılan Kız Mektebi önemli bir adımdır. Osmanlı Devleti gelen eğitim talebini sadece Ümit Burnu'nun erkek çocuklarına değil kız çocuklarına da sunmuştur. Mekteplerin tamamını değerlendirecek olursak Osmanlı Devleti'nin mektep açıp eğitim verirken dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bölgede başarılı olmasının en önemli sebeplerinden biri de okullara ehil ve liyakat sahibi muallimleri atamış olmasıdır. Osmanlı Devleti bazı muallimleri merkezden gönderirken bazılarını bölgeden atamıştır. Hatta muallimlerin yetişmesine katkı olması amacı ile bir kısmını merkeze alarak eğitim vermiştir. Atanan her muallime hayatını idame ettirecek miktarda maaş bağlamıştır. Devlet savaşlar ve ekonomik sıkıntılarla mücadele ettiği dönemlerde bile muallim maaşları ödenmeye çalışılmıştır.

İlk atanan Ebubekir Efendi olmak üzere tüm muallimler değerlendirildiğinde hepsinin Osmanlı sistemi içerisinde talebi kat kat üstünde karşılayabilecek birikime sahip olduğu kesindir. Özellikle ilk atanan Ebubekir Efendi

bölgeye geldiği andan itibaren ileri görüşlü bir plan program yaptığı açıktır. Ebubekir Efendi'nin, temel Hanefi fıkıh kitaplarını Osmanlı Devleti'nden istemesi bu işe ne kadar önem verdiğinin göstergesi olmuştur. Ayrıca öğrencilere daha fazla katkıda bulunabilmek için bölge dilini öğrenmiştir. Klasik Hanefi fıkıh kitaplarından olan Kuduri' nin eseri gibi eserleri şerh ederek Beyânü'd-dîn ve Merasidüd-din kitaplarını yazmıştır. Efendi yazdığı bu kitaplarla, bölge Müslümanlarının temel dini bilgileri öğrenmelerine katkıda bulunmuş ve yaşanan sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. Efendi aynı zamanda bu kitaplarla bölgede devam edecek olan eğitim sürecinin Osmanlı eğitimi ile paralel bir şekilde yürümesi için çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, bölgede sadece Müslümanların çocuklarına eğitim vermekle kalmamış aynı zamanda belirli günlerde diğer yaş gruplarına da eğitim vermiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti yalnız yeni nesle değil tüm Müslüman topluma eğitim vermeye çalışmıştır. Mektepler içerisinde verilen eğitimlerle belirli bir seviyeye gelen öğrenciler imtihanları geçip başarılarını kanıtladıktan sonra eğitmeni olarak görevlendirilmek üzere farklı bölgelere atamaları yapılmıştır. Böylelikle Ümit Burnu sınırları içerisinde kendi kendilerine yetmelerini sağlayacak kadar eğitmeni yetiştirilmiştir. Osmanlı Devleti bu adımla da bölgenin toplumsal sirkülasyonu sağlamayı hedeflemiş olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin bu sirkülasyonu bölgenin kendi kendine yapması için kurduğu düzen Ümit Burnu'na sömürgeci bir tavırla yaklaşmadığının kanıtıdır.

Arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nin muallimlere ödediği maaşlar değerlendirilecek olursa; maaşların ilk başlarda yeterli geçimi sağladığı söylenebilir. Fakat bölgeye ve yıla göre atanan muallimlerin maaşlarında dalgalanma gözlemlenmektedir. Hatta son zamanlarda ödeme sıkıntısı yaşanmıştır. Tüm sıkıntıların sebebi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdur. Yine de Devlet'in çabası göz ardı edilmemelidir. Maaşların ödenememesi ya da yaşanan karışıklık sömürgeci devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanılmak istenmiş olmasına rağmen devletin aldığı önlemler sebebiyle istedikleri hedeflere ulaşamamışlardır. Maaşların yanı sıra ayrıca her dönem verilen eğitim

bazen mezhepsel bazen eğitimci bazen de siyasi olarak engellenmek istemişse de başarılı olunamamıştır.

Osmanlı Devleti Afrika kıtasının kuzey kısmına siyasi, güney kısmına da eğitim vasıtasıyla temas kurmuştur. Devlet'in kıtada verdiği eğitim faaliyetinde hiçbir birey farklı bir dinsel eğitime zorunlu tutulmamıştır. Tam tersi Müslüman toplumun talepleri doğrultusunda çizilen planla hareket edilmiştir. Müslümanların çığlıklarının yükseldiği süreç Osmanlı Devleti'nin varlığı boyunca en çetin zamanlarıdır. Buna rağmen çöktü denildiği anda bile dimdik ayakta durarak dünya üzerinde hiçbir çıkar olmadan gerçekleştirilen politikanın başarısını kıta üzerindeki izlerle hala görmekteyiz. Güney Afrika'da günümüzde Müslüman nesillerin varlığı, gönderilen eğitimciler ve onların nesillerinin bulunması, Cape Town merkezinde yapılan Hanefi caminin inşası,³¹⁶ cuma hutbelerinde kılıç çekilerek Osmanlı Padişahı'nın adının anılması ve dua edilmesi, yüz otuz üç yıldır bölgede bulunan "*Ottoman Kriket*"³¹⁷ adlı kriket takımının varlığı sayılabilecek birkaç örnekten bazılarıdır. Sömürgeci devletler bölgedeki eğitim politikalarıyla toplumu köleleştirirken, Osmanlı Devleti bireyi eğiterek öncelikle bireyin ve bireyler sayesinde toplumun ve kıtanın özgürleşmesinin önünü açan ünik bir politika sergilediği yadsınamaz gerçektir.

³¹⁶ Halim Gençoglu, a. g. e., s. 79

³¹⁷ www.aljazeera.com.tr/haber/guney-afrikada-133-yillik-osmanli-kriket-kulubu

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Ali, “Değişim Sürecinde İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (Çev. Ömer Turan), Ankara, 1997
- Açık, Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekey Akademi Dergisi*, S. 65, 2016
- Akyıldız, Ali, “Maarif-i Umumiye Nezareti”, *DİA*, C. 27, İstanbul 2003
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2016
- Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015
- Antel, Sadrettin, Celal, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul 1999
- Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1930
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, “İstanbul Çocukları”, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2016
- Beydilli, Kemal, “Matbaa”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003
- Beydilli, Kemal, “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006
- Beydilli, Kemal, “Mühendishane-i Berri-i Hümayun”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006
- Beydilli, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001
- Birişik, Abdülhamit, “Medrese”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003,
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003
- Bozkurt, Nebi, “Darülhadis”, *DİA*, C. 8, İstanbul 2006
- Cici, Recep, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005
- Collier, İsmail, “Güney Afrika’da İslam’ın Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Tezkire*, (Çev. Bekir Demirkol), S. 13, Ankara 1998
- Çatalbaş, Resul, “Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı- İngiliz İlişkilerine Etkileri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, Harran 2011

- Çolak, Güldane, *Avrupa'da Osmanlı Kızları*, İstanbul 2003
- Demirel, Fatih, "II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı'da Orta Öğretim Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. 2, 2012
- Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2010
- Demirtaş, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, Elazığ 2007
- Dursun, Davut, "Afrika", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988
- Edip, Halide, "Benim Mekteplerim", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2016
- Engin, Vahdettin, *Mektebi Sultani*, İstanbul 2016
- Erdoğan, Teyfur, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilat-I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51. S. 01, Ankara 1996
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 2, İstanbul 1977
- Gencer, Ali, İhsan, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001
- Gençoğlu, Halim, *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*, İstanbul 2016
- Gökmen, Ertan, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi", *OTAM*, S. 20, 2009
- Gürsoy, Cevat, Rüştü, "Afrika", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988
- Hilmi, Şehbenderzade, Ahmed – Aksun, Ziya, Nur, *İslam Tarihi*, İstanbul 2006
- İnalcık, Halil, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat*, İstanbul 2014
- İpşirli, Mehmet, "Enderun", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995
- İpşirli, Mehmet, "Medrese", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003
- İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislam", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010
- Kallek, Cengiz, "Kuduri", *DİA*, C. 26, İstanbul 2002
- Kavas, Ahmet, "Afrika'da İslam'ın Yaşatılmasında Türklerin Hayati Önemi", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, S. 20, Isparta 2007
- Kavas, Ahmet, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, İstanbul 2013
- Kaya, Mahmut, "Beytülhikme", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992
- Kaya, Mahmut, "Darülhikme", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993

- Kızıltoprak, Süleyman, "Osmanlı Afrika'da Ne Yaptı" (01.12.2014)
- Koca, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991
- Ferhat Korkmaz, "Servet-i Fünun Şair ve Yazarlarının Transvaal (Boer) Savaşları Karşısındaki Tutumu Hakkında Bir Araştırma", *Edebi Eleştiri Dergisi*, C. II, S. I, 2018
- "Kur'an-ı Kerim'in Afrika Dillerindeki Tercümeleri", *İslam Düşüncesi*, Çeviren H. R, C. II, S. 8, 1969
- Kütükoğlu, Mübahat, S., "Hatt-ı Hümayun", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997
- Lütfi, Ömer, *Yüz Yıl Önce Güney Afrika (Ümidburnu Seyahatnamesi)*, (Haz. Hüseyin Yorulmaz), İstanbul 2013
- Naci, Muallim, "Ömer'in Mektep Günleri", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2016
- Nazıroğlu, Bayramali, "Osmanlı'da Öğretmenlik Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1
- Özcan, Azmi "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, C. 9, İstanbul 1995
- Özcan, Azmi, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909", *İSAM*, S. 2, İstanbul 1998
- Özcan, Azmi "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", *Erciyes Üniversitesi Yayınları*, C. 1, Kayseri 2011
- Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012
- Rasim, Ahmet, "Mektep ve Falaka", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2016
- Sarıçelik, Kerim, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları 1869-1919*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010
- Selms, A., Van, "Güney Afrika'da Bir Türk Alimi", *Diyanet Dergisi*, (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı), C. XV, S. 3, 1976
- Solak, Erdoğan, "Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri", *İlmi Araştırmalar*, S. 15, İstanbul 2003

- Somel, Selçuk, Akşin, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde I. Dönüşümler”, *Tanzimat*, İstanbul 2014
- Sonn, Tamara, “Güney Afrika’da İslami Çalışmalar”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, (Çev. Süleyman Gündüz), C. 2, S. 3, 1994
- Tanman, M., Baha, “Darülhadis”, *DİA*, C. 8, İstanbul 2006
- Tekdemir, Aziz, *Ticaret Nezareti (1839-1876)*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010
- Tekeli, Sevim- İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümünü*, Ankara 1999
- Türk, İbrahim, Caner, “Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları- Tarih Öğretim Usulleri”, *KKEFD*, S. 14, 2006
- Uçar, Ahmet, *Güney Afrika’da Osmanlılar*, İstanbul 2008
- Unan, Fahri, “Sahn-ı Seman”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2006
- Ünal, Uğur, *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, Ankara 2008
- Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara 2008
- Yazar, Şahadet- Tarakçı, Tuba, “Sicill-i Ahval Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nde Muallime Hanımlar”, *KSBD*, Giresun 2017
- Yıldırım, Ali, “Darülhadis”, *DİA*, C. 8, İstanbul 2006
- Yıldırım, Kadir- Şahin, Levent, “Osmanlı’dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi”, *Çalışma ve Toplum*, 2015/1,
- Yücel, İdris, *Anadolu’da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Ankara 2017

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Babıali Evrak Odası (BEO.)

No: 307/22988, No: 395/29612, No: 403/30224, No: 408/30553, No: 544/40752, No: 725/54324, No: 736/55168, No: 751/56279, No: 926/69450, No: 1306/97893, No: 1342/100603, No: 1359/101875, No: 1377/103272, No: 1401/105007, No: 1441/108012, No: 2343/175665, No: 2528/189552, No: 3049/228663, No: 3131/234781, No: 3292/246889

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

No: 872/54, No: 944/12

Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR.)

No: 57/2

Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)

No: 62/55, No: 62/105, No: 64/1, No: 66/73, No: 346/12, No: 538/94

İrade-i Dahiliye (İ. DH.)

No: 1140/88961

İrade Hususi (İ. HUS.)

No: 117/62

İrade-i Maarif (İ. MF.)

No: 5/100

İrade-i Maliye (İ. ML.)

No: 34/18

İrade Meclis-i Mahsus

No: 94/3976

İrade-i Taltifat (İ. TAL.)

No: 139/75, No: 196/84

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)

No: 181/52, No: 196/57, No: 326/66, No: 400/31, No: 439/35, No: 477/23, No:
598/44, No: 682/52, No: 1201/25

Meclis-i Vükela Mazbatası (MV.)

No: 25/39

Yıldız Arşivi Hususi Maruzat (Y. A. HUS.)

No: 392/86

Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı(Y. PRK. MF.)

No: 1/4

Gazeteler

Mecmua-i Fünun,

Takvim-i Vekayi,

Tercüman'ı Ahval,

İnternet

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/guney-afrikada-133-yillik-osmanli-kriket-kulubu>(Erişim Tarihi: 23.05.2019).

<https://deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey>(Erişim Tarihi: 23.05.2019).

<http://www.literatur.gen.tr/fikih/hanefi.html>(Erişim Tarihi: 23.05.2019).

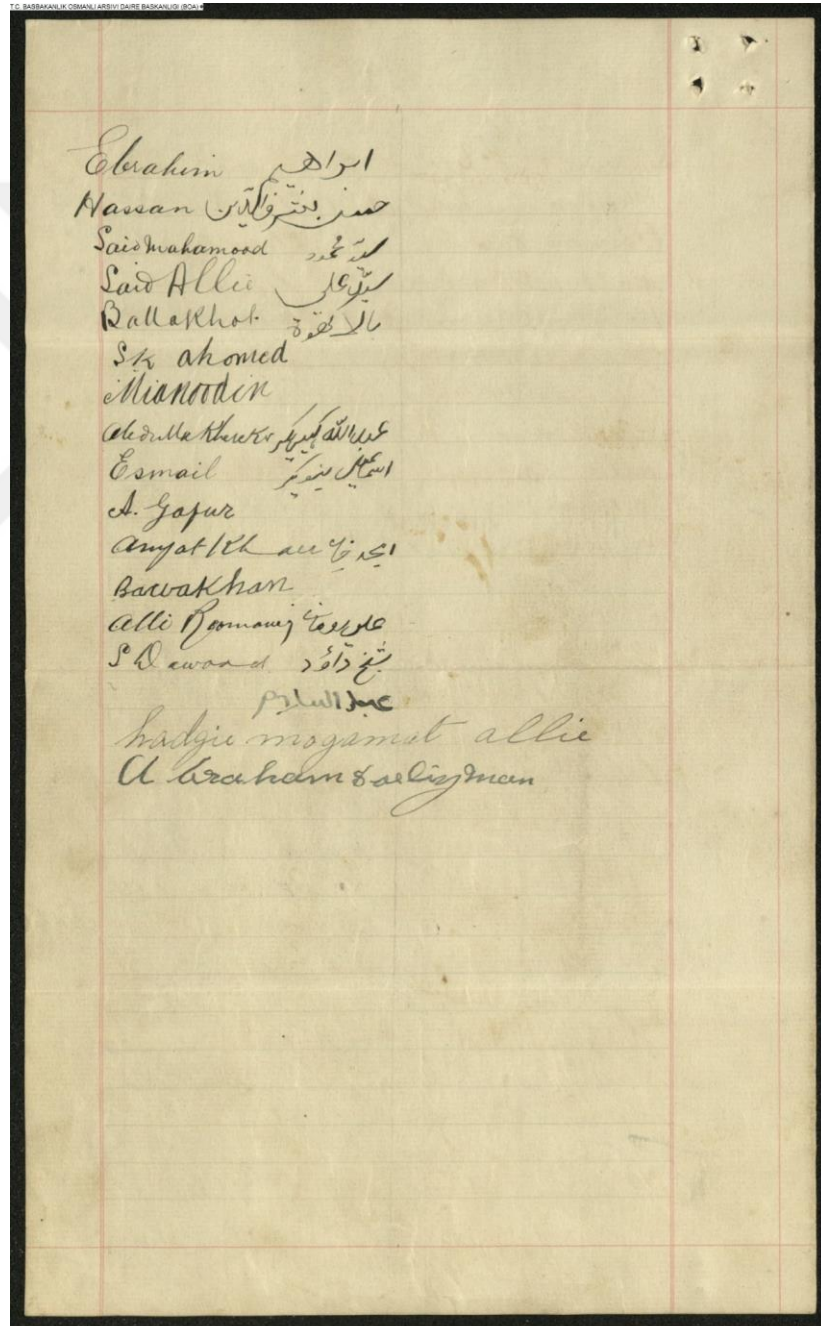
<https://research.library.gsu.edu/africanhistory> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ba3a506d35436.39802025 (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

EKLER

**Ek 1- Johannesburg Müslümanları Tarafından 13 Nisan 1908
Yılında Türkiye Konsolosluğuna Dilekçeyi Yollayan Kişilerin
İsimleri**

9

عبد ن بیک	نجیب بن ادریس
محمد بن رین	سیرجودین
Sayit Aranie	طالب بن ابراهیم
Sag Yachya	قا حفا بن محمد
Hadjie Joseph	Abdol moutie
سید مسیحا	mamout salie
Abdol Gapiel	abdol moharack
Mogamat Lagar	jafar ismiel
Ju Koef	mohamat & mardien
Mogamat Jarien	جلال دیز بن محمد
J. Sekine	موسی بن حسن
J. Agam	صله بن اسماعیل
Abdol Karim	رشیق بن طالب
Mogamat Sanief	فخول بن وهب
Hajr Abdol Hader Joudien	bout malick
Masael Ishmail	salie & mos
Mogamat	safiedien galil
Mogamat Armien	abdol gabier
Achmet	kajamodien mohamet
Ishmail Sezay	بلال احمد
Sawat Galitz	شیخ موجتب
Sayed Mohamed Sheriff	شیخ خوشبین
J. a Dollez	mohamet bolie
محمد غنی شومار دین	بلال نصرت دین
غلام طالب بن حسن	
منصور بن خلیل	
فخر دیز بن محمد	
Mag dien Bent Asmail	
mogamat Barramdien	

OSMANLI ARSIVI
BEO
3292 246889 5

8

Abdul. Pryhman	M. Kalam
Ischark	a Royak
Junus Abdol	D. Kahar
Mohamed Sali.	m. sail
Edorris	M. Mustafa
Abdol Kafar	J. Hafelodien
Edross Sallie	Abdol fatar
Noties	Abdonahuan Khane
Kammaloodien	J. biakir
A. Kalamodien	Abtain Ch Keem
m. Salih	m. wordien
m. Jemas	Abdol Fakher
M. Mahurood	A. Wadid
A. Durin	A. Lu asood
Saul Ischark	A. Hasnodien
Dirie. Saal.	Mohamed Idries
Mohamed Kasin	Ahmed Talie
A. Sabau	M. Kariem
Abdol Khlay	m. Walzier
Abraham. Said.	T. Shodih
B. Idreese	Ischak Saal
y. Jauet	Osman Dirie
Abmaloanin	H. Baser
Abdol. Rakeub	B. Winie
Mohamed Said	M. abder
Abdollah Ismail	maglis Idreese
J. Masoof	m. Kamalie
J. Talie	Ab. Fakher
Moh. Baran.	

3292 246889 6

Kasim Lat.

Saip Jassim

Kasin Somar

Hashim Amare

Thick Hassan

Kaji Babo

الشيخ جبريل

Dala Samal +

Jemail Amoud

ابو دوح بي

خافي لبي

Ally Haseen

فلاح احمد

Ibrahim Khan

Thick Omar

Ahmet Kogomat

Haj Elamdien

of sauow

Kage Dout

A.H. Scowdin

A Salams.

Abdol Kchaly

Bahuro

House

mohamed yousof

Koorodien

abdol Tahir

a. Osmar

Ismdil Kalam

D. R asler

M. Dolie

mooto latief

mohamet jobeir

Hadjie Abdol Latief

Baderdien Kahan

Mohamet jacob

Mhamt Thair

H & Baderdien

محمد سعيد بن

عبد الرحمن بن

عبد روض بن

Joseph Hassiem

Haider Khan

mohamed fara

kajie mohamed

ابراهيم داجي

شيخ علي

شيخ خليل

قادر بن علي

jiera latief

Laban Dasie

hajie baderdien

Hdol Karim

hadjie fata hola

isacs ismiel

ahmed ajoub

محمد كاشي

عبد روض

OSMANLI ARSIVI
3292 246889 7

Shamsoddin Parsi شمس الدين پارسى 25 Brett Street Shop
 Ahamed Amiruddin احمد امير الدين 31 Strachan St. "
 Osman Choglay 11 Strachan St. "
 Hassen Mia Barday 42 Lyndhurst road "
 Mahamood محمد محمود 11 Strachan St. "
 Shaitaballie Barday 14 Selby St. "
 Dawood Barday "
 Faki Ahmed فتحي احمد "
 Allie Hassen 24 Selby St. "
 M. Doodutkey محمد دودوتكي "
 Jamaluddin Romany 16 Ross Street "
 Allie Romany علي روماني 129 Bullfanten Rd. "
 Dawood Romany داود روماني "
 Kamaloodin Barday 31 Strachan St. "
 Abdulla عبد الله "
 Mohomed Amiruddin محمد امير الدين 16 Central Rd. "
 Abdulla عبد الله "
 Balla Vader مانى رى "
 A.Q. Motlekar Capetown road "
 A. Gadi النسي 60 Strachan St. "
 Gool Khan 13 Shannon street "
 عبد الله خان الشيخ احمد ابن علي هندي
 فقيه نور الدين بن فقيه الماعين
 فقيه حسن ابن فقيه بن الدين
 فقيه احمد ابن فقيه نور الدين
 فقيه حسين ابن فقيه نور الدين
 Hafi id mail
 Barberdien Mustuin
 Abdolrect Brown
 Amar Barberdien
 Mostafa, Abdol
 Ganja Barberdien 9 Mosque Street

OSMANLI ARSIVI
 BEO
 3292 246889 9

4

شمس الدین بن مصطفیٰ

عبدالغفور - Nartoo

Saul Heguick

Gadff Sally

Assenden Fredick

6 girls

Abraham Fredricks

3 Boys

Hossen Sydow

2 boy Ebrehema

adult nahap

Belal Galfan

تاجا 10

مجلد 4

mogamet Lassien

Abdull Jochar

مجلد اسماعیل

جلد القرب

داؤد آدم

Omer

Amien

Achamat

Ebrahim

Mogamat Syace

Mogamat

Achmat

Gasant

Garnat Dollie

Gomare doolie

محمد علی اکوئی

Mohammed ally

تاجا 10

مجلد 4

محمد علی بن غلام محمد

محمد اسحاق ابن شیخ احمد

محمد عبداللہ

سید مصطفیٰ

احمد خان

محمد حسن

عبدالرحیم

Hassan Gnia-fupker

تاجا 10

مجلد 4

محمد اسحاق ابن شیخ احمد

محمد عبداللہ

Hassan

محمد اسحاق ابن شیخ احمد

محمد عبداللہ

محمد اسحاق ابن شیخ احمد

محمد عبداللہ

محمد اسحاق ابن شیخ احمد

محمد عبداللہ

Abdul Raham-ann

gamat-ganze

s. abdull Rahman

علی خان شجاع خان

A. Gaffar

s d m d a r

بلال محمد

حوالہ الدین

OSMANLI ARSIVI
3292 246889 10

3.

S. H. G. Mollah

محمد حسن

Ebrahim Hassan

حسن ابن آدم

شيخ صاحب الدين داود

Goolamethand

علي صاحب الدين

H. M. Aysman

Mahamed Gassim

شيخ عثمان

علام محمد الدين

أبو حنيفة شيخ

شيخ احمد راجح

M. abonelac

Shirz alie

شيخ البرق

J. M. Kaphally

شيخ احمد بن

aleam mahome & mohamed

Hoosen Ziwa

Hassaw Ahmed

Mohomes Kimmie

Abolatief Kimmie

S. Kimmie

الشيخ محمد بن

hidie Mohamed Hussre

Shee S. adam

Osman habee

فضل الدين آدم

H. M. M. M. M.

Ahmed Kimmie

Abdul Harder

Sheekh Nyameth.

محمد بن

Shaikh Hassan

محمد بن

Hamaladin

محمد بن

F. Moonahie

Hassaw M. Salan

Sikh Matamid

شيخ

Said Mahomood Hadad

Said Habibullah, Hafae

Mohamed Tomicit Hadad

Mohamed G. Hassan

belal Abolakar

Mohamed

Mahomed Yacobi

M. S. Deluray

S. Hassan

Sadoodin

Hassaw M. Salan

Fakel Ahmed

الشيخ محمد بن

الشيخ محمد بن

abdul ariz moheldeen oday

OSMANLI ARSIVI
BEO
3292 | 246889 | 11

Kaynak: www.research.library.gsu.edu/africanhistory

Ek 2-DH.EUM.KADL 1328.Z.28-5

BEO.000725.054324.009

BEO.000725.054324.009

EK 3- Ebu Bekir Efendi ve Aile Fotoğrafları

Ebubekir Efendi'nin Kıtaya Gelindiğindeki Foto

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendinin Açmış Olduğu Osmanlı Erkek Mektebinin Günümüzdeki Hali

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

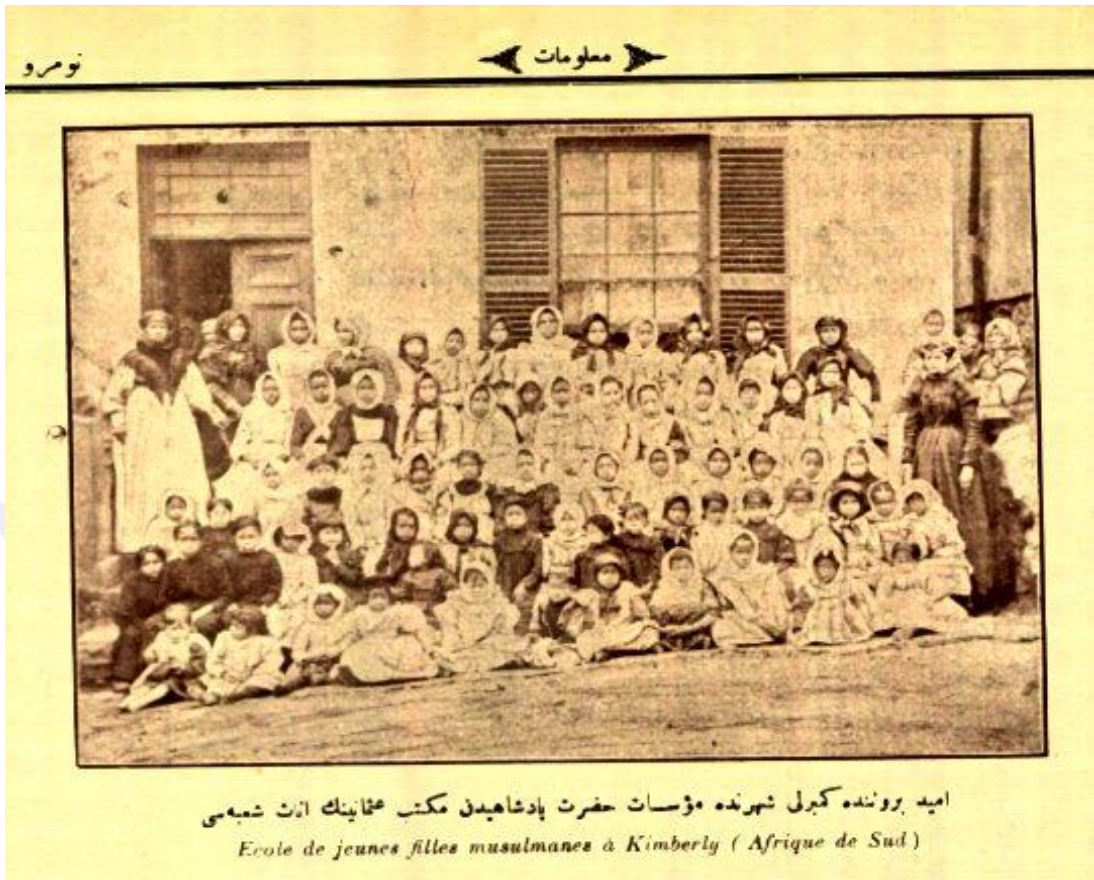
Ebubekir Efendi

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendi'nin oğlu Ahmet Ataullah Efendi

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendinin eşi Tohara Hanımın Müdürelilik yaptığı Müslüman Kız Mektebi

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Solda Oturan Müderris Hişam Ninetullah Efendi Sağda Oturan

Ahmet Ataullah Efendi Arkadakiler İki Zabıt

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendi'nin yeğeni Ömer Lütfi, oğlu Ahmet Ataullah Bey

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendi'nin oğlu Ataullah Beyin Çocuklarıyla

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendi'nin Hanımı Tohara Hanım

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

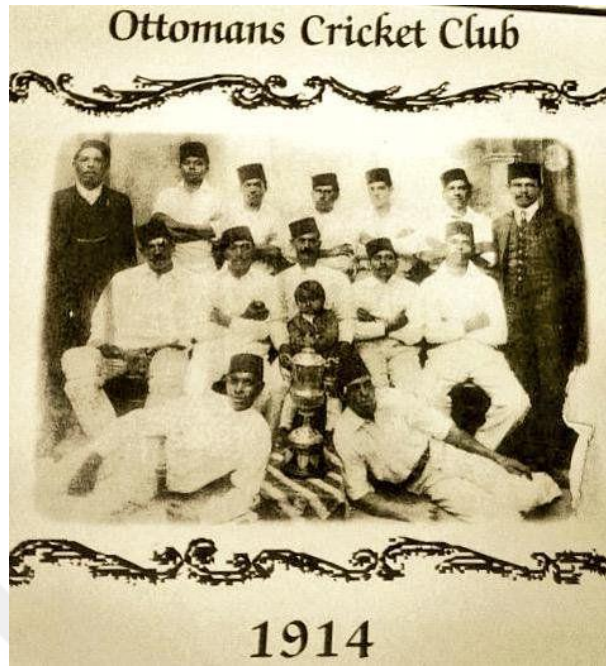
Ebubekir Efendi'nin Oğlu Ahmet Ataullah Beyin Kızı Hayrünnisa Hanım

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ebubekir Efendi'nin Oğlu Ömer Celalleddin Efendi'nin
Oğulları İle Çektirdikleri Bir Başka Fotoğraf

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey

Ottoman Kriket Takımı

Kaynak: www.deskgram.net/explore/tags/ahmetataullahbey